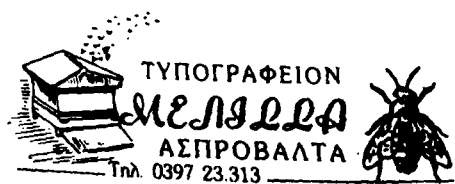

Ἀλεξάνδρου Σ. Κορακίδη Δρος Θ.

Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ ῦμνος καί λόγος

Δύο μελέτες

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ

*Ἀφιερώνεται
Στόν πρώτο κριτικό τῶν πηγῶν
τῆς ἐλληνικῆς ὕμνογραφίας
Ἐμμανουήλ Γ. Παντελάκη*

Πρόλογος

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περιλαμβάνει δύο καινούργιες ἐργασίες μας: τὶς πηγές τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας γενικότερα καὶ σάν δευτέρη τὴν κηρυγματικὴ κατασκευὴ καὶ χρῆσις τῶν κοντακίων τὴν ὥρα τῆς θ. λατρείας.

Γιὰ τὴν πρώτην ἐργασίαν εἶναι γνωστὸ ὅτι ἔχουν ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ νὰ γράφονται, εὐτυχῶς καὶ στὴν Ἑλλάδα, σοβαρὰ στοιχεῖα ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀγνοοῦνται εὐρύτερα.

Ἡ δευτέρη μελέτη εἶναι τελείως πρωτότυπη στὴ δομὴ καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν της. Βασίζεται στὴ μελέτη τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῶν κειμένων του. Ἔχει ὁμως καὶ τὴν πλήρη ἐνημέρωσις καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς βιβλιογραφίας.

Καὶ οἱ ἐργασίες αὐτές προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μας εὐρύτερη θεολογικὴ καὶ ἱστοριοφιλολογικὴ μελέτη τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἀποτελοῦν τὰ κατάλοιπα τῆς ἔρευνάς μας αὐτῆς.

Εὐχαριστοῦμε τὸ φιλότιμο ἐκδότη κ. Παν. Πουρναρᾶ, πού περιέλαβε τὶς ἐργασίες μας αὐτές στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεών του.

Ἀλέξανδρος Κορακίδης Δρ. Θ.

Οἱ πηγές τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ
τοῦ Μελωδοῦ καί τῆς ἐλληνικῆς ὕμνογραφίας

ISBN: 960-242-008-1

© 1990 Ἀλεξ. Σ. Κορακίδη – Ἐκδόσεις Π. Πουρναράς

Π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν α

	Σελ.
Πρόλογος	7
Περιεχόμενα	11
Βραχυγραφίες	13
Εισαγωγικά	15
Μέρος Α'. Οί Κηρυγματικές πηγές	
Κεφάλαιο 1ο. Ἡ ἀγ. Γραφή καί τό κήρυγμα τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῶν πέντε πρώτων αἰώνων τῆς Ἐκκλησίας	19
Κεφάλαιο 2ο. Ὁ Σχηματικός πίνακας τῶν πατερικῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ	25
Μέρος Β'. Ὑμνολογικές πηγές	
Κεφάλαιο 1ο. Περιγραφή τοῦ κοντακίου καί τό ζήτημα τῆς προέλευσής του	27
Κεφάλαιο 2ο. Ἡ συριακή ὑμνογραφία καί ἡ προέλευσή της	31
Κεφάλαιο 3ο. Τά στοιχεῖα τῆς Ἰουδαϊκῆς ποιήσεως	38
Κεφάλαιο 4ο. Ἡ προηγούμενη τῆς συριακῆς ἑλληνική ὑμνογραφία (γνωστή καί χαμένη) ...	41
α. Οἱ ἀρχαῖοι ποιητές τῆς Ἐκκλησίας	46
β. Ἡ αἵρετική ὑμνογραφία τῶν πρώτων αἰώνων	50
γ. Ἡ «κατά στίχον» καί ἡ «εὐχαριστιακή» ὑμνογραφία	53
Συμπεράσματα	56
Βιβλιογραφία	65

Βραχυγραφίες

- AS = J. B. Pitra, *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensei Parata*, Parisiis, 1876.
- ΒΕΠΕΣ = Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, Ἀθῆναι, 1952 ἔξ.
- BZ = *Byzantinische Zeitschrift*. Leipzig – München, 1892 ἔξ.
- CSCO = *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (Scriptores Syri)*.
- DACL = *Dictionnaire d' Archéologie Chrétienne et de Liturgie* (Paris), 1924 ἔξ.
- ΕΕΒΣ = Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, Ἀθῆναι, 1924 ἔξ.
- ΕΕΘΣΑΠ = Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- JTS = *Journal of theological studies*, London, 1900 ἔξ.
- MTRCG = P. Maas – C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Genuina*. Oxford, 1963.
- MTRCD = P. Maas – C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Dubia*, Berlin, 1970.
- PG = J. P. Migne, *Patrologia cursus completus, Series Graeca*, Parisiis, 1857 ἔξ.
- PO = *Patrologia Orientalis*. Paris, 1908 ἔξ.
- ΘΗΕ = Ὁρησκευτικὴ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἀθῆναι, 1962 ἔξ.
- Τωμ. ΡΜΥ. = Ν. Τωμαδάκη, *Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι*, Τόμ, I-IV, παράρτ. IV τόμου, Ἀθῆναι, 1952-1961.

Εἰσαγωγικά

Τό θέμα τῶν πηγῶν τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, σάν βασικό πρόβλημα τῆς ὅλης Ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας, ἀπασχολεῖ περισσότερο ἀπό ἑκατονταετία ἰδιαίτερα τοὺς ἐρευνητές τοῦ κλάδου τούτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, μετά τήν πρώτη ἔκδοση τῶν κοντακίων ἀπό τόν Καρδινάλιο J. B. Pitra, το ἔτος 1876.

Βασικός στόχος τῶν ξένων κυρίως ἐρευνητῶν, πού ξεκινάει οὐσιαστικά ἀπό τόν Κ. Κρουμπάχερ καί τοὺς συνεργάτες καί μαθητές του (P. Maas, H. Grimme, W. Meyer, W. Müller, Th. Wehofer, κ.ἄ) καί συνεχίζεται μέχρι καί σήμερα μέ τό σύνολο τῶν δυτικῶν βυζαντινολόγων, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἑλληνική ὑμνογραφία, εἶναι νά βρεθοῦν ὅσο τό δυνατό περισσότερες ὁμοιότητες τῆς συριακῆς ὑμνογραφίας τοῦ III – IV αἰῶνα μέ τή σύγχρονη καί τή μεταγενέστερη ἑλληνική ὑμνογραφία, γιά νά ἀποδοθεῖ στήν τελευταία ἡ ἐξάρτησή της ἀπό τήν πρώτη.

Ἄκόμη πῖο συγκεκριμένος στόχος αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι νά φανερωθεῖ, ἄν εἶναι αὐτό δυνατό, ὅτι ἰδιαίτερα ἡ ποίηση τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ κατάγεται ἀπό τόν ὄσιο Ἐφραίμ τόν Σύρο καί τή συριακή ποίηση γενικότερα.

Τά ἄρθρα καί οἱ μελέτες τῆς ξένης αὐτῆς βιβλιο-

γραφίας για τήν ἑλληνική ὕμνογραφία δέν ἔχουν ἄλλο θέμα ἀπό αὐτό, ἀκόμα καί ὅταν ἀσχολοῦνται καί μέ τά εἰδικότερα ἐπί μέρους θέματα, ὅπως διαπιστώνει κανεῖς καί ἀπό μιά γενική ματιά στούς τίτλους τῆς ὑπάρχουσας σχετικῆς βιβλιογραφίας, πού χρησιμοποιήσαμε καί τήν παραθέτουμε στό τέλος τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Ὁ ἑλληνικός ἀντίλογος στή συστηματική αὐτή προσπάθεια νά κατευθύνεται ἡ ἔρευνα ἐπίμονα πρός τίς πηγές αὐτές, ἄρχισε πολύ ἀργότερα καί μέχρι σήμερα ἔχουν γίνει λίγες ἐργασίες κυρίως τῶν Ἑμμ. Παντελάκη, Ν. Τωμαδάκη, Π. Χρήστου καί μερικῶν ἄλλων, πού ἀσχολοῦνται μέ τά θέματα αὐτά, μέσα στίς ὁποῖες περιλαμβάνονται καί οἱ δικές μας ἐργασίες.

Ὑστερα ἀπό τίς ἀναλυτικές μελέτες μας στό Ρωμανό καί τήν ἄλλη ἀρχαία ὕμνογραφία, δίνουμε μέ τήν παρούσα μελέτη μας μιά συγκεντρωτική καί συνοπτική εἰκόνα τῆς πορείας, πού ἀκολούθησε ἡ ἑλληνική ὕμνογραφία ἀπό τό δεύτερο κυρίως αἶωνα.

Παράλληλα ἐξιστορεῖται ἡ γένεση καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς συριακῆς λογοτεχνίας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ III αἶωνα καί μετά, μαζί μέ τά εἶδη τῆς, τήν τεχνική τῆς ἀρτιότητα καί τήν ὑπάρχουσα πρωτοτυπία τῆς. Ἐπίσης γίνεται λόγος καί γιά τήν ἰουδαϊκή ποίηση καί λογοτεχνία παλιά καί νεότερη, πού εἶναι ἀποτυπωμένη κυρίως μέσα στή βίβλο.

Μετά ἀπό μιά σύντομη σκιαγραφία τῆς γνώριμης ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας ἀπό τόν I αἶωνα μέχρι τόν Ρωμανό (VI αἶωνα), ὅπου ἐπισημαίνονται ἀπ' τή μιά μεριά οἱ σωζόμενοι ὕμνοι χωρίς τούς ὕμνογράφους τους καί ἀπ' τήν ἄλλη μεριά καί οἱ ἀναφερόμενοι ὕμνογράφοι χωρίς τούς ὕμνους τους, πού χάθηκαν, ἐξετάζεται τό ὅλο θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνογραφίας.

Προσφέρονται πολλά κριτικά στοιχεία για τὰ παλαιότερα καὶ τὰ μεταγενέστερα ἔργα τῆς ἑλληνικῆς ποίησης καὶ συμπληρώνονται οἱ κρίσεις γιὰ τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ὕμνογράφων μεταξύ τους. Στό τέλος ἐξάγονται τὰ ἀπαραίτητα συμπεράσματα.

Στό ὅλο θέμα βοηθεῖ ἰδιαίτερα καὶ ἡ ἐξακρίβωση τῶν κηρυγματικῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ, πού προηγεῖται μέ τόν προσφερόμενο καὶ στή μελέτη μας αὐτή σχηματικό πίνακα τῶν πατερικῶν πηγῶν. Ὁ πίνακας αὐτός, πού προέρχεται ἀπό τίς ἰδιαίτερες ἐπί μέρους ἐξακριβώσεις πολλῶν ἐρευνητῶν, πού ἀναφέρονται στή βιβλιογραφία μας, εἶναι ἀποκαλυπτικός γιὰ τήν ἔκταση καὶ τόν τρόπο χρήσεως τῶν πηγῶν. Καὶ πραγματικά οἱ λεγόμενες κηρυγματικές αὐτές πηγές τοῦ Ρωμανοῦ δέν ἀποφεύγουν, ἐκτός ἀπό τό περιεχόμενό τους, νά δώσουν καὶ τεχνικά στοιχεῖα στά κοντάκια.

Ἀλέξανδρος Σ. Κορακίδης Δρ. Θ.

γραφίας γιά τήν ἑλληνική ὕμνογραφία δέν ἔχουν ἄλλο θέμα ἀπό αὐτό, ἀκόμα καί ὅταν ἀσχολοῦνται καί μέ τά εἰδικότερα ἐπί μέρους θέματα, ὅπως διαπιστώνει κανεῖς καί ἀπό μιά γενική ματιά στούς τίτλους τῆς ὑπάρχουσας σχετικῆς βιβλιογραφίας, πού χρησιμοποίησαμε καί τήν παραθέτουμε στό τέλος τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Ὁ ἑλληνικός ἀντίλογος στή συστηματική αὐτή προσπάθεια νά κατευθύνεται ἡ ἔρευνα ἐπίμονα πρός τίς πηγές αὐτές, ἄρχισε πολύ ἀργότερα καί μέχρι σήμερα ἔχουν γίνει λίγες ἐργασίες κυρίως τῶν Ἑμμ. Παντελάκη, Ν. Τωμαδάκη, Π. Χρήστου καί μερικῶν ἄλλων, πού ἀσχολοῦνται μέ τά θέματα αὐτά, μέσα στίς ὁποῖες περιλαμβάνονται καί οἱ δικές μας ἐργασίες.

Ὑστερα ἀπό τίς ἀναλυτικές μελέτες μας στό Ρωμανό καί τήν ἄλλη ἀρχαία ὕμνογραφία, δίνουμε μέ τήν παρούσα μελέτη μας μιά συγκεντρωτική καί συνοπτική εἰκόνα τῆς πορείας, πού ἀκολούθησε ἡ ἑλληνική ὕμνογραφία ἀπό τό δεύτερο κυρίως αἰῶνα.

Παράλληλα ἐξιστορεῖται ἡ γένεση καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς συριακῆς λογοτεχνίας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ III αἰῶνα καί μετά, μαζί μέ τά εἶδη της, τήν τεχνική της ἀρτιότητα καί τήν ὑπάρχουσα πρωτοτυπία της. Ἐπίσης γίνεται λόγος καί γιά τήν ἰουδαϊκή ποίηση καί λογοτεχνία παλιά καί νεότερη, πού εἶναι ἀποτυπωμένη κυρίως μέσα στή βίβλο.

Μετά ἀπό μιά σύντομη σκιαγραφία τῆς γνώριμης ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας ἀπό τόν I αἰῶνα μέχρι τόν Ρωμανό (VI αἰῶνα), ὅπου ἐπισημαίνονται ἀπ' τή μιά μεριά οἱ σωζόμενοι ὕμνοι χωρίς τούς ὕμνογράφους τους καί ἀπ' τήν ἄλλη μεριά καί οἱ ἀναφερόμενοι ὕμνογράφοι χωρίς τούς ὕμνους τους, πού χάθηκαν, ἐξετάζεται τό ὅλο θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνογραφίας.

Προσφέρονται πολλά κριτικά στοιχεία για τὰ παλαιότερα καὶ τὰ μεταγενέστερα ἔργα τῆς ἑλληνικῆς ποίησης καὶ συμπληρώνονται οἱ κρίσεις γιὰ τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ὑμνογράφων μεταξύ τους. Στό τέλος ἐξάγονται τὰ ἀπαραίτητα συμπεράσματα.

Στό ὄλο θέμα βοηθεῖ ἰδιαίτερα καὶ ἡ ἐξακρίβωση τῶν κηρυγματικῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ, πού προηγεῖται μέ τόν προσφερόμενο καὶ στή μελέτη μας αὐτή σχηματικό πίνακα τῶν πατερικῶν πηγῶν. Ὁ πίνακας αὐτός, πού προέρχεται ἀπό τίς ἰδιαίτερες ἐπί μέρους ἐξακριβώσεις πολλῶν ἐρευνητῶν, πού ἀναφέρονται στή βιβλιογραφία μας, εἶναι ἀποκαλυπτικός γιὰ τήν ἔκταση καὶ τόν τρόπο χρήσεως τῶν πηγῶν. Καί πραγματικά οἱ λεγόμενες κηρυγματικές αὐτές πηγές τοῦ Ρωμανοῦ δέν ἀποφεύγουν, ἐκτός ἀπό τό περιεχόμενό τους, νά δώσουν καί τεχνικά στοιχεία στά κοντάκια.

Ἀλέξανδρος Σ. Κορακίδης Δρ. Θ.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

Οἱ κηρυγματικές πηγές τῶν κοντακίων

1. Ἡ Ἀγ. Γραφή καί τό κήρυγμα τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῶν πέντε πρώτων αἰώνων τῆς ἐκκλησίας

Πολλά ἔχουν γραφεῖ γιά τίς ἐπιδράσεις πάνω στό κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ ἀπό τόν ὄσιο Ἐφραίμ τόν Σύρο, τά ὁποῖα ὁμως κρινόμενα δέν φαίνεται νά ἐπαληθεύουν τούς ἰσχυρισμούς αὐτῶν πού τούς προβάλλουν μάλιστα μέ πολλή πίεση. Γιατί σέ παρόμοιες συγκρίσεις ἔχει παρατηρηθεῖ ὑπέρμετρη ἐπιτήδευση τῶν κοινῶν τόπων, οἱ ὁποῖοι ἐξάλλου στηρίζονται στά κοινά θέματα καί στίς κοινές πηγές πού ἔχουν καί οἱ δύο καί δέν παρουσιάζεται καμιά δυσκολία νά ἀποδοθοῦν σέ ἐλεύθερες συμπώσεις, ὅπως συμβαίνει σέ πολλούς ὁμιλητές πού μιλοῦν ἀπ' τό εὐαγγέλιο γιά τό ἴδιο θέμα¹.

Τό θέμα τῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ ἔχει τελικά ἐρευνηθεῖ ἐξεζητημένα στή μακρινή περίοδο τῶν μεμονωμένων ἐκδόσεων τῶν κοντακίων, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ J. B. Pitra (+ 1882) μέχρι τοῦ Ν. Τωμαδάκη στίς μέρες μας. Καί τοῦτο γιατί ὅλοι οἱ ἐκδότες τῶν μεμονωμένων κοντακίων ἐπεδίωξαν συστηματικά νά βροῦν καί νά προβά-

1. Γιά τοῦς ἰσχυρισμούς αὐτούς βλ. κυρίως Th. Wehofer, Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn, Wien, 1907 καί τήν ἀντίκρουση στή διατριβή Ἄλ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ Λόγου Θεολογία... σσ. 145-155.

λουν, ἄλλοι τοὺς Σύρους καὶ ἄλλοι τοὺς Ἑλληνας πατέρες σάν πηγές τοῦ Ρωμανοῦ, τονίζοντας ἀναλόγως τὰ στοιχεῖα πού εὑρίσκαν. Ἔτσι μερικά ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, πραγματικά καὶ μὴ, γενικεύτηκαν σάν ἐπιδράσεις καὶ συχνά ἐκδηλωνόταν ἡ τάση νά χαρακτηρίσουν τὰ στοιχεῖα αὐτά σάν βασική καὶ κύρια πηγή τοῦ Ρωμανοῦ².

Καὶ ὅταν μιᾶμε γιά κηρυγματικές πηγές τοῦ Ρωμανοῦ ἐννοοῦμε τίς ἐννοιολογικές καὶ τίς ἐκφραστικές ἐξαρτήσεις, σπάνια ὅμως καὶ τὴ μίμηση τῆς τεχνικῆς, ὅπως λ.χ. τοῦ ρητορικοῦ ἢ τοῦ δραματικοῦ στοιχείου. Ὑπάρχει ὅμως σοβαρὴ δυσκολία στὴ διάκριση τῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ, γιατί τό ὑλικό πού παίρνει δέν ἔχει ἔκταση καὶ εἶναι ἀφομοιωμένο στά κοντάκια, ὅπου ὁ Ρωμανός, ὅπως κάθε σπουδαῖος συγγραφέας, χωρὶς δουλικὴ ἀπομίμηση, δίνει τό δικό του ἔνδυμα στίς ιδέες, τοὺς ὅρους καὶ τίς φράσεις πού χρησιμοποιοῖ καὶ μέ τὴν τεχνική του τὰ κάνει ἀγνώριστα. Ἀκόμα καὶ στὴ σύνθεση τοῦ ὑλικοῦ του λαμβάνει στοιχεῖα συγχρόνως καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Καὶ εἶναι γνωστό ὅτι στοὺς Ἑλληνας πατέρες διασταυρῶνονται ιδέες, ἐκφράσεις καὶ τεχνικὴ μέ μερικές παραλλαγές καὶ χωριστὰ γνωρίσματα. Ἐπίσης ὑπάρχει κοινὴ διδασκαλία, στὴν ὁποία οἱ μεταγενέστεροι συμπύπτουν χωρὶς νά τό θέλουν πάντοτε καὶ φαίνεται ὅτι ἀκολουθοῦν ἢ μιμοῦνται τοὺς προγενέστερους.

2. Ἐνδεικτικά βλ. τὰ ἐξῆς: M. Carpenter, *The paper that Romanos swallowed*, στὸ *Speculum*, VII (1932), σσ. 3-22, κ.ἄ. Ἄθ. Κομίνη, Αἱ πηγαὶ τοῦ εἰς τὸν νιπτήρα ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, στὴν *ΕΕΒΣ* 27 (1957), σσ. 224-232, Π. Νικολόπουλου, Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ... Ἄθηνᾶ 56 (1952), σσ. 278-285 καὶ τίς ἄλλες σχετικές ἐργασίες στὴ Βιβλιογραφία.

Χωρίς ἀμφιβολία καί ἀντίκρουση ἡ *ἀγία Γραφή* εἶναι ἡ *πρώτη* καί κύρια πηγή τοῦ Ρωμανοῦ, τόσο στό θέματά του, ὅσο καί στό ὕλικό του. Ἄλλά ἡ *ἀγ. Γραφή* δέν εἶναι αὐτάρκης πηγή τοῦ θ. λόγου, ποτέ δέν ἦταν, οὔτε πρέπει νά εἶναι, οὔτε θεωρητικά, οὔτε πρακτικά³.

Ἔτσι γιά κάθε ἐκκλησιαστική ὁμιλία εἶναι ἀπαραίτητο τό θέμα καί τό ὕλικό του νά μή συμπληρώνεται ἀπό τόν ἴδιο τόν ὁμιλητή, ἀλλά ἀπό τά ἐρμηνευτικά κείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης.

Καί πραγματικά ὁ Ρωμανός μετά τήν *ἀγία Γραφή* σάν βασική πηγή τοῦ κηρύγματός του ἔχει ἀναπόφευκτα τοὺς Ἑλληνες πατέρες. Καί οἱ πηγές αὐτές δέν ἀποκλίνουν σέ μιά κατεύθυνση καί δέν εἶναι μονομερεῖς, ἀλλά καλύπτουν ὀλόκληρη τήν τότε δυνατή ἔκταση τῶν πηγῶν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος πού εἶναι, ὅπως ἔχουμε πει: *Γραφή, Πατέρες, μαρτυρολόγια, ἔστω καί ἂν ὀρισμένα ἀπό αὐτά ὑπάρχουν στοιχειωδῶς ἢ ἀπουσιάζουν κατά περίπτωσή⁴.*

Τῆ δεύτερη λοιπόν θέση στό σύνολο τῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ κατέχουν οἱ Ἑλληνες πατέρες ἀπό τόν *II* μέ-

3. Χρ. Ἀνδρούτσου, *Δογματική...* σελ. 8.

4. Γιά τίς σχέσεις Ρωμανοῦ καί ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας ἐξ ἀφορμῆς τῶν κοντακίων 61¹⁻³, 33ιζ κ.ἄ. βλ. στήν ἐκδοση Τωμ. ΡΜΥ, Γ', σσ. 14-15. Ἀρχαῖες ὁμως ἐλληνικές πηγές ἢ ἀνατολικές παραδόσεις δέ χρησιμοποιεῖ ὁ Ρωμανός στό χριστιανικό κήρυγμά του, ὅπως θά μπορούσε λ.χ. στήν περίπτωση τοῦ κατακλυσμοῦ ἐπί Νῶε (40 a-u), ἀλλά περιορίζεται στή βίβλο (Π.Δ.), ἂν καί ὑπάρχουν σχετικές μυθικές διηγήσεις, κοινές σέ ὄλους τοὺς λαούς, ὅπως εἶναι τό ἔπος Γίλγαμές καί οἱ διηγήσεις τοῦ Βηρώσσου κ.ἄ. βλ. σχετ. André Parrot, *Déluge et arche de Noé...* σσ. 14-18 καί 23-25. Πρβλ. Τωμ. ΡΜΥ, Β', σελ. 87.

χρι καί τόν IV αἰώνα μέ κυριαρχοῦντες κατά σειρά προτεραιότητας τόν Ἰωάννη Χρυσόστομο⁵, τόν Βασίλειο Σελευκείας, Μ. Ἀθανάσιο κλπ⁶.

Τήν τρίτη θέση στό ἔργο τοῦ Ρωμανοῦ κατέχει ἡ ἀπόκρυφη γραμματεία τῆς ἀγ. Γραφῆς, ἀπ' τήν ὁποία δα-νεῖζεται ὁ Ρωμανός πολλά στοιχεῖα καί κυρίως τεχνικά (δραματικά), φανταστικούς διαλόγους, ὅπως λ.χ. μεταξύ τοῦ Ἄιδη – θανάτου – διαβόλου στά ἀναστάσιμα κοντάκια⁷.

Τέταρτη θέση παίρνουν οἱ συριακές πηγές, πού περιορίζονται κυρίως στόν ὄσιο Ἐφραίμ τόν Σύρο καί διασταυρώνονται σέ πολλά σημεία μέ τίς πηγές τῶν Ἑλλήνων πατέρων καί τήν ἀπόκρυφη γραμματεία, ἀπό ὅπου ἐπηρεάζεται καί ὁ ὄσιος Ἐφραίμ⁸.

Τέλος στά ἀγιολογικά κοντάκια εἶναι φυσικό ὅτι κυριαρχοῦν σάν βασικές οἱ ἱστορικές καί ἀγιολογικές πηγές τῶν μαρτυρολογίων, καί ἡ ἐκκλησιαστική ζωή τῆς ἐποχῆς του, γιά τά ἐπίκαιρα θέματα τῶν κοντακίων του, μέ τά ὁποία διδάσκει κατά περίστασιν⁹.

Μερικοί ἀπό τούς μέχρι τώρα ἐρευνητές τοῦ Ρωμανοῦ, πού δέν μπόρεσαν νά κατανοήσουν τόν πρωτοπο-

5. Ν.Δ. Οὐσπένσκι, Ὁ Ρωμανός ὁ μελωδός... ΕΕΘΣΑΠ 26 (1981), σελ. 589.

6. Σύνοψη τῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ ἀπό τίς ἐπί μέρους σχετικές μελέτες αὐτές, ἐνδεικτική καί χωρίς πληρότητα ἐπεχείρησε ὁ R. Schork στήν ἀδημοσίευτη διατριβή του στήν Ὁξφόρδη: The sources of the christological hymns of Romanos the Melodist, Oxford, 1963.

7. Χρησιμοποιεῖ ἰδιαίτερα τό Εὐαγγέλιο τοῦ Νικοδήμου (ἢ Acta Pilati) καί τόν Εὐσέβιο Ἀλεξανδρείας.

8. Κοντάκια, 4, 28, 53, 55, κ.ἄ. Πρβλ. Ν. Λιβαδάρα, Ἡ γνησιότης τῶν ἀγιολογικῶν... σσ. 51-55.

9. Κοντάκια 53-55 κ.ἄ.

ριακό και καλλιτεχνικό ρόλο του στό κήρυγμα, έκριναν ότι αὐτοσχεδιάζει ὁ ποιητής μέσα στά κοντάκια του, δημιουργώντας πρωτότυπες σκέψεις και συλλογισμούς σέ δογματικά θέματα. Καί ὅταν εἶδαν ὅλοι αὐτοί πού συμβαίνει νά εἶναι ἔξω ἀπό τό κλίμα τῆς ἐκκλησίας μας, ὅτι ὁ Ρωμανός στηρίζεται στό πατερικό κήρυγμα, δέν μπόρεσαν νά τό ἐκτιμήσουν αὐτό, ἀλλά ἐπεδίωξαν νά τόν ὀνομάσουν ἀδίστακτα «συγγραφέα β' τάξεως»¹⁰.

Ἡ ἀξία λοιπόν καί ἡ τελειότητα τοῦ κηρύγματος τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ ἔγκειται στή μετρική καί μουσική ἐπεξεργασία τοῦ βιβλικοῦ καί πατερικοῦ κηρύγματος τῆς ἐκκλησίας μέ τήν ὁποία διαμορφώθηκε τό φιλολογικό αὐτό εἶδος καί εἶχε τήν ἐκπληκτική ἐκτέλεσή του ἀπό τόν ἄμβωνα¹¹. Ἡ γονιμότητά του στή σύνθεση τοῦ γνωστοῦ ὕλικου εἶναι ἀνεξάντλητη καί ἐπιτυγχάνει ὁ ποιητής νά «ἐξευρίσκει νέας ἐπόψεις καί σχέσεις, χάρις εἰς τάς ὁποίας αἱ συνθέσεις του παρουσιάζονται πρωτότυποι»¹².

Ὁ Ρωμανός μέ τήν ἐπεξεργασία πού κάνει στίς πηγές του τίς συντομεύει καί τίς προσαρμόζει ποιητικά στούς οἴκους του. Ξεκινώντας ἀπό ἕνα χωρίο δανεισμένο προχωρεῖ ἐλεύθερα, σέ ἀνάπτυξη ιδέας, φράσεως, σέ δραματοποίηση μέ ζωντανούς διαλόγους, μονολόγους, ζωντανές περιγραφές καί κανεῖς δέν μπορεῖ νά κατηγορήσει τήν πρωτοτυπία του ἢ τήν περιεκτικότερη μετάπλασή του, ὅπως ἐπεχείρησαν τελειῶς ἄστοχα μερικοί

10. S. Petrides, Office inedit de saint Romain le Melode, στη BZ 1902, σελ. 368. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion... σελ. 299.

11. P. Maas, Das Weihnachtslied des Romanos, BZ24 (1923-24), σελ. 2 ἐξ.

12. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογή... σελ. 76.

ἀπό τούς κριτικούς του¹³, πού σέ ἄλλες στιγμές ζήτησαν, τελείως ἀντιφατικά, νά ἐξάρουν τήν τέχνη του.

Ἡ χρήση λοιπόν τῶν κηρυγματικῶν πηγῶν κάθε ὁμιλητῆ τῆς ἐκκλησίας, φυσικά καί τοῦ Ρωμανοῦ, δέ σημαίνει ὅτι στά περιθώρια τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων ἀποκλείει τή δυνατότητα ἔκφρασης καί προσωπικῶν σκέψεων ἀπό τήν ἰδιαίτερη κατάρτιση τοῦ ὁμιλητῆ. Καί ὁμως ὅταν ἀσχολούμεθα ἐκ συστήματος μέ τίς πηγές τοῦ Ρωμανοῦ δέ μᾶς ἀπασχολεῖ σχεδόν καθόλου ἡ προσωπική κηρυγματική προσφορά τοῦ μελωδοῦ στά κοντάκια του, πού εἶναι ποικιλοτρόπως αἰσθητή καί διακρίνεται, ἀκόμα καί σέ πρωτότυπες ἰδέες καί ἐκφράσεις στή διατύπωση καί τοῦ δόγματος τῆς ἐκκλησίας¹⁴.

13. Σχετ. Παραδείγματα στό Τωμ. ΡΜΥ, Γ', σσ. 111, 126 ἐξ. κ.ἄ.

14. Σύγκρινε λ.χ. τά κοντάκια: 30 στόν Ἀπόστολο Θωμᾶ 35 στό Γεννέσιο τῆς Θεοτόκου, 59 στούς ἁγίους Πάντες, ὅπου διακρίνουμε περισσότερη ἐλευθερία γιά πληρέστερη προσωπική ἔκφραση καί σύνθεση στά κοντάκια.

Σχηματικός πίνακας τῶν πατερικῶν πηγῶν

Ὁ πίνακας μας αὐτός παρουσιάζει κατὰ προτεραιότητα ὄλους τοὺς πατέρες, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ ἐσημείωσε ἐπιδράσεις καὶ οἱ ὁποῖες μποροῦν λίγο – πολύ νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν. Σέ κάθε συγγραφέα δίνουμε τοὺς ἀριθμοὺς τῶν κοντακίων, στὰ ὁποῖα σημειώθηκαν ἐπιδράσεις. Σχετ. πίνακα, παλαιότερο βλ. Ἄ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ Λόγου Θεολογία... σελ. 180 ἐξ.

Πηγές	Σημαντικές	Μερικές	Σχετικές
Ἰωάννης Χρυσόστομος	7, 9, 17, 47, 50	8, 12, 20, 25	3, 4, 6-8, 10, 14, 16, 23
Ψευδοχρυσόστομος	9, 10, 14, 27, 40-41	17, 32, 36, 49-52	28, 30, 33, 36, 44-46, 55-5
Βασίλειος Σελευκείας	11, 40, 41, 45	3, 4, 13	20, 32
Μ. Ἀθανάσιος	17	16, 27, 28	4, 25, 32
Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας	21, 23	5, 17	6, 14, 28
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας	4, 42	16, 18	14, 20
Ἐφραίμ ὁ Σύρος	34, 41	1, 21	19, 20
Μ. Βασίλειος	4(i-iy)	51, 56, 57	14, 55
Πρόκλος Κων/λεως	4, 5	25	1, 30
Γρηγόριος Νύσσης	41	3, 25	28, 29
Ἰουστινιανός αὐτοκράτωρ	53	4, 28	55
Τατιανός (Διά τεσσάρων)	5	6	38
Μεθόδιος Πατάρων	—	47, 48	55
Θεοδώρητος Κύρρου	—	20, 23	46
Εὐαγγέλιο Νικοδήμου	—	21, 22, 23	—
Κύριλλος Ἱεροσολύμων	—	4, 33, 53	—
Σεβήρος Ἀντιοχείας	—	16, 27	29
Γρηγόριος Θεολόγος	—	29γ(Χρ.Πασχ.)	19
Θεόδοτος	—	1	6
Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης	—	—	4, 47
Ἐπιφάνιος Κύπρου	—	16	28
Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου	—	1	14
Ἰππόλυτος Ρώμης	46	—	—
Γρηγόριος Θαυματουργός	36	—	—

Ὀριγένης	—	42	—
Μελίτων Σάρδεων	—	20	—
Διόδωρος Ταρσοῦ	—	—	42
Ἀστέριος Ἀμασειᾶς	—	—	50
Σεκαπίων Θμουεύς	—	—	55

Ἀπό τόν ἀνωτέρω πίνακα φαίνεται πολύ καθαρά ποιές εἶναι οἱ κηρυγματικές πηγές πού δείχνουν καί τόν ὄλο περίγυρο τοῦ Ρωμανοῦ. Εἶναι λοιπόν σαφής ὁ πλοῦτος τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς λογοτεχνίας, πού ἔχει ὁ Μελωδός μπροστά του. Ὁ δέ ὄσιος Ἐφραίμ ὁ Σύρος σάν προγενέστερός του, ὅπου ἦταν δυνατό νά συμπέσει, στά κοινά θέματά τους, παρουσιάζεται ἀρκετά περιορισμένος, γιά νά θεωρηθεῖ σημαντική καί ὑπολογίσιμη πηγή τοῦ κηρύγματος τοῦ Ρωμανοῦ.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Οί ύμνολογικές πηγές του Ρωμανού

1. Περιγραφή του Κοντακίου και τό θέμα τῆς προέλευσῆς του.

Τό πρῶτο καί κύριο ὄνομα τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἄγνωστο, γιατί ἡ λ. «κοντάκιον» παρουσιάζεται γιά πρώτη φορά τόν ΙΧ αἰώνα. Οἱ βυζαντινοί ποιητές καί τόν VI αἰώνα ὀνομάζουν τά ἔμμετρα ἔργα τους μέ σειρά ἄλλων ὄρων, ὅπως: Ὑμνος, ἔπος, ᾠδή, δέησις, αἶνος, ποίημα, ψαλμός. Ἔτσι ἀκριβῶς ὀνομάζει καί ὁ Ρωμανός τά ἔργα του στίς ἀκροστιχίδες του. Ἡ ἐξήγηση λοιπόν τοῦ μεταγενέστερου ὄρου «Κοντάκιον» δέ μᾶς παραδίνεται μέ σαφήνεια καί ὅπωςδήποτε προέρχεται ἀπό δευτερογενῆ ἐξωτερικά στοιχεῖα. Οἱ ἐξηγήσεις γιά τήν προέλευση τοῦ ὄρου εἶναι πολλές καί θά ἀναφέρουμε μόνο τίς πιθανότερες:

1. Εἶναι ἀπό τήν ἐξωτερική περιγραφή τῆς μεμβράνης πού περιέχει τόν ὕμνο καί εἶναι περιτυλιγμένη στόν «κοντόν» (κοντός ἢ κόνταξ)¹. Ἀλλά ἡ ὀνομασία αὐτή ἀπό τότε πού ἐπεκράτησε δέν περιλαμβάνει πιά ὄλο τόν ὕμνο, ἀλλά μόνο τό προοίμιο καί τόν α' οἶκο. Στό κυλινδρικό ὅμως αὐτό τεμάχιο ξύλου περιτύλιγαν ἐκτός ἀπό λειτουργικά καί πλῆθος ἀπό διάφορα ἄλλα κείμενα.

1. E. Sophocles, Greek Lexikon... σελ. 679. Πρβλ. J. B. Pitra, A.S.I., σελ. X ἐξ., P. Maas, Das Kontakion... σελ. 285 σημ. 2, MTRCG, εἰσαγωγή, σελ. XI.

Ἐκτός τούτου τά κοντάκια σώζονται μέχρι καί σήμερα μόνο σέ κώδικες καί ὄχι σέ εἰλητάρια².

2. Ἀπό μία σειρά βυζαντινῶν κειμένων ἡ λ. «κοντάκιον» προερχόμενη ἀπό τόν «κοντόν» σημαίνει σύνοψη, ἐπιτομή, βράχυνση³. Καί μέ τήν ἔννοια αὕτη πρέπει νά ὀνομάσθηκαν τήν ἐποχή αὕτη τά κοντάκια μέ τό ὄνομά τους αὐτό, γιατί εἶχαν ἤδη περικοπεῖ γιά λειτουργική χρήση καί εἶχαν τή σύντομη πιά μορφή τους (προοίμιο καί α' οἶκο)⁴.

Καί ὅμως δέν μπορεῖ, κατά τή γνώμη μας, νά ἀντικατασταθεῖ σήμερα ἡ λ. «κοντάκιο» μέ κανένα ἄλλο ὑποθετικό ὄρο, ἀλλά παραμένει ἡ ἴδια σέ χρήση, γιά νά ἐκφράζει μέ ἀκρίβεια τό εἶδος αὐτό τῆς μοναδικῆς καί ἀπαράμιλλης ποιήσεως πού δημιούργησε ὁ Ρωμανός ὁ μελωδός.

Τό κοντάκιο ἀποτελεῖται κατά κανόνα ἀπό 18-24 οἴκους (λιγότερους ἢ καί περισσότερους)⁵, δηλαδή ἓνα εἶδος στροφῶν μέ ἰσάριθμους καί ἀπαράλλακτους μετρικούς – ρυθμικούς στίχους στόν κάθε οἶκο. Ὁ κάθε στίχος μέ ποικιλία μήκους κατά προσέγγιση 4-9 συλλαβῶν καί περισσότερο. Κάθε οἶκος ἔχει τόν ἴδιο ἀριθμό συλλαβῶν στό ἴδιο τό κοντάκιο. Καί ὁ κύριος τονισμός σέ ὅλες αὐτές τίς στροφές συμπορεύεται μέ τήν ἴδια ἀντιστοιχία τῶν συλλαβῶν, ὅπως ψάλλονταν μέ τήν ἴδια με-

2. Π. Χρήστου, Ἡ γένεση τοῦ Κοντακίου, στά Ὑμνολογικά, σελ. 138.

3. Ν. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ ὀρολογία, Ἀθηνᾶ 61 (1957), σσ. 4-8. Πρβλ. Κ. Σάθα Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, I, σελ. 40.

4. Π. Χρήστου, ὁ.π. σελ. 139.

5. Κατά περιστάσεις καί θέματα οἱ οἴκοι κυμαίνονται καί ἀπό 11-40, ὅπως λ.χ. στά ὑπ' ἀριθμ. 35, 43 κοντάκια.

λωδία. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τίς ρυθμικές παύσεις τοῦ στίχου πάντοτε στό τέλος τῆς λέξης ἢ τῆς πρότασης.

Πρὶν ἀπό τίς στροφές προτάσσεται ἕνα προανάκρουσμα (πρελούντιο) τῶν οἰκῶν μέ ποικιλία μήκους καί διαφορετικό ρυθμό καί μέλος πού ὀνομάζεται προοίμιο ἢ κουκούλιο (καί κουβούκλιο)⁶. Ἡ τελευταία γραμμὴ – στίχος τοῦ κουκουλίου εἰσάγει ἕνα ἐφύμνιο (ρεφραίν) ἢ ἀνακλώμενο, μέ τό ὅποιο καί τελειώνουν ὅλες οἱ ἐπόμενες στροφές – οἴκοι. Τά πρῶτα γράμματα κάθε στροφῆς – οἴκου (ἐκτός τοῦ κουκουλίου) σχηματίζουν στή σειρά τους καί στό σύνολο μιά «ἀκροστιχίδα», πού περιλαμβάνει συνήθως τό ὄνομα τοῦ ποιητῆ (π.χ. τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ αἴνος). Ἡ ἀκροστιχίδα συνδέει ὅλους τούς οἴκους μεταξύ τους καί στή σειρά πού βρίσκονται καί ἐξασφαλίζει τήν ἀκεραιότητα τοῦ ὕμνου.

Κοντάκια ἔγραψαν καί ἄλλοι ποιητές τοῦ βυζαντινοῦ⁷, ἀλλά πρῶτος καί μέ ὅλη τήν πληρότητα καί τελειότητά τους συνέθεσε τά κοντάκια ὁ Ρωμανός. Τοῦτο δηλώνεται στήν ὕμνολογία τῆς γιορτῆς στή μνήμη τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τήν πρώτη Ὀκτωβρίου καί καταγράφε-

6. Περί τοῦ οἴκου βλ. Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Ἑρμηνεῖα εἰς τούς Ἀναβαθμούς τῆς Ὀκτωῆχου (ὑπό Κυρίλλου Ἀθανασιάδου), Ἱεροσόλυμα, 1862, σελ. 127. «Οἴκοι καί Κουβούκλια» κατά Γρηγόριο Κορίνθου: «Οἴκοι μὲν ὡς περιεκτικά οἰκημάτων, κουβούκλια δέ ὡς ἐξέχοντα ἄλλων» στόν Α. Papadopoulos - Kerameus, Mitteilungen über Romanos, BZ 3 (1893), σελ. 603. Το Κουκούλιο ἔχει σχέση μετρικά μέ τά ἀνακρεόντια τοῦ V-VI αἰῶνα π.Χ. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion... σελ. 285.

7. Ἐκτός τοῦ Ρωμανοῦ ἀναφέρονται καί οἱ: Κυριάκος, Ἀναστάσιος, Γεώργιος, Δομίτιος, Ἡλίας καί ἄλλοι. Βλ. σχετ. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ ὕμνογραφία, σσ. 510-524.

ται από τήν ιστορία τῆς βυζαντινῆς ὕμνογραφίας⁸. Πέρα ὅμως ἀπ' τήν πληρότητα καί τελειότητα τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ καί ἡ πρωτοτυπία του – τά πρωτότυπα στοιχεῖα τῆς τέχνης του – θά ἐκτιμηθοῦν καί ἀπό τό πρόβλημα τῶν πηγῶν του, μέ τίς ὁποῖες συνδέεται καί ἐξαρτᾶται ὁ Μελωδός⁹.

Ἰσχυρίσθησαν πολλοί καί ἐπίμονα ὅτι τό κοντάκιο προέκυψε ἀπό ξένη λογοτεχνία καί μάλιστα συριακή. Ὅτι στοιχεῖα ἀπό τούς ποιητικούς τύπους τῆς συριακῆς ποίησης, τά λεγόμενα Memra, Madrasa καί Sogita συνέβαλαν γιά νά σχηματισθεῖ τό κοντάκιο. Καί ὅτι μέσα στή δομή τοῦ κοντακίου μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς τά ἴχνη τῶν λογοτεχνικῶν αὐτῶν τύπων τῆς συριακῆς ποίησης καί ἰδιαίτερα τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου (+ 373). Εἶναι ὅμως τόσο αὐθαίρετοι οἱ ἰσχυρισμοί αὐτοί ὅσο καί ἡ ἐκδοχή ὅτι ἡ ποιητική ὁμιλία εἶναι ἐφεύρημα τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ ἢ γενικότερα τῶν Σύρων ποιητῶν. Γιατί ποιός δέ γνωρίζει ὅτι ἡ πηγή τῆς «ποιητικῆς» ὁμιλίας βρίσκεται στόν πεζό λόγο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ρητορικῆς; Καί ὅτι ἐντός τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας διακρίνεται ποικιλία ποιητικῶν ὁμιλιῶν ἢ καί τεμαχίων ρυθμικοῦ λόγου ἀπό τά τέλη τοῦ I καί τίς ἀρχές τοῦ II αἰώνα μ.Χ.;¹⁰.

Ἄλλ' ἀκόμα καί ἡ λειτουργική εὐχή πού καί αὐτή προηγεῖται ἢ συμβαδίζει μέ τόν ὕμνο, μέ κοινό θέμα καί περιεχόμενο, σέ κάθε λειτουργική περίσταση, μέ ρητορι-

8. E. Wellesz, A history of byzant... music and hymnography ... σελ. 182 ἐξ.

9. MTRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XX ἐξ.

10. E. Norden, Die Antike Kunstprosa, τόμ. II, σελ. 842. Πρβλ. Δ. Δρίτσα, Ὁ εὐρυθμος πατερικός λόγος... σελ. 17 ἐξ.

κά καί ρυθμικά τεμάχια ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχή. Ἡ εὐχή κατὰ τὸν ἀπολογητὴ Ἰουστῖνο ἐδέσποζε στὴν τέλεση τῆς θ. εὐχαριστίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἀποστόλων μέχρι τὴν ἐποχὴ του (150 μ.Χ.): «Ἐπειτα ἀνιστάμεθα πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν» (Α' Ἀπολογ. 65). Ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ εὐχή προσλαμβάνει σὺν τῷ χρόνῳ ρητορεία καὶ διαμορφώνεται στό καταλληλότερο ρητορικό κείμενο, πού θά ἐπιδράσει πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα στὴν ὕμνογραφία¹¹.

2. Ἡ συριακὴ ὕμνογραφία καὶ ἡ προέλευσή της.

Ἄς ἐξετάσουμε ὁμῶς κατ' ἀρχὴν τὴν ἔννοια καὶ τὰ προβλήματα, πού παρουσιάζει ἡ ἐπίδραση τῆς συριακῆς λογοτεχνίας στὰ κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ.

1. Πρῶτα – πρῶτα τὰ λεγόμενα *Memra*, πού ἄκριτα κατὰ τὸν C. Emereu «φθάνουν μόνο αὐτὰ νά ἐξηγήσουν τίς ρίζες τοῦ κοντακίου»¹². Δέν ἦταν ὁμῶς αὐτὰ παρά ἓνας μετρικός λόγος μέ πολὺ ἀπλά μέτρα, πού δέν εἶχε οὔτε ἀκροστιχίδα, οὔτε ἐφύμνιο, οὔτε κουκούλιο. Ἦταν ἓνας λόγος μέ ἀτέλειωτους καὶ μονότονους στίχους ἀπ' τὴν ἀρχὴ μέχρι τό τέλος τους. Ἀλλά ἦταν καὶ τελείως ἄτεχνος λόγος ἐν σχέσει μέ ὁμιλίες διδακτικοῦ ἢ διηγηματικοῦ τύπου, ὅπως ἡ «θάλεια» τοῦ Ἀρείου καὶ πολλὰ

11. Π. Χρήστου, ὕμνολογικά, σσ. 56-60, 149-151.

12. C. Emereau, *Saint Ephraem le Syrien...* σσ. 97 ἐξ., 103. Ὅπως ὁμῶς ἔχει ἀποδειχθεῖ ὁ Casimir Emereau, ἀλλά καὶ ὁ T. Wehofer δὲν ἐγνώριζαν κατὰ πλάτος τό ἔργο τοῦ Ρωμανοῦ, παρά ἐλάχιστα κείμενά του καὶ χωρὶς τὴν κριτικὴ ἔκδοση. Βλ. Τωμ. RMY, Β', σσ. XIII-XΩΙ. Πρβλ. Ἀ. Κορακίδη, Ἡ περὶ τοῦ Λόγου θεολογία τῶν κοντακίων... σελ. 134 ἐξ.

ποιήματα τῶν αἰρετικῶν τοῦ II αἰῶνα¹³.

2. Τά Madrascha πού προέρχονται ἀπό τό Βαρδεσάνη καί τό γιό του Ἀρμόνιο (τέλος II αἰῶνα) ἦταν περισσότερο προσεγμένα στό μέτρο, ἀπό ἑπτασύλλαβο μέχρι καί δωδεκασύλλαβο (ὕμνοι ποικίλου περιεχομένου). Μπορεῖ ἀκόμα νά βρεθοῦν σ' αὐτά καί ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα ἢ καί ἐφύμνιο. Ἀναγνωρίζεται ὁμως ὅτι δέν μποροῦν αὐτά νά συγκριθοῦν στόν τόνο τους, πού ὑπολείπεται πολύ, μέ τά ἀσύγκριτα σέ ποιότητα κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ. Κοινό ὁμως ἑλληνιστικό ὑπόδειγμα, σέ ἑλληνικό ἔδαφος, χαμένο πρό πολλοῦ γιά μᾶς, δέν εἶναι ἀπίθανο καί δέν ἀποκλείεται κατά τούς P. Maas—K. Τρυπάνη νά ἐχρησίμευσε καί νά ἐπέδρασε τόσο στούς ἑλληνομαθεῖς Βαρδεσάνη καί Ἀρμόνιο, ὅσο καί στόν Μεθόδιο Ὀλύμπου¹⁴.

3. Ἀλλά καί στή Sogitha πού ἀπετέλεσε τό συριακό τύπο τῆς συζήτησης βιβλικῶν ἐπεισοδίων μέ μορφή διαλόγου, στήν ὁποία ὄχι πάντοτε μποροῦσε νά διακριθεῖ καί τό δραματικό στοιχεῖο, κατά τή δύναμη τοῦ συγγραφέα του, δέν εἶναι δυνατό νά βροῦμε τήν πλοκή, τή σύλληψη, τή δραματουργία τοῦ κοντακίου. Διαπιστώνεται ἄλλωστε ὅτι ἡ ἐλεύθερη χρήση βιβλικοῦ ὑλικοῦ πού βρίσκεται στή Sogitha υπάρχει καί σταχυολογεῖται μέ εὐχέρεια στούς πεζούς—ρητορικούς λόγους τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὄχι μόνο τοῦ IV—VI αἰῶνα, ἀλλά καί πολύ ωρύτερα.

Ὅμοιογεῖται ἐπίσης γενικότερα ὅτι «ἀναμφιβόλως

13. Ποιητικές ὁμιλίες δύο αἰῶνες πρὶν ἀπό τόν Ἐφραίμ βλ. Π. Χρήστου, ὕμνολογικά... σελ. 152.

14. MTRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XII ἐξ. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion, ...σελ. 294.

τό πίο έντυπωσιακό άνδραγάθημα τών Ἑλλήνων συγγραφέων εἶναι ἡ μετρική τελειότητα καί ποικιλία πού εἰσήγαγαν»¹⁵. Καί εἶναι γνωστή στήν πλούσια ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας ὅτι οἱ βυζαντινοί ποιητές καί συγγραφεῖς διαμόρφωσαν τίς μακρινές καί πειθαρχημένες στροφές τῶν κοντακίων τους, στά ὁποῖα τό σχῆμα, ἡ συζήτηση, τά ἐπιχειρήματα ὀλοκληρώνονται πολύ καθαρά καί κλειστά, κατά ἑλληνικό τρόπο. Καί ὅτι στήν προηγούμενη ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀπό τόν VIII μέχρι τόν IV π.Χ. αἰῶνα οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐφεύρει καί ἐπινοήσει μετρικούς τύπους παρόμοιας πλοκῆς καί πρωτοτυπίας¹⁶.

Μέ ὅλα λοιπόν αὐτά ἀναγνωρίζεται ὅτι τά ἑλληνικά μέτρα βρίσκονται σέ συνεχή ἐξέλιξη ἀπό τήν τόσο ἀρχαία μέχρι τή νεότερη σημερινή ἐποχή καί ὅτι ὁ αὐστηρός στροφικός κανόνας εἶναι σάν ὄρος καί σύστημα μόνο ἑλληνικός καί ἀκόμα ὁ στίχος σάν ἐπωδή, ἐφύμνιο καί ἀνακλώμενο, μέ ποικιλία μέτρου εἶναι ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἑλληνικός.

Ἄς δοῦμε ὁμως καί γενικότερα τήν ἀρχή τῆς συριακῆς ὑμνογραφίας καί τήν προέλευσή της. Μήπως προῆλθε αὐτή ἀπό καμιά μακρυνή ἐξέλιξη τῆς τοπικῆς λογοτεχνίας, ἢ μήπως αὐτή προέρχεται ἀπό συγγραφή κυρίως συριακῶν θρησκευτικῶν ἔργων σέ κάποια συγκεκριμένη ἐποχή ἐπί τῆ βάσει τῶν παλαιῶν καί τῶν νέων ἑλληνικῶν προτύπων μέ συριακούς τίτλους καί τά ὁποῖα διασώθηκαν ἀκριβῶς λόγω τῆς λειτουργικῆς χρήσης, γιά τήν ὁποῖα καί δημιουργήθηκαν εὐρύτερα μέσα στήν ἐκκλησία; Εἰδικότερα ὑπῆρχε πρίν τό Βαρδεσάνη

15. MTRCG, Εἰσαγωγή σελ. XIII.

16. Ὁ.π.

καί τό γιό του Ἄρμόνιο συριακή ἐκκλησιαστική ποίηση ἢ συριακό λογοτεχνικό εἶδος;

Γιατί ἡ συριακή γλώσσα ἔγινε λογοτεχνική μόνο ἀπό τό τέλος τοῦ II μ.Χ. αἰώνα καί χρησιμοποιήθηκε γιά τήν ποίηση πρώτη φορά ἀπό τό χριστιανό αἰρετικό Βαρδεδσάνη καί τό γιό του, τόν Ἄρμόνιο¹⁷. Ὁ Βαρδεδσάνης (154-222) ὅμως καταγόμενος ἀπό τήν Ἔδεσσα τῆς Μεσοποταμίας ἦταν «λόγιος ἐν ταῖς δυσί γλώσσαις», στήν ἑλληνική καί συριακή ἐκπαιδευμένος κατὰ τόν Ἐπιφάνιο¹⁸. Κατά τόν Ἰακωβίτη Πατριάρχη Μιχαήλ Σύρο (1166-1199) ὑπῆρξε μαθητής ἀξιολόγου ἱερέως τῶν εἰδώλων στήν Ἱεράπολη, ἀπό τόν ὁποῖο διδάχθηκε ἑλληνική ποίηση¹⁹. Στή Συρία τήν περίοδο αὐτή κυριαρχοῦσε ὁ ἑλληνικός πολιτισμός καί ἡ ἑλληνική γλώσσα σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό τήν Αἴγυπτο καί αὐτό διήρκεσε μέχρι τόν VII αἰώνα²⁰.

Ὁ Βαρδεδσάνης λοιπόν ἔγραψε ἀπ' τήν ἀρχή ἑλληνιστί τό βιβλίον «περί εἰμαρμένης» ἢ «κατά εἰμαρμένης» μιμούμενος τούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα καί ἀργότερα τό μετέφερε στή συριακή γλώσσα²¹. Ἐπίσης ἀποδίδεται στό Βαρδεδσάνη ἡ συγγραφή ἀξιολόγων ἑλληνικῶν κει-

17. Β. Φανουργάκη, Αἱ ψῆδαι Σολομῶντος, Θεσ/νίκη, 1979, σελ. 24.

18. Ἐπιφανίου, Κατά πασῶν αἵρέσεων, 56, PG, 41, στ. 841.

19. Ἀγαπίου Ἱεραπόλεως, Χρονογραφία, στήν P.O., τόμ. 7, σελ. 520. Πρβλ. F. Nau, Une biographie inedite de Bardessane l' astrologue, Paris, 1897, σελ. 89 ἔξ.

20. Π. Χρήστου, Ὑμνολογικά, σελ. 52.

21. Α. Harnack, Geschichte d. altchristl. Literatur, Leipzig, 1904, τόμ. Β', σελ. 131. Πρβλ. O. Bardenhewer, Geschichte... Α', 339. Ὁ R. Duval (Liter. Syriacque, σελ. 338) ἰσχυρίζεται ἀντίθετα ὅτι ὁ διάλογος γράφτηκε ἀρχικά στή συριακή.

μένων τῆς ἀποκρύφου χριστιανικῆς γραμματείας, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχουν σοβαρὲς ἀντιρρήσεις, τοῦλάχιστο στό σύνολο ἀπό τοὺς κριτικούς. Καί οἱ Σύροι λοιπόν αὐτοὶ κατὰ τὴν παιδεία καί γενικότερα πολιτιστικά ἦταν Ἕλληνες σύμφωνα μέ τόν Ἰσοκράτη²².

Κατά τόν ὄσιο Ἐφραίμ πρῶτος ὁ Βαρδεσάνης συνέθεσε ὕμνους²³: «Ἐποίησεν ὕμνους καί ἐπέδυσσε μέ μουσικά μέλη, συνέταξεν ᾠδὰς καί ὑπέβαλεν εἰς μέτρα· διήρεσε τάς λέξεις μέ μέτρα καί πόδας καί προσέφερεν εἰς τοὺς ἀφελεῖς τό πικρόν δηλητήριο ἀνάμικτον μέ γλυκύτητα. Ἡθέλησε νά μιμηθῆ τό Δαβίδ καί νά τόν ἀνταγωνισθεῖ εἰς ὠραιότητα. Φιλοδοξῶν τοὺς ἐπαίνους ἐκείνου συνέθεσεν, ὡς αὐτός ἑκατόν πενήκοντα ᾠδὰς»²⁴.

Ὅσο γιά τό γιό τοῦ Βαρδεσάνη, τόν Ἀρμόνιο λέγεται ἀπό τοὺς ἱστορικούς Σωζομενό καί Θεοδώρητο ὅτι δὲν ἐγνώριζε ἀπλῶς καί μόνο τὴν ἑλληνική, ἀλλ' ὅτι καί ἐσπούδασε στήν Ἀθήνα τὴν ἑλληνική λογοτεχνία καί μουσική: «Φασίν Ἀρμόνιον ἐν Ἀθήναις τὴν ἑλληνικὴν παιδευθῆναι φωνήν»²⁵. Καί ὑποστηρίζεται ὅτι τό ψαλτήριο μέ τοὺς 150 ψαλμούς τό συνέθεσε καί αὐτός μαζί μέ τόν πατέρα του²⁶. Καί μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἐπιβεβαιώνε-

22. Ἰσοκράτη, Πανηγυρικός, ιγ.

23. Στὴ συριακὴ γλῶσσα. Βλ. A. Hahn, Bardessanes Gnosticus syrorum primus Hymnologus, Λειψεία, 1819, Πρβλ. R. Duval, *Literatur Syriaque...* σελ. 18 σημ. 2., Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, σελ. 283 ἔξ.

24. E. Beck, Ὁσίου Ἐφραίμ, ὕμνοι κατὰ αἰρέσεων, στό CSCO, 170, σελ. 181, Πρβλ. R. Duval, ὁ.π.

25. Θεοδώρητου, Αἰρετικῆς κακομυθίας, α, 22, PG, 83, στ. 372 καί τοῦ ἰδίου, Ἐκκλησ. ἱστορ. IV, 26, PG, 82, στ. 1189.

26. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογή, σελ. η. Καί ὅτι αὐτός ἔγραψε τοὺς 150 ψαλμούς, εἶναι ἀνώτερος τοῦ πατέρα του βλ. F. Nau, *Patrol. Sy-*

ται από τούς ιστορικούς ότι ο Ἄρμόνιος πρῶτος συνέθεσε ὕμνους στή συριακή γλώσσα²⁷. Οἱ Βαρδεσάνης καί Ἄρμόνιος ἔγραφαν ὕμνους καί στήν ἑλληνική γλώσσα ἢ συχνότερα ἔγραφαν τούς ὕμνους καί στίς δύο γλώσσες γιά νά χρησιμοποιοῦνται ἀπ' τό δίγλωσσο τότε πληθυσμό τῆς Ἑδεσσας²⁸.

Καί ἔρχεται ἀργότερα ἡ σειρά τοῦ ὀσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου (303-373), τοῦ ὁποῖου ἡ ὀρθόδοξη συριακή ὑμνογραφία θεωρήθηκε ἐπίμονα ὅτι ἔγινε τό πρότυπο τῆς ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας καί μάλιστα τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Καί ὁμως ὁ ὀσιος Ἐφραὶμ δέν ἔγραψε τά ἔργα του ἀπό ὀνος του καί ἀπό ἐσωτερική ἀνάγκη, ἀλλά ἀναγκαστικά, ἐπειδή προηγήθηκαν τά αἰρετικά τοῦ Βαρδεσάνη – Ἄρμόνιου καί τῶν διαδόχων τους. Καί στούς ὕμνους του αὐτοῦς ὁ Ἐφραὶμ ἀκολούθησε καί μιμήθηκε τούς τύπους τῶν αἰρετικῶν ἔργων καί ἔγραψε στά δικά τους τά μέτρα, ὅπως λένε οἱ ιστορικοί.

Ὁ Ἐφραὶμ λοιπόν: «Τήν ἀρμονίαν τοῦ μέτρου ἐκεῖθεν λαβών, ἀνέμιξε τήν εὐσέβειαν καί προσενήνοχε τοῖς

griaque, II, 1, σελ. 509. Πρβλ. R. Duval, *Liter. Syriaque* σελ. 18, καί *DACL*, II, 1, 493.

27. Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. ἱστορ. Γ, 16, PG, 67, 1089: «Ἄρμονιόν φασί διά τῶν παρ' Ἑλλησι λόγων ἀχθέντα πρῶτον, μέτροις καί νόμοις μουσικοῖς τήν πάτριον φωνήν ὑπαγαγεῖν καί χοροῖς παραδοῦναι, καθάπερ καί νῦν πολλάκις οἱ Σύροι ψάλλουσιν, οὐ τοῦ Ἄρμονίου συγγράμμασιν, ἀλλά τοῖς μέλεσι χρώμενοι... ἐπεὶ γάρ οὐ παντάπασιν ἐκτός ἦν (ὁ Ἄρμόνιος) τῆς πατρῴας αἱρέσεως... ταυτασί τὰς δόξας τοῖς οικείοις προσέμιξε γράμμασιν» Πρβλ. σχετικά καί Θεοδωρήτου, Ἐκκλησ. ἱστορ. IV, 26, PG, 82, 1129, τοῦ ἰδίου, Αἰρετ. κακομυθίας 1, κβ, ΠΓ, 83, 372, Νικηφ. Καλλίστου Ξανθοπούλου, IX, 16, PG, 146, στ. 284.

28. Π. Χρήστου, ὕμνολογικά, σελ. 174.

ἀκούουσιν ἡδιστον ὁμοῦ καὶ ὄνησιφόρον φάρμακον»²⁹. Καὶ συνεχίζει ὁ Σωζομενός: «... ἰδὼν δέ Ἐφραὶμ κηλουμένους τοῦ Σύρους τῷ κάλλει τῶν ὀνομάτων καὶ τῷ ρυθμῷ τῆς μελωδίας, καὶ κατὰ τοῦτο προσεθιζομένους ὁμοίως αὐτῷ δοξάζειν, *καῖπερ ἑλληνικῆς παιδείας ἄμοιρος*, (δηλ. «ἐν τούτοις»), ἐπέστη τῇ καταλήξει τῶν Ἀρμονίου (δηλ. Ἑλληνικῶν) μέτρων· *καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων*, ἑτέρας γραφᾶς συναδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι συνέθηκεν. Ἐξ ἐκείνου τε Σύροι κατὰ νόμον τῆς Ἀρμονίου ᾠδῆς τὰ τοῦ Ἐφραὶμ ψάλλουσιν»³⁰.

Εἰδικότερα τὰ Memra καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ ὀσίου Ἐφραὶμ ἦταν ἔμμετρος ὁμιλίες μέ ἀπλή ἰσοσυλλαβία (ὄπως καὶ τοῦ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου καὶ τῶν ἄλλων) καὶ δέν εἶχαν τὴν ποικιλία καὶ τὴν τελειότητα τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ³¹. Τό δέ λεγόμενο Ἐφραϊμιο μέτρο δέν ἦ-

29. Θεοδωρήτου, Ἐκκλησ. ἱστορ. IV, 26, Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. ἱστορ. Γ, 16.

30. Θεοδωρήτου, Αἰρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή, 1, 22, PG, 83, στ. 372.

31. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογή, σελ. πθ. Εἶναι ἀφελῆς ἡ θεωρία ὅτι ὁ Ρωμανός ἀπὸ τὰ τρία εἶδη τῆς συριακῆς ποίησης συνέθεσε τό τέλειο κοντάκιό του. Τό μέτρο που κυριαρχεῖ στὰ Memra-Madrasha τοῦ Ἐφραὶμ εἶναι ὁ ἑπτασύλλαβος στίχος, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, πού χρησιμοποίησε ὁ Ἀρμόνιος καὶ πού προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀνακρεόντια μέτρα. Ὡστε τό Ἐφραϊμιο μέτρο ἔχει τίς ρίζες του στην ἀρχαία ἑλληνική μετρική. Ἐφ' ὅσον δέ καὶ ἡ μουσική τοῦ Ἀρμονίου, πού εἶναι ὁ πρῶτος Σύρος μουσουργός ἦτο κατ' οὐσίαν ἑλληνική καὶ ὁ Ἐφραὶμ μιμήθηκε τὴν τέχνη του, ὁ Ἐφραὶμ χρησιμοποίησε ἔμμεσα ἑλληνικές μελωδικές γραμμές. Ἐ. Παντελάκη, αἱ ἀρχαί... σσ. 14, 26, Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογή... σελ. η, σημ. 1, Ν. Κωνσταντοπούλου, Ἡ ἀρχαία ἑλληνική μετρική... σελ. 21. Σύγκριση τῆς συριακῆς στιχοποιίας καὶ

ταν τίποτε καινούργιο παρά ὁ ἑπτασύλλαβος στίχος, σύμφωνα μέ τούς ἐκδότες τῶν ἔργων αὐτῶν³², καί ἄρα τό ἔργο τοῦ Ἐφραΐμ, ὅπως καί τῶν Βαρδεσάνη – Ἀρμονίου, ἐξαρτᾶται σαφῶς ἀπό τά ἀνακρεόντια μέτρα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ποίησης, ὅπως ἔχουμε ἤδη ὑποσημειώσει.

3. Τά στοιχεῖα τῆς ἰουδαϊκῆς ποίησης

Ἐπίσης πολλά λέγονται ἀπό τούς φιλολογοῦντες καί γιά τό σημιτικό τόνο τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας γενικά πέρα ἀπό τά βιβλικά τεμάχια πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπό νωρίς στή θ. λατρεία. Τόσο πολλά ὁμως λεπτομερειακά στοιχεῖα πού ὀρίζονται ὡς σημιτικά θά μπορούσαν νά ἀποδοθοῦν ἀκριβῶς στήν ἐπίδραση τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς. Θά ἦταν λοιπόν ἀντιφιλολογικό νά ἐπισημαίνονται σάν σημιτικά πολλά ρητορικά καί ἄλλα κείμενα τῆς κοινῆς γλώσσας μέ ποιητική τεχνική, πρίν ἀκόμα φανερωθεῖ ἡ αἰσθητή διαφορά τῶν κοινῶν τύπων μεταξύ τῶν σημιτισμῶν καί τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς.

Ἀξιόλογη ἀκόμα εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς ἐπί τῶν σημιτικῶν ἔργων τῆς περιόδου αὐτῆς, πού ἐνῶ ὀνομάζονται σημιτισμοί, στήν πραγματικότητα εἶναι στοιχεῖα ἑλληνικά, γιατί δέν προέρχονται ἀπ' τήν ἑβραϊκή, ἀλλ' ἀπ' τήν ἑλληνική γλώσσα. Σαφεῖς σημιτισμούς ἔχουμε μόνο στή μετάφραση τῆς Π.Δ. ἀπό τούς ἐ-

ἰδιαίτερα τοῦ ὀσίου Ἐφραΐμ μέ τήν ἑλλην. στιχουργική τῆς λειτουργικῆς ποίησης βλ. Π. Χρήστου, ὕμνολογικά, σσ. 143-6.

32. Βλ. T. J. Lamy, ... τόμ. Δ', σελ. 470.

βδομήκοντα (Ο'). Ἡ ξένη λοιπόν καταγωγή πολλῶν θρησκευτικῶν ποιητῶν, πού ἔγραψαν ἑλληνικά καί ἡ σημιτική προέλευση τῆς ἀγ. Γραφῆς, πού τούς ἐπηρέασε τόσο πολύ, εἶναι πράγματα πού χρειάζονται μελέτη. Πραγματικά οἱ ὀμιλίες τῶν Ἑβραίων τῆς διασπορᾶς ἦταν σχεδόν πλήρως ἑλληνιστικές στήν ἐσωτερική τους μορφή³³.

Ἐξ' ἄλλου ἀμφισβητεῖται πολύ σοβαρά τό ἐνδεχόμενο νά ἦταν ἡ ἑβραϊκή λεγομένη ποίηση τονική καί νά εἶχε ρυθμό γενικά. Ἀλλά κι ἂν τυχόν εἶχε κάποιο ρυθμό στά πολύ παλιά κείμενα, αὐτός εἶχε φθαρεῖ στά μασωρητικά κείμενα μετά τήν αἰχμαλωσία. Τό μόνο βέβαιο εἶναι ὁ παραλληλισμός τῶν μελῶν (κομμάτων καί κώλων)³⁴. Καί δέν εἶναι ὀπωσδήποτε πηγαία καί σοβαρή ἡ ἐπιχειρουμένη τά τελευταία αὐτά χρόνια προσπάθεια τῆς μετρικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἑβραϊκῶν κειμένων, γιά νά παρουσιασθοῦν σ' αὐτά πόδες μετρικοί, στίχοι καί στροφές πάνω στά ὑποδείγματα τῆς ἑλληνικῆς μετρικῆς καί ποίησης³⁵.

Μέ τήν ἔννοια αὐτή δέν ἔχει ἀσφαλῶς σημασία ὅτι προηγήθηκε ἡ συναγωγή ἀπό τή χριστιανική ἐκκλησία

33. Εἶναι γνωστό ὅτι γράφτηκαν ἑλληνικά ἀπό πολύ νωρίς, ἀπό τόν III π.Χ. αἰῶνα ἡ μετάφραση τῶν Ο', τά δευτεροκανονικά τῆς Π.Δ. στό πρωτότυπο καί στή συνέχεια ἔγραψαν οἱ Ἑλληνιστές Ἰουδαῖοι συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Φίλωνας, ὁ Ἰώσηπος, ὁ Ψευδοαριστέας, ραββινικά κείμενα. Ἐπίσης ὀλόκληρη ἡ Κ.Δ. — Παῦλος κλπ. Βλ. Ἑλληνιστικός κόσμος, ἄρθρο στή ΘΗΕ, 5, στ. 656 ἐξ.

34. Δ. Σεμιτέλου, Ἑλληνική μετρική, σελ. 150 ἐξ. Πρβλ. Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαί τῆς ἐκκλησ. ποιήσεως... σσ. 7-11.

35. Σύμφωνα με τούς E. Sievers, Studien zur Hebraischen Metrik, Leipzig, 1901, σσ. 73-145 (ἐν μέσῳ ἀμφιβολιῶν καί ὑποθέσεων) καί V. Zapletal, De poesi hebraeorum, Friburgi Helvetorum, 1909, σσ. 26-46.

καί στους έλληνοιστικούς χρόνους καί μέ τή χρήση τῆς έλληνοικῆς μετάφρασης τῆς βίβλου (Septuaginta) καί τῶν ἀντίστοιχων ὕμνων στό χῶρο αὐτό δημιουργήθηκε ἡ στενή σχέση καί ἀλληλεξάρτηση μεταξύ τους, γιά τήν καταγωγή τῶν βασικῶν καί κοινῶν λειτουργικῶν κειμένων (ψαλμοί κ.ἄ.). Σ' αὐτό τό σημείο στέκονται κυρίως οἱ ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς ὕμνολόγοι καί μουσικοί, γιά νά προβάλλουν σάν ἑβραϊκή καί τήν ἑλληνοική ποίηση³⁶.

Ὅσο δέ ἀφορᾷ στήν ἐπίδραση τῆς ἑβραϊκῆς ποίησης τῆς Π.Δ. στό Ρωμανό, αὐτή θά μπορούσε νά εἶναι μόνο λυρική. Τό ἔπος ὁμως καί τό δράμα εἶναι ἄγνωστα στους Ἑβραίους³⁷. Κείμενα πού σχετίζονται μέ τό ἔπος, ὅπως ὁ «Ἰώβ», δέν καλύπτουν ὅλη τήν ἰδιοτυπία τοῦ εἶδους. Ὅπως εἶναι γνωστό τό ἔπος ἀπαντᾷ σέ λαούς μέ μύθους, πολυθεϊστικές θρησκείες, ὅπως οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἰνδοί κ.ἄ. Ἐπίσης τό δράμα εἶναι κλασσικά ἑλληνοικό³⁸. Ἀλλά καί πῶς συγκεκριμένα ἡ ὕμνολογία τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς καί τῶν ἑλληνοιστικῶν ἰουδαϊκῶν αἱρέσεων, ὅπως λ.χ. τῶν «Θεραπευτῶν» ἦταν ἑλληνοική³⁹.

36. E. Werner, *The sacred bridge*, London, 1959, σσ. 137 ἔξ., 139 ἔξ., τοῦ ἰδίου, *Hebrew and Oriental Christian metrical Hymns. A comparison*, Στο *Contribution to a historical study of jewish Music*, N. York, 1976, σσ. 413-432.

37. Β. Ἀντωνιάδου, Ἑγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τάς ἀγ. Γραφάς, Ἐν Ἀθήναις, 1937, τόμ. Α', σσ. 114-117.

38. Θ. Εὐόδη, Βυζαντινή ὕμνογραφία, Ἀθήναι 1978, σελ. 45.

39. Εὐσεβίου Καισαρείας, Ἐκκλησι. Ἱστορία, Β' 17, ΒΕΠΕΣ, 19, σελ. 240. Πρβλ. Φίλωνος Ἰουδαίου, (20 π.Χ.-50 μ.Χ.), Περὶ βίου θεωρητικοῦ, §§ 83-98.

4. Ἡ προηγούμενη τῆς συριακῆς ἑλληνικῆ ὕμνογραφία.

Δέ θά εἶχε ἀσφαλῶς μεγάλη ἀξία ἡ ἀμφισβήτηση τῆς πρωτοτυπίας τῆς συριακῆς ποίησης, ἄν δέν παρουσιάζονταν ἡ ἀντίστοιχη ἀρχαιότερη θρησκευτική ποίηση στήν ἑλληνική, ἀπ' τήν ὁποία νά εἶναι δυνατή ἡ ἐξέλιξη τῶν ποικίλων μορφῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων μέχρι καί τοῦ τελειότερου ὕμνου, πού εἶναι τό κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ. Καί πρέπει ὅπωςδῆποτε νά ξεκινήσουμε ἀπό τήν ἀρχαιότερη αὐτή ὕμνογραφία τῶν Ἑλλήνων, πού δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία, ὅπως ὁμολογεῖται, ὅτι ἀποτελεῖ ἀτέλειωτη ποιητική γραμματεία, τῆς ὁποίας δέ γράφτηκε ἀκόμα ἡ ἱστορία της⁴⁰.

Ἄν καί ἔχει χαθεῖ, ὅπως δηλώνεται λοιπόν ἀπ' τοὺς κριτικούς, μεγάλο μέρος τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἐκκλησίας καί παρ' ὄλο ἀκόμα πού ἡ σύνθεση νέων ὕμνων εἶχε σοβαρό περιορισμό ἀπό τήν ἐκκλησία⁴¹, ἐν τούτοις ὑπάρχει ἐνδεικτικά, σειρά σωζομένων ὕμνων ἢ τμημάτων καί ἀποσπασμάτων ἀπ' αὐτά πού δέ σώζονται ὀλόκληρα, ὅπως τά τελευταῖα κεφάλαια (X – XII) τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς (τέλος δεύτερου αἰώνα)⁴². Πολύ περισσότερο σώζονται πολύτιμες ἀρχαῖες πληροφορίες περί ὕμνων καί ὕ-

40. E. Bouvy, *Poetes et mélodes*, Nîmes, σελ. 347.

41. Ἐντός τοῦ ἀρχαίου μοναχισμοῦ καί ἰδίως ἐκ μέρους τῶν ἀσκητῶν. Βλ. Ἄλ. Κορακίδη, Ἡ ἐπιλύχνιος εὐχαριστία... σσ. 144-145.

42. J. L. Jacobi, *Zur Geschichte des griechischen Kirchenliedes*, στό *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 5 (1881), σσ. 198-200.

μνογράφων τῆς ἐκκλησίας ἀπό τό τέλος ἀκριβῶς τοῦ πρώτου αἰώνα.

Καί πρῶτα τήν ὑπαρξη πλήθους χριστιανικῶν ὕμνων μαρτυροῦν ὅλες οἱ ἀρχαῖες πηγές. Εἶναι γνωστό ὅτι στήν ἀρχαία ἐκκλησία ἀπό τήν ἐποχή τῶν ἀποστόλων ὑπῆρχαν ἐν χρήσει στή θ. λατρεία, ἐκτός τῶν ἐλληνικῶν κειμένων τῆς ΠΔ' (Septuaginta) καί τῆς Κ.Δ. καί ἄλλοι ὕμνοι, δηλ. «ψαλμοί καί ὕμνοι καί ᾠδαί πνευματικάι»⁴³. Ἄκόμη ὑπῆρχαν «ὕμνοι πρὸς τόν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς θεόν» στά τέλη τοῦ πρώτου αἰώνα, σύμφωνα μέ τήν πολύτιμη ἐπιστολή Πλινίου τοῦ νεωτέρου⁴⁴. Στίς ἀρχές τοῦ II αἰώνα ὑπῆρχαν ἐσπερινοί καί ἑωθινοί, τριαδικοί καί δοξολογικοί ὕμνοι, ὅπως τό· «Φῶς ἰλαρόν...», τό· «Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ...»⁴⁵. Ὑμνοι τῆς θ. εὐχαριστίας (ἀποσπάσματα) βρέθηκαν σέ παπύρους τοῦ II αἰώνα⁴⁶.

Ὁ Τερτυλλιανός (ca. 200 μ.Χ.) γράφει ὅτι: «Ὅποιος

43. Ἐφεσίους, ε, 19. Ἀπό τίς λέξεις αὐτές καί μετὰ καθορίζεται καί ἡ ὀρολογία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνολογίας, πού εἶναι ἐλληνική σέ ποσοστό περισσότερο ἀπό τά 8/10 τοῦ συνόλου τῆς.

44. Πλινίου τοῦ νεωτέρου, Ἐπιστολή 10, 96. Πρβλ. Ἄλ. Κορακίδη, Ἡ Ἐπιλύχνιος εὐχαριστία... σελ. 29. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Κ. Κρουμπάχερ (Ἰστ. βυζ. Λογοτ. Β', 513), ὅτι ὁ Πλίνιος δέν ἐγνώριζε καλά τά τῶν χριστιανῶν εἶναι ἀδικαιολόγητος, ἀφοῦ ἀναφέρει σαφῶς, ὅτι οἱ ὕμνοι ἀναφέρονται στό Χριστό, ὡς θεό. Ὑπῆρχε λοιπόν ἀριθμός ὕμνων λατρείας στόν Ἰησοῦ Χριστό, ὡς θεό, τόν πρῶτο κίόλας αἰώνα μ.Χ. καί μάλιστα τά τροπάρια αὐτά (ὕμνοι) ἐψάλλοντο «ἐξ ὑπαμοιβῆς» δηλ. ἀντιφωνικά (secum invicem).

45. Ἄλ. Κορακίδη, Ἡ ἐπιλύχνιος εὐχαριστία... σελ. 44 ἐξ., τοῦ ἰδίου, Ὁ ἀγγελικός ὕμνος... σελ. 55 ἐξ.

46. Εὐχαριστιακοὺς μέ ἀνακρεόντιο μέτρο βλ. στό Nilo Borgia, Frammenti Eucavistici antichisimi... σελ. 41 ἐξ. Πρβλ. Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαῖ... σσ. 43-45, Ἄλ. Κορακίδη, Ἡ ἐπιλύχνιος εὐχαριστία... σελ. 69 ἐξ.

μποροῦσε εἴτε ἀπ' τὶς γραφές, εἴτε ἀπὸ δική του ἔμπνευση ἔψελνε ὕμνο στό θεό»⁴⁷. Σύμφωνα μέ τόν Ὁριγένη (+ 254): «ὕμνους γάρ εἰς μόνον τόν ἐπὶ πᾶσι θεόν καί τόν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν – θεόν Λόγον – ὑμνοῦμεν γε θεόν καί τόν μονογενῆ αὐτοῦ»⁴⁸. Ὁ Παῦλος Σαμοσατεύς (260-268) κατάργησε ὅλους τοὺς ὕμνους «εἰς Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν» ὡς δὴ νεωτέρους καί τῶν νεωτέρων συγγράμματα»⁴⁹. Τέλος ὁ ἱστορικός Εὐσέβιος βεβαιώνει ὅτι «Ψαλμοὶ δέ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τόν λόγον τοῦ θεοῦ, τόν Χριστόν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες»⁵⁰.

Κοντά ὁμως στοὺς χαμένους αὐτοὺς ἀρχαίους ὕμνους ἀγνώστων ποιητῶν ἔχουμε καί ὑμνογράφους τῆς ἐκκλησίας πού μαρτυροῦνται γιὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες, ὅτι ἔγραψαν τριαδικούς καί ἄλλους ὕμνους χρησιμοποιομένους μάλιστα στή θ. λατρεία. Οἱ μαρτυρούμενοι αὐτοὶ ὑμνογράφοι τῆς ἐκκλησίας μέ τοὺς χαμένους ὕμνους τους εἶναι:

1. Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας (+ 110) πού ἔγραψε ἀντιφώνους ὕμνους⁵¹.

2. Ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καί μάρτυς (+ 165) μέ τή χαμένη συλλογή του ἀπὸ ὕμνους μέ τόν τίτλο «Ψάλτης»⁵².

47. Tertyllianns, De oratione, 27, De spectaculis, 29, adversus gnosticos scorpiace, 13 κ.ἄ.

48. Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου, Η, 67, ΒΕΠΕΣ, 10, σελ. 224.

49. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. ἱστορία, Ζ' 30, ΒΕΠΕΣ, 20, σελ. 36.

50. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. ἱστορία, Ε', 28, ΒΕΠΕΣ, 19, σελ. 345. Πρβλ. καί Ἀποστολικές Διαταγές, Β, 59, ΒΕΠΕΣ, 2, σελ. 55.

51. Σωκράτους, Ἐκκλησ. ἱστορία, 6, 8, ΡG, 67, 688.

52. Ἰουστίνου, Πρὸς Ζηναῦν, 9, 18, ΒΕΠΕΣ, 4, σσ. 56, 74. Πρβλ. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Δ, 18 καί Ζ, 24, ΒΕΠΕΣ, 19, σελ. 302 καί 20, σελ. 29.

3. Ὁ μάρτυς Ἀθηνογένης (+196) πού ἔγραψε «τριαδικούς ὕμνους»⁵³.

4. Ὁ ἅγ. Ἰππόλυτος Ρώμης (+235) πού ἔγραψε «ὠδὰς εἰς ὄλας τὰς Γραφάς»⁵⁴.

5. Ὁ Νέπων, ἐπίσκοπος Ἀρσινόης τῆς Αἰγύπτου, ποιητής ὕμνων⁵⁵.

6. Ὁ Ἰέρακας (III αἰώνας) ἀσκητής αἰρετικός στήν Αἴγυπτο, ἔγραψε⁵⁶ ψαλμούς.

Ἡ χαμένη αὐτή ὕμνογραφία μαζί μέ τά σωζόμενα λείψανά της, ὅπως καί ἡ ὑπάρχουσα ἀρχαία ἑλληνική ὕμνογραφία, θά μπορούσε νά ἀποτελέσει τήν προῖστορία τοῦ κοντακίου, τήν ὁποία θά συμπληρώσουμε στή συνέχεια. Ὁ P. Maas ἀναγνωρίζει ὅτι «δέν μπορεῖ νά συνεχίσει τήν προῖστορία τοῦ κοντακίου, γιατί πρέπει νά ἀνευρεθεῖ ἡ χαμένη ἑλληνική ποίηση, ἐκτός ἀπό τά πενιχρά λείψανα πού εἶναι γνωστό ὅτι σώζονται»⁵⁷. Οὔτε αὐτός ὁμως, οὔτε καί ἡ σχολή πού δημιούργησε ἔστρεψε τά ἐν-

53. Μ. Βασιλείου, Περὶ ἁγ. πνεύματος, 29, 73, ΒΕΠΕΣ, 52, σελ. 294. Πρβλ. Ἀλ. Κορακίδη, Ἀθηναγόρας – Ἀθηνογένης, Ἀθήναι, 1980, σελ. 87 ἐξ.

54. Μνημονεύονται στό λαξευμένο κατάλογο τῶν ἔργων του ἐπὶ τοῦ ἀδριάντος του πού βρίσκεται στό μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ, ἀλλὰ στοιχεῖα τους βρίσκονται καί μέσα στήν Ἀποστολική Παράδοσή του. (Π. Χρήστου, Ὑμνολογικά, σσ. 23, 29).

55. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. ἱστορία, Ζ, 24, ΒΕΠΕΣ, 20, σελ. 29. Πρβλ. W. Christ-M. Paronikas, Anthologia Graeca, ... σελ. XXI.

56. Ἐπιφανίου, Πανάριον, 67, 3 καί 69, 7, ΡG, 42, στ. 175 ἐξ., καί στ. 212 ἐξ.

57. P. Maas, Das Kontakion... σελ. 294. Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτῆ ἐργάσθηκαν ἀργότερα ἐρευνητές ἀπό ἄλλες κατευθύνσεις, γραμματολόγοι, θεολόγοι καί κυρίως ἐρμηνευτές τῆς Κ.Δ., πού διαπίστωσαν τήν ὑπαρξη πλήθους ἑλληνικῶν χριστιανικῶν ὕμνων πολὺ πρὶν ἀπὸ τόν Ὅσιο Ἐφραίμ. (Π. Χρήστου, ὕμνογραφικά, σελ. 16 κ.ἄ.).

διαφέροντά της πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ἀλλ' ἀντίθετα ἐνδιαφέρθηκαν μὲ ὄλη τὴ δύναμή τους νὰ ὑπερτονίσουν ἐπιμελῶς τὴν πρωτοτυπία τῆς συριακῆς ὕμνογραφίας ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς.

Ἐάν τὸ πλῆθος τῶν δυτικῶν ἐρευνητῶν στρεφόταν νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἀρχαία πρωτότυπη ἑλληνικὴ ὕμνογραφία θὰ παρουσίαζαν πλῆθος ἐπὶ μέρους ἔργων μὲ σχόλια, ἀλλὰ καὶ ἱστορικές πληροφορίες καὶ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς γενικότερης ἑλληνικῆς γραμματείας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μέχρι τὴ χριστιανικὴ περίοδο, ἰδιαίτερα μέσα στό χῶρο τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ καὶ στό χῶρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς θ. λατρείας, σέ συνδυασμό.

Διότι αὐτό πού συνέβη στή Συρία μὲ τὴν ἀντίδραση τοῦ ὀσίου Ἐφραίμ κατὰ τῶν αἰρετικῶν Βαρδεσάνη — Ἀρμονίου, συνέβη συγχρόνως καὶ σέ ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς τότε ἐκκλησίας ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ II μέχρι τόν IV αἰῶνα. Καὶ συγκεκριμένα τοῦτο ἔγινε στή Ρώμη μὲ τὸ Βαλεντῖνο, στήν Ἀλεξάνδρεια μὲ τόν Βασιλεῖδη καὶ τόν Ἄρειο, στήν Αἴγυπτο μὲ τοὺς Ὀφῖτες καὶ τοὺς Ναασηνοὺς καὶ στό σύνολο τῆς ἐκκλησίας γενικά μὲ τοὺς δοκῆτες καὶ τοὺς φαντασιαστές.

Καὶ αὐτό λοιπόν πού δέν ἔγινε ἀπ' αὐτοὺς ἄρχισε νὰ γίνεται ἀτυχῶς, σιγά-σιγά τελευταῖα μόνο ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ θέλει χρόνο αὐτό γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ὅσο γίνεται. Στό σημεῖο λοιπόν αὐτό ὕστερα ἀπ' τὰ παραπάνω θὰ ἐξετασθοῦν σάν προῖστορία τοῦ κοντακίου ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους οἱ τρεῖς ἀξιόλογες ἑλληνικὲς ποιητικὲς καὶ ὕμνολογικὲς πηγές, ἀπ' τίς ὁποῖες ἐξελίχθηκε καὶ προῆλθε τὸ κοντάκιο. Καὶ εἶναι αὐτές: Οἱ ἀρχαῖοι ὕμνογράφοι τῆς ἐκκλησίας μὲ τὰ γνωστά τους ἔργα, ἡ αἰρετικὴ ὕμνολογία καὶ ἡ ἀπάντηση τῆς ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰῶνων μὲ ὀρθόδοξη ὕμνολογία καὶ

τελευταία ἢ λεγόμενη «εὐχαριστιακή» καί ἡ «κατά στίχον» ὕμνολογία τῆς ἐκκλησίας.

α. Οἱ ἀρχαῖοι ποιητές τῆς ἐκκλησίας

Ἡ τεχνική αὐτῆς τῆς ποίησης θεωρήθηκε σάν «προσωδιακή», φέρνει ὅμως ἐπάνω της ὅλες τίς ἀδυναμίες καί ἐλλείψεις τοῦ σωστοῦ καί πλήρους μέτρου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὥστε ἡ παραφθορά αὐτή, νά τήν ὀδηγεῖ ὑποχρεωτικά, λιγότερο ἢ περισσότερο κατά περίπτωσι, στήν ἀναζήτησι νέας τεχνικῆς. Καί ἡ τεχνική αὐτή εἶχε ἐμφανισθεῖ ἀπό πολύ νωρίς, περίπου τό 200 π.Χ.⁵⁸. Ἔτσι τούς πρώτους δύο αἰῶνες τῆς ἐκκλησίας εἶχε κιόλας διαμορφωθεῖ, μέ τή σαφέστερη ἐπικράτησι τοῦ ἰσχυροῦ τονισμοῦ τῶν λέξεων, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ αἰσθητηρίου τῆς μουσικότητος καί τοῦ ρυθμοῦ, πού θά ἐπηρέαζε ἀπό δῶ καί πέρα τήν τεχνική τῆς ποίησης, μέ βαθμιαία μετάβασιν ἀπό τά προσωδιακά μέτρα τῆς κλασσικῆς περιόδου στήν τονική ρυθμοποιῖα.

Ἐξάλλου ἀπό τήν τεχνική αὐτή καί ὄχι ἀπό τήν καθαρὴ καί μεταγενέστερη τονική ρυθμοποιῖα προέρχονται καί τά πολυποίκιλα καί δυσεξερευνητά μέτρα τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ. Καί εἶναι γνωστό ὅτι στή νέα αὐτὴ ιδιότυπη «προσωδιακή» θρησκευτικὴ ποίηση, γιά διαφόρους λόγους καί ἀντιδράσεις⁵⁹, ἔγραψε καί πλῆθος ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων συνεχίζοντας ἐπίμονα τήν προηγούμενη παλαιὰ παράδοσι. Ἀπό τό πλῆθος αὐτό

58. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ ὕμνογραφία, σελ. 45.

59. Κυρίως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ, πού θεωροῦσε τούς χριστιανούς ἀμαθεῖς καί τούς ἀπαγόρευε νά διδάσκουν τούς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς στά διατάγματά του. (Βλ. σημ. 69).

θά ἀναφέρουμε τούς πίο γνωστούς καί ἀντιπροσωπευτικούς ἐκπροσώπους μέ τά ἔργα τους:

1. Ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή, ἀγνώστου συγγραφέα τοῦ τέλους τοῦ II αἰώνα, μέ τά ρυθμοτονικά τεμάχια στά κεφάλαια II, VII, IX – XII⁶⁰.

2. Ὁ Μελίτων Σάρδεων (ca, 120-180) μέ τήν ὁμιλία του στό Πάσχα (160-170 μ.Χ.). Τό ἔργο αὐτό τοῦ Μελίτωνα εἶναι ὀκτάστιχο ποίημα σέ ἰαμβικά μέτρα. Ἀποδίδεται ἀπό τόν Εἰρηναῖο σέ ἄγνωστο «θεῖο πρεσβύτη» καί στρέφεται κατά τοῦ γνωστικοῦ Μάρκου⁶¹. Γράφτηκε σέ ποιητική μορφή στήν ἑλληνική καί ὄχι στή συριακή, στήν ὁποία μεταφράσθηκε ἀργότερα. Τοῦτο ἀπέδειξε ἐκτός τῶν ἄλλων καί ὁ G. Zuntz⁶².

3. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (+ 212) μέ τό βασικό του ὕμνο στό τέλος τοῦ Παιδαγωγοῦ, πού εἶναι ἀξιόλογος γιά τά μικτά στοιχεῖα, ἀπό τά ὁποία ἀποτελεῖται (ἀναπαίστους καί τονικά)⁶³.

60. ΒΕΠΕΣ, 2, σσ. 255-256. Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογή... σελ. 10 ἐξ. καί τή σημ. 42 παραπάνω.

61. Ὁ E. Wellesz (Melito's homily on the Passio, στό Ξ.Τ.Σ 44 (1943), σελ. 50), τασσόμενος ὑπέρ τῆς συριακῆς γλώσσας δέχεται καί τήν ἑλληνική γλώσσα μόνο σάν ἓνα ἐξωτερικό κάλυμμα γιά νά ἀναζητήσῃ σ' αὐτή σημετικά πρότυπα σκέψης καί ἐκφρασης. Τό ἔργο σέ δομή καί σέ σκέψη εἶναι ἑλληνικό. Βλ. Εἰρηναίου, Ἐλεγχος... Α, 15, 6, ΡΓ, 7, στ. 628. Πρβλ. Β. Ψευτογκᾶ, Τά περί τοῦ Πάσχα... σελ. 106, Π. Χρήστου, Μελίτων, ἄρθρο στή ΘΗΕ, 8, στ. 978-984.

62. G. Zuntz, στό *Vigiliae Christianae* 6 (1952), σσ. 190-201.

63. Δ. Δρίτσα, Ἡ ποίηση τῶν γνωστικῶν... σσ. 152-154. Γιά τή μέχρι καί τοῦ Κλήμεντος ἀρχαία ἑλληνική χριστιανική ποίηση βλ. J. Kroll, *Die christliche Hymnodik bis zu Klemens von Alexandrien*, Darmstad, 1921 καί τοῦ ἰδίου, *Die Hymnendichtung des frühen Christentums*, στό «Antike» 2 (1926), σσ. 258-281.

4. Ὁ Μεθόδιος Ὀλύμπου (+ 310) μέ τό «Συμπόσιο τῶν δέκα Παρθένων ἢ Παρθένιον. Ὑμνος τεχνικότατος μέ ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα καί Ἐφύμνιο. Εἶναι πρῶϊμο εἶδος κοντακίου, βεβαία πηγή γιά τό Ρωμανό⁶⁴. Τό μέτρο καί ἐδῶ δέν εἶναι ἄψογα ποσοτικό. Ὁ Μεθόδιος ἐξήση δύο γενεές πρὶν ἀπό τόν Ἐφραΐμ καί δέν ὑπάρχει μέχρι τότε κανένα δεῖγμα ἐκκλησιαστικῆς ποίησης τῶν Σύρων, πού προέκυψε μέ τόν Ἐφραΐμ ἀργότερα. Ὁ Μεθόδιος μιμεῖται ἐξ ὀλοκλήρου τούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα καί ὁ ὕμνος εἶναι στά πρότυπα τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν Παρθενίων⁶⁵.

Ὁ Μεθόδιος εἶναι ἐπηρεασμένος μεταξύ ἄλλων ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλογικῶν καί χορικῶν στίχων καί τῶν χορικῶν κειμένων τοῦ Κλήμεντος (ἢ κατάληξη τοῦ Παιδαγωγοῦ) καί τῶν συγχρόνων τοῦ Κλήμεντος χορικῶν ὕμνων τῶν Πράξεων Ἰωάννου, γιά τό ὁποῖο θά δοῦμε παρακάτω. Καί μόνο μέ αὐτά μπορούμε νά ἐντοπίσουμε τά ἴχνη μιᾶς ἀρχαιοχριστιανικῆς χορικῆς ποίησης. Αὐτήν εἰσήγαγε ὁ Ἀρμόνιος στή συριακή ποίηση, ἀλλ' ὅπως πολεμήθηκε αὐτή τότε στην ἐκκλησία γενικά, ἔτσι δέν εὐδοκίμησε καί στη Συρία⁶⁶.

5. Ὁ Ἀπολινάριος ὁ πρεσβύτερος (280-350 μ.Χ.) καί ὁ γιός του Ἀπολινάριος ὁ νεώτερος (310-390 μ.Χ.). Ὁ πρῶτος διασκεύασε κείμενα τῆς Κ.Δ. σέ ἐπική καί

64. Εἶναι ἓνα πραγματικό κοντάκιο χωρίς κουκούλιο. Τό ἔργο τοῦτο στρέφεται γενικά κατά τῶν γνωστικῶν. Τό συμπόσιο ἀναφέρει τόν δοκῆτη Ἀρτεμᾶ καί τίς ὁμηρικέες σειρῆνες.

65. Π. Χρήστου, Ὑμνολογικά, σσ. 40-41. Πρβλ. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ ὕμνογραφία, σσ. 127-130.

66. Π. Χρήστου, Ὑμνολογικά, σσ. 117, 121-124.

δραματικὴ μορφή⁶⁷ καὶ ὁ δεύτερος ἔγραψε ποιήματα καὶ ὕμνους στὰ ποικίλα ἑλληνικὰ μέτρα, πού συνήθιζαν ἀκόμα στὴν ἐποχὴ του⁶⁸. Οἱ Ἀπολινάριοι πατέρας καὶ γιὸς μαζί μέ ἄλλους χριστιανούς συγγραφεῖς καὶ μέ τὸ Γρηγόριο Ναζιανζηνό μιμήθηκαν καὶ ἔγραψαν στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ μέτρα καὶ γιὰ δύο πρόσθετους λόγους προκαλούμενοι καὶ ἀπὸ τὰ διατάγματα τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη. Ὁ ἕνας ἦταν ὅτι οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἐγνώριζαν τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ τὴν τιμοῦσαν. Ὁ δεύτερος ἦταν ὅτι πρόσφεραν στοὺς χριστιανούς νέους, τὰ ἔμμετρα αὐτὰ ἑλληνικὰ τους κείμενα γιὰ διδακτικούς σκοπούς, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας τοὺς ἀπαγόρευε νὰ διδάσκονται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ ἀρχαία ἑλληνικὰ κείμενα, πού τὰ ἐπέτρεπε μόνο σέ εἰδωλολάτρες⁶⁹.

6. Ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός (330-390) μέ τὰ ἔπη του τὰ θεολογικά (Δογματικά – ἠθικά) καὶ τὰ ἔπη του τὰ ἱστορικά, τὰ ἐπιτάφια καὶ τὰ ἐπιγράμματά του⁷⁰.

7. Ὁ Συνέσιος ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος. Διασώθηκαν 9-10 ὕμνοι του στὴ δωρικὴ διάλεκτο. Ἔψωγη προ-

67. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, Β', 46, Γ', 16, PG, 67, 361 ἐξ., 417 ἐξ., Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Ε', 18, ΣΤ', 25, PG, 67, 1269, 1357 ἐξ.

68. Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, ΣΤ', 25, PG, 67, 1357 ἐξ. «Πρὸς γὰρ τῇ ἄλλῃ παιδεύσει καὶ ποιητικὸς ὦν καὶ παντοδαπῶν μέτρων εἰδήμων καὶ τοῖς ἐντεῦθεν ἠδύσμασι τοὺς πολλοὺς ἐπειθεν αὐτῶ προσέχειν· ἄνδρες τε γὰρ παρά τοὺς πότους καὶ ἐν ἔργοις παρά τοὺς ἱστούς τὰ αὐτοῦ μέλη ἔψαλλον».

69. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, Γ', 16, PG, 67, 417, Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, V, 18, PG, 67, 1269.

70. PG, 37, 397-1600 καὶ 38, 9-130. Πρβλ. Κ. Μητσάκη, Βυζαντ. ὕμνογραφία, σσ. 131-136.

σφδία, χωρίς όμως να λείπουν αὐθαιρεσίες ἀναγκαῖες λόγω τῆς μὴ χρήσεως τῆς δωρικῆς διαλέκτου στην ἐποχή του⁷¹.

β. Ἡ αἵρετικὴ ὑμνογραφία τῶν πρώτων αἰώνων

Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ II αἰώνα τό ἀργότερο παρουσιάσθηκε ἡ τεχνικότατη ἑλληνικὴ ὑμνογραφία τῶν αἵρετικῶν, πού ἔγινε καί ἡ βασικὴ αἰτία γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας, πού ἀλλοιῶς θά καθυστέρουσε ἀκόμα περισσότερο. Ἡ ὑμνολογία αὐτὴ τῶν αἵρετικῶν εἶναι βέβαια πολὺ ἐκτεταμένη τὴν περίοδο αὐτὴ. Ἐν τούτοις ἐλάχιστα κείμενά της σώζονται μέχρι σήμερα, γιὰ τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι καταστραμένα καὶ χαμένα ὀριστικά ἀπ' τὴν πολὺ παλιὰ ἐποχή. Καὶ ὁμως γιά τό θέμα αὐτό μᾶς ἀρκεῖ καί μιὰ μικρὴ ἐπιλογή ἀπὸ τὰ σωζόμενα, ἰδίως ἀπ' τὴν ἀρχαιότερη περίοδο. Καὶ τέτοια εἶναι ὅσα παραθέτουμε στή συνέχεια.

1. Ὁ Βασιλείδης στήν Ἀλεξάνδρεια (100-140 μ.Χ.). Ἐγραψε «ὠδὰς» καὶ «ψαλμούς» μαζί μέ τόν Οὐαλεντῖνο (Βαλεντῖνος)⁷².

71. Συνεσίου ὕμνοι, PG, 66, 1587-1616. Πρβλ. N. Terzachi, Synesii Cyrenensis Hymni, Ρώμη, 1939 καὶ K. Μητσάκη, ὁ.π., σελ. 137 ἔξ.

72. Στ. Σάκκου, Ὁ κατάλογος τοῦ Μουρατόρι στήν ΕΕΘΣΑΠ σελ. 268. Ἐπίσης στὸν Ἰππόλυτο Ρώμης (+ 235) συναντοῦμε ὕμνους γνωστικῶν (Σιμωνιανῶν), κατὰ αἵρέσεων, ΣΤ, 9-20, ΒΕΠΕΣ, 5, σσ. 284-292. Ἀναφέρονται ἀκόμα καὶ στὸν Εἰρηναῖο, Ἐλεγχος... Α', 10-12, 22-25 (Περὶ Βαλεντίνου, Σατουρνίλου, Βασιλείδου, Καρποκράτους, PG, 7, 446-577, 669-680 κ.ἄ). Ἐπίσης καὶ στὸν Ἐπιφάνιο, Κατὰ αἵρέσεων, Α', 2, 23-31 (Κατὰ Βαλεντινιανῶν, Βασιλειανῶν, Καρποκράτους κ.ἄ.), PG, 41, 297-320, 364-377, 473-544. Πρβλ. Δ. Δρίτσα, Ἡ ποίησις τῶν γνωστικῶν... σσ. 53-59.

2. Ὁ Οὐαλεντῖνος (Βαλεντῖνος) στή Ρώμη καί ἀλλοῦ (ca. 150 μ.Χ.). Ἐγραψε βιβλίον ψαλμῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Μαρκίωνα⁷³. Κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον ὁ Βαλεντῖνος εἶναι τραγωδοποιὸς καί δραματοποιός⁷⁴. Ὑμνο τοῦ ἔχει διασώσει καί ὁ Ἴππόλυτος Ρώμης⁷⁵.

3. Ὁφῖτες ἢ Ναασηνοί. Ἐγραψαν ᾠδὲς στὰ τέλη τοῦ II αἰῶνα, μέ στροφικὸ σύστημα καί μέ σαφὴ τὴν ἐπωδὸ. Γράφτηκαν καί αὐτὰ πρωτότυπα στὰ ἑλληνικά καί ὄχι συριακά. Παραθέτουν ἑλληνικά τῆς ᾠδῆς αὐτῆς ὁ Κέλσος καί ὁ Ὀριγένης, πού ἀγνοοῦσαν τὴ συριακὴ⁷⁶. Οἱ ᾠδῆς αὐτῆς παρουσιάζουν στοιχεῖα τονικῆς ρυθμοποιῆς, ὅπως ἐπίσης καί ἰσοσυλλαβία καί ὁμοιοτέλευτο⁷⁷.

4. Οἱ ᾠδῆς τοῦ Σολομῶντα ἀπὸ ἀγνωστο συγγραφέα τοῦ II αἰῶνα, πού ἀποδίδονται ὁμως μέ ἐπιμονὴ στό Βαρδεσάνη καί τὸν Ἀρμόνιο⁷⁸. Ἐχουν γραφεῖ ἀρχικά στὰ

73. Ἴππολύτου Ρώμης, Ἐλεγχος... 6, 37, ΒΕΠΕΣ, 5, σελ. 304, Κατὰ αἱρέσεων, 21, ΒΕΠΕΣ, 5, σελ. 292, Ὀριγένους, εἰς τὸν Ἰώβ, κα, 11, ΒΕΠΕΣ, 15, σελ. 228. Πρβλ. Στ. Σάκκου, ὁ.π., σσ. 266-270.

74. Δ. Δρίτσα, ὁ.π., σσ. 59-71.

75. Ἴππολύτου, Ρώμης, Κατὰ αἱρέσεων, 6, 37, ΒΕΠΕΣ, 5, σελ. 304.

76. Ὀριγένους, Κατὰ Κέλσου, 6, 12, ΒΕΠΕΣ, 10, σσ. 75-99, Ἐπιφανίου, Πανάριον, 27, ΡΓ, 41, 647-649. «Ἡ χάρις συνέστω μοι, / ναί πάτερ συνέστω» Πρβλ. Δ'. Δρίτσα, ὁ.π., σσ. 73-78, Κ. Μητσάκη, ὁ.π., σελ. 157 ἐξ. Σῶζονται ὁμως καί ποικίλες ἄλλες ᾠδῆς καί ὕμνοι τοῦ, ὅπως στὸν Ἴππόλυτο, Κατὰ αἱρέσεων, Ε, 6, 10, ΒΕΠΕΣ, 5, σελ. 245 ἐξ., (στὰ τέλη τοῦ II αἰῶνα).

77. Δ. Δρίτσα, ὁ.π., σσ. 79-85.

78. Β. Φανουργάκη, Αἱ ᾠδαὶ τοῦ Σολομῶντος... σσ. 89 ἐξ., 109 ἐξ.

έλληνικά, όπως έχει αποδειχθεί⁷⁹ και οι θεωρούμενοι σημιτισμοί του είναι απλώς βιβλισμοί και τίποτε περισσότερο⁸⁰.

5. *Οί ύμνοι τῶν Δοκητῶν* τοῦ τέλους τοῦ II αἰώνα πού παρουσιάζουν και αὐτοί ρυθμοτονικά, όπως τό ὁμοιοτέλετο, τήν ἰσοσυλλαβία και τήν ὁμοτονία⁸¹. Τούς ὕμνους αὐτούς τούς βρίσκουμε και στίς ἀπόκρυφες πράξεις τοῦ Θωμᾶ γραμμένες ἴσως ἀπό τό Βαρδεσάνη⁸².

6. *Ἡ θάλεια τοῦ Ἀρείου (+ 336)*. Εἶναι ποίημα σέ τύπο συμποσίου, ἀπό τό ὁποῖο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα σώζονται στό Μ. Ἀθανάσιο και τό Φιλοστόργιο⁸³. Ἐπίσης ὁ Ἀρειος και οἱ Ἀρειανοί ἔγραψαν ναυτικά, ἐπιμί-

79. W. Bauer, Die odeh Salomos, ἐντός τοῦ E. Hennecke - W. Schneemelcher, Neutestamentliche Apokryphen, σελ. 557. Πρβλ. J. Rendel-Harris, The odes and the Psalms of Solomon, Cambridge, 1909, σσ. 35-37. Τήν ἑλληνικότητα τῶν ὕμνων αὐτῶν ὑποστηρίζουν οἱ W. Bauer, Connoly, Testuz, Kljin, Philomenko κ.ἄ. Πρβλ. Π. Χρήστου, ὕμνολογικά, σελ. 36 ἔξ.

80. Κατά τόν J. Wellhausen, σύμφωνα μέ τόν K. Μητσάκη, δ.π. σσ. 144-146. Σπουδαῖος ἑλληνικός ὕμνος διπλός και χορικός ὑπάρχει στίς Πράξεις Ἰωάννου, 94-97, πού γράφτηκε γύρω στά 170 μ.Χ., μέ στροφές, ἐφύμνια και ἀντιφωνική μελωδία. Βλ. M. Bonnet, Acta Apostolorum Apokrypha, 1959, σελ. 197. Πρβλ. Π. Χρήστου, ὕμνολογικά, σσ. 125, 187-192.

81. Ἰπολύτου, Κατά αἰρέσεων, Η, 8, 15, ΒΕΠΕΣ, 5, σσ. 336-342.

82. Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαί... σσ. 20-35. Πρβλ. K. Μητσάκη, δ.π., σελ. 147 ἔξ.

83. Μ. Ἀθανασίου, Κατά Ἀρειανῶν, λόγος Α', 1, 2-10, ΒΕΠΕΣ, 50, σσ. 126 ἔξ., Φιλοστόργιου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 2, ΡG, 65, 629 ἔξ., Πρβλ. K.N. Σάθα, Ἱστορικόν δοκίμιον περί θεάτρου και τῆς μουσικῆς τῶν βυζαντινῶν... σσ. ρλγ ἔξ., ρμα ἔξ., K. Μητσάκη, δ.π., σελ. 160 ἔξ.

λια και ὀδοιπορικά ἄσματα⁸⁴. Ὅλα αὐτά, ὅσα ἀναφέραμε μέχρι τώρα γράφτηκαν στὰ ἑλληνικά πολύ νωρίτερα ἀπ' ὅσα ἔγραψε ὁ ὄσιος Ἐφραίμ στὰ συριακά.

γ. Ἡ «κατά στίχον» ὑμνολογία καί ἡ «εὐχαριστιακή».

«Κατά στίχον» ὑμνολογία ὀνομάζεται ὁ ὕμνος πού δέν ἔχει στροφές, ἀλλά κατεβατό ἀπό στίχους μέ ἴδιο σχεδόν ἀριθμό συλλαβῶν, γιατί στίχοι μέ διαφορά ἀριθμοῦ συλλαβῶν δέν ἔχουν μεγάλη συνέχεια, ἀλλά κόβονται⁸⁵. Εἶναι ὁμως λανθασμένη ἡ γνώμη ὅτι ἡ ὑμνολογία αὐτή ἔχει σχέση μέ τή συριακή ποίηση καί ἰδιαίτερα μέ τὰ Memra. Διότι ἡ λεγόμενη «κατά στίχον» ὑμνολογία δέν εἶναι ἀπαρίθμηση ἀναρίθμητων στίχων ὅπως τὰ Memra σε διηγηματική μορφή, μέ ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα πού καί αὐτή ἐξεζητημένα θεωρεῖται συριακῆς καί σημιτικῆς προέλευσης⁸⁶.

Ἀντίθετα ἡ «κατά στίχον» ὑμνολογία ἔχει κατ' ἀρ-

84. Κ. Κρουμπάχερ - Γ. Σωτηριάδου, Ἱστορ. τῆς βυζαντ. λογοτεχνίας Β', σελ. 481 ἐξ.

85. E. Sophocles, Greek Lexikon of the Roman - Byzant. period, 1914, στ. 1096. Πρβλ. P. Maas, Frühbyzantinische Kirchenpoesie... σσ. 4-11.

86. Ἡ ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα δέν εἶναι ἀγνωστη στήν ἑλληνική λογοτεχνία τοῦλάχιστον ἀπό τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Παραδείγματα ἀκροστιχίδων ὑπάρχουν ἀπό τό 200 π.Χ. στοὺς συβιλικούς χρησμούς, στήν «Εὐδόξου τέχνην» (193-190 π.Χ.), κ.ἄ., ἀπ' ὅπου τίς παρέλαβαν οἱ Ῥωμαῖοι ποιητές. Δ. Σεμιτέλου, Ἑλληνική μετρική, Ἀθῆναι, 1894, σελ. 147 ἐξ., Κ. Κρουμπάχερ - Γ. Σωτηριάδου, ὁ.π., Β' σελ. 602 ἐξ., Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία Ἑλλήν. Λογοτεχνίας, σσ. 45-46. Καί μέ τίς προϋποθέσεις αὐτές εἶναι τοῦλάχιστο τολμηρή ἡ θεωρία τοῦ P. Maas περί τῆς συριακῆς ἐπίδρασης στό ἑλληνικό κήρυγμα καί τήν ποίηση τοῦ V αἰῶνα (Das Kontakion... σελ. 292).

χήν περιορισμένους στίχους πού κρύβουν όμως μέσα τους ζεύγη στίχων, μικρούς ύμνους με στροφικό σύστημα 2-4 στίχων. Και είναι αυτό τό άρχαίο έλληνικό δίστιχο στροφικό, άντιφωνικό πού είναι σέ λειτουργική χρήση στήν έλληνική εκκλησία, όπως είναι ή Μ. Δοξολογία από τό ΙΙ αιώνα μέχρι και σήμερα⁸⁷. Άλλοι πάλι «κατά στίχον» ύμνοι κρύβουν μέσα τους στροφές 4 στίχων, πού ψάλλονται άντιφωνικά τήν ώρα τής θ. λατρείας, όπως ό έπιλύχνιος ύμνος· «Φῶς ίλαρόν» και πάλι από τό ΙΙ αιώνα μέχρι σήμερα⁸⁸

Έχει άναγνωρισθεϊ από καιρό ότι στους «κατά στίχον» ύμνους χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τό νέο ρυθμικό μέτρο για τήν έν γένει εκκλησιαστική ύμνολογία και ότι άρκετοί άπ' αυτους έχουν πρωτοτυπία και άληθινό ποιητικό αϊσθημα και ότι είναι πρόδρομοι τών κοντακίων⁸⁹. Ίσως ή άποκλειστικότητα αυτή νά μήν είναι άπόλυτη άν έξετάσουμε τό πλήθος τών άρχαίων ύμνων, είναι όμως δεκτό ότι ή ομάδα τών ύμνων αυτών έχει ιδιαίτερη αξία και δέν έχει χαρακτήρα στιχοπλοκίας, πού συναντούμε στα μακροσκελή ποιήματα.

Και τουτο γιατί ακριβώς τό επόμενο βήμα τής «κατά στίχον» ύμνολογίας είναι ό στροφικός τύπος, ιδίως τετράστιχος. Έχουν βρεθεϊ ύμνοι του είδους αυτου μεταξύ τής «κατά στίχον» και τής στροφικής, πού κάθε γραμμή είναι διηρημένη σέ δύο ήμιστίχια⁹⁰. Και υπάρχουν παραδείγματα πού φανερώνουν ότι ό «κατά στί-

87. Άλ. Κορακίδη, Ό άγγελικός ύμνος... σσ. 55-56.

88. Άλ. Κορακίδη, Η έπιλύχνιος εύχαριστία... σελ. 99.

89. Π.χ. τό ποιήμα στον Άδάμ. Βλ. Κ. Τρυπάνη, Medieval... σελ. ΧΙΧ.

90. P. Maas, Frühbyzant, Kirchenpoesie... σελ. 8.

χον» ὕμνος ἦταν συντεθειμένος σέ ὀρισμένο στροφικό τύπο, ὅπως ὁ ὕμνος: «Δεῦτε προσκυνήσωμεν, δεῦτε ἱκετεύσωμεν / ὄν ὕμνοῦσιν ἄγγελοι καί ἀρχάγγελοι»⁹¹. Ἄλλά καί ἡ Θ' ᾠδή τῆς θεοτόκου: «Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τόν Κύριον...» εἶναι «κατά στίχον» (21 στίχοι) καί διαίρεϊται σέ στροφές ἀπό 3 στίχους, ὅπως καί ἡ ᾠδή Ζαχαρίου σέ στροφές ἀπό 2 στίχους⁹².

91. Βλ. τίς σημειώσεις 87-88 παραπάνω. Πρβλ. P. Maas, ὁ.π., σελ. 5.

92. Λουκᾶ, α, 46-55 (46-49, 50-53, 54-55). Πρβλ. Π. Χρήστου, Ὑμνολογικά, σσ. 24-25.

3. Συμπεράσματα

Ὁ θρύλος γιὰ τὴν ἐξάρτηση τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ὀλόκληρης τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας ἀπὸ τῆ συριακῆ ὕμνογραφία ἐξυφάνθηκε μόνο μέ ὑποθέσεις, ἀσάφειες, μονομερεῖς ἐπιλογές καὶ ἐπίμονες ἐκδοχές, ἀπὸ γνωστὴ ὁμάδα δυτικῶν κυρίως ἐρευνητῶν, σέ συνεργασία μέ Ἰουδαιοευρωπαίους, πού ἀνέπτυξαν, χωρὶς ἴσως νά ἔχουν ὄλες τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις, ὅπως πλήρη γνώση καὶ κατανόηση τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς συριακῆς λογοτεχνίας, τίς ποικίλες καὶ ἀντιφατικές θεωρίες τους γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μας ὕμνογραφία.

Ξεκίνησαν ὅλοι αὐτοὶ μόνο ἀπὸ φιλολογικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἀπὸ τίς εἰδικότερες ἐπιστημονικὲς προϋποθέσεις τους, ἰστάμενοι ὅμως μακριὰ ἀπὸ τὴ ζωντανή καὶ ἐνιαία ἱστορικὴ μας γλῶσσα, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ χρῆση μέ τὴν αἰσθητικὴ βίωση τοῦ ὕμνου στό χῶρο τῆς θ. λατρείας μας, πρᾶγμα πού συντελεῖ νά μὴ ἀντιλαμβάνονται ἔτσι τὴ ζωντανή ἱστορικὴ μαζί καὶ πνευματικὴ διάσταση τῶν ὕμνων καὶ νά τὴν ψάχνουν ψυχρά, ὅπως ὁ χειροῦργος ἐρευνᾷ τό πτώμα μέ σκοπὸ νά βρεῖ τὴν ψυχὴ του, πού ὅμως εἶναι ἀδύνατο μέ τὸν τρόπο αὐτό νά βρεθεῖ.

Ἐξ ἄλλου ὑποθέσεις μέ ἀσάφεια τῶν πραγμάτων ἐπὶ δεκαετίες καὶ μέ τόσες σοβαρὲς ἀντιρρήσεις δέν θεμελιώνουν ὅπωςδῆποτε ἐπιστήμη, πού ἀπαιτεῖ σαφεῖς καὶ ἀναμφισβήτητες ἀποδείξεις. Τό μόνο θετικὸ στοιχεῖο ἦταν πού παραδέχθηκαν ἀπ' τὴν ἀρχὴ σχεδόν, ὅτι τό θέμα παραμένει ἀνοικτό, γιὰτί δέν μπορεῖ ἡ ἐξάρτηση

αὐτὴ νὰ ἀποδειχθεῖ εὐκόλα, λόγω τῆς ἔλλειψης πολλῶν ἱστορικῶν – ὕμνολογικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι οἱ ἀπωλεσθέντες ὕμνοι τῶν αἱρετικῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων τῶν πρώτων αἰῶνων.

Εἶναι ὁμως ἀνάγκη ἀκόμα νὰ ἐρευνηθεῖ ἱκανοποιητικὰ καὶ πληρέστερα ἢ προϊστορία τοῦ κοντακίου ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἄμεσα, καὶ πολύ περισσότερο ἔμμεσα, μέσα στὴν προηγούμενη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχαία ἀκόμα ἑλληνικὴ λογοτεχνία, πού ἦταν τό ὄρατό πάντα πεδίο τῆς τέχνης, δηλαδή τὴν λυρική, τό ἔπος, τό δράμα, τό μέτρο, τὸν στίχο, τὴ στροφή κλπ.

Γιὰ νὰ παρακαμφθεῖ τό στοιχεῖο αὐτό, λόγω ἀδυναμίας καὶ ἀδιεξόδου, θεωρήθηκε μέ μιὰ αὐθαίρετη μονοκονδυλιά, ἀνεξάρτητο καὶ ἄσχετο μέ τό ὅλο θέμα μας. Ἀντίθετα εὐνοήθηκε ἡ προβολή τῆς συριακῆς λογοτεχνίας σάν ἀξιόλογος, χωρίς τὴν προϊστορία της καὶ τὴν ἐξέλιξή της. Ἔτσι ὁμως δημιουργήθηκε τό ἀδιέξοδο τῆς ἀνεξήγητης ἀκμῆς τῆς συριακῆς λογοτεχνίας (ὕμνογραφίας), σέ μικρὴ περίοδο καὶ μέ ἐλάχιστους συγγραφεῖς (ὕμνογράφους).

Ἡ πρωτοτυπία τῶν στροφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποίησης τοῦ Ρωμανοῦ δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ στοιχεῖα περιεχομένου καὶ δομῆς μόνο, τὰ ὅποια μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν κάπως καὶ στὴ συριακὴ ποίηση. Ἡ πρωτοτυπία εἶναι πάντοτε κυρίως ποιοτικὴ, στό λόγο καὶ τὴν τέχνη του, πού διακρίνεται πέρα ἀπὸ μέτρια, σέ ὑψηλά ἐπίπεδα. Καὶ ἡ ποιότητα αὐτὴ τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι θεμελιωμένη κατὰ τὸν Δ. Σεμιτέλο πάνω στίς ρυθμικὲς ἀρχές τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ποίησης καὶ σάν τεχνικὴ μόνο μέ ἐκείνη μπορεῖ νὰ συγκρίνονται αὐτὰ στὴν κατασκευὴ τους¹.

1. Δ. Σεμιτέλου, Ἑλληνικὴ μετρική, Ἀθήνησι, 1894, σσ. 134-5.

Ἐξ ἄλλου ἢ ὀρθῆ αὐτῆ σύγκριση ἐξηγεῖ καί τις διαπιστώσεις πολλῶν ὅτι ὁ Ρωμανός εἶναι ὁ Πίνδαρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρυθμικῆς ποίησης, σύμφωνα καί μέ τόν E. Bouvy, κατά τόν ὅποῖον τά ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ παρουσιάζουν τόν λειτουργικό ὕμνο ἢ μᾶλλον τό θρησκευτικό δράμα μέ ὄλη τήν τελειότητά του². Ἀλλά οἱ κρίσεις αὐτές εἶναι εὐρύτερα παραδεκτές ἀπ' τοὺς ἐρευνητές.

Δέν ὑπάρχει λοιπόν κατ' ἀρχήν κάποια ἄμεση μαρτυρία ὅτι ὁ Ρωμανός μιμεῖται συνειδητά ἰδιαίτερα πρωτότυπες καί μοναδικές συριακές ἐργασίες ἢ τά ἀποκλειστικά φιλολογικά της σχήματα³. Τό ἄρθρο τοῦ P. Maas, πού θεωρήθηκε τόσο βασικό γιά τό κοντάκιο καί στηρίχθηκαν πάνω σ' αὐτό, ὅλοι οἱ δυτικοί ἐρευνητές γιά τίς ἐργασίες τους στό Ρωμανό, ὄχι μόνο δέν περιέχει ἀναμφισβήτητες θέσεις, ἀλλά εἶναι γεμάτο ὑποθέσεις καί ἀμφιβολίες, ὥστε θέλει καί ὁ ἴδιος νά μείνει ἀνοιχτό τό θέμα αὐτό⁴. Καί ὅμως προχωρεῖ μέ ἀσυνέπεια νά ἐξάγει μέ ἀντιφατικό τρόπο τά γνωστά συμπεράσματά του, πού θεωρήθηκαν ἀναμφισβήτητα ἀπό τή «σχολή» του. Τό μόνο πού σημειώνουμε ἐμεῖς γι' αὐτό εἶναι ὅτι τό ἔργο του γενικά τό χαρακτηρίζει ἡ λήψη τοῦ ζητουμένου σέ ὅλες τίς φάσεις του.

Ἀντίθετα καί πέρα ἀπ' τίς ὁμολογίες τῶν ἐρευνητῶν πού εἶδαμε παραπάνω ἡ ἑλληνική ὕμνογραφία δέν ἀρχίζει ἀπό τόν IV αἰῶνα μ.Χ., ἀλλά ἀπ' τό τέλος τοῦ πρώτου αἰῶνα μέ τοὺς γνωστούς καί τοὺς χαμένους ἀρχαίους ὕμνους τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Τόν II αἰῶνα

2. E. Bouvy, Poètes et mélodes, Nimes, 1886, σελ. 367.

3. K. Τρυπάνη, Medieval... σελ. XV. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion... σελ. 294.

4. P. Maas, Das Kontakion, BZ 19 (1910), σσ. 285-306.

ἀκολουθεῖ ἢ εὐρύτατη καὶ ποικίλη αἵρετικὴ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία γιὰ νὰ συμπορευθεῖ μ' αὐτὴν ἢ ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ μέσα καὶ στὴ γενικότερη τέχνη τῆς θρησκευτικῆς ποίησης, πού προσφέρει πληρέστερα τὰ τεχνικὰ της πλαίσια. Ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ μάλιστα ὕμνογραφία αὐτὴ σώζονται τεμάχια τελειότατα καὶ ἀριστουργηματικά.

Ἔτσι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία ἀποτελεῖ βαθμιαία ἐξέλιξη, ὕστερα ἀπὸ μακρινὴ προπαρασκευὴ καὶ μετὰ τὴν ἀνανέωση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ποίησης κατὰ τὴ χριστιανικὴ περίοδο. Ὅσο γιὰ τὸ κοντάκιο ὑπερισχέει τώρα ἡ ἐκδοχὴ ὅτι εἶναι προϊόν μακρᾶς ἐξελικτικῆς πορείας, ὄχι ὁμαλῆς καὶ σὲ εὐθεῖα γραμμῆ, ἢ ὁποῖα ὀδηγεῖ ἀπ' τὸ ἀπλό ὡς τὸ σύνθετο τροπάριο καὶ κυφορεῖται μέσα στὸν πλούσιο καὶ ἀνεπτυγμένο ρυθμικὸ λόγο τῶν πατέρων μέ βασικούς σταθμούς τῆς ἐξελικτικῆς αὐτῆς πορείας τοὺς ὕμνους τῶν γνωστικῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου, τὸ Παρθένιον τοῦ Μεθοδίου καὶ τὰ πρῶϊμα Κοντάκια⁵.

Ἐξ ἄλλου ἡ συριακὴ λογοτεχνία ἔχει τὴν πρώτη της ἀρχὴ μετὰ τὸ 200 μ.Χ. μέ τὸν Βαρδесάνη καὶ τὸν γιό του τὸν Ἀρμόνιο, πού γράφουν καὶ οἱ δύο στὰ Ἑλληνικά καὶ τὰ Συριακά καὶ εἰσάγουν ἑλληνικὰ ποιητικὰ σχήματα καὶ μέτρα (ὠδὲς καὶ διαλόγους). Τὰ Memra καὶ Madrasha ἔχουν ἑπτασύλλαβα (ἀνακρεόντια) μέτρα πού κατάγονται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση. Ὁ Ἐφραίμ μὴ γνωρίζων ἑλληνικὰ δέν λαμβάνει τὰ μέτρα του ἄμεσα ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία, ἀλλ' ἔμμεσα ἀπὸ τοὺς

5. Δ. Δρίτσα, Ὁ εὐρυθμὸς πατερικὸς λόγος... σελ. 21. Πρβλ. Κοντάκια πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ στὸν J. B. Pitra, AS, I, σσ. 476 ἐξ., 484-486, P. Maas, Frühbyzant. Kirchenpoesie, σσ. 16, 24-32.

Βαρδεσάνη - Ἄρμόνιο, ὅπως ὁμολογεῖται καί εἶναι ἡ ἐξάρτησή τους ἀπό τήν ἑλληνική γλώσσα καί λογοτεχνία σαφῶς δηλωμένη.

Ἡ Ἑβραϊκή λογοτεχνία καί ποίηση πάλι χαρακτηριζόμενη κυρίως ἀπό τόν παραλληλισμό τῶν μερῶν δέν ἔχει δραματικούς διαλόγους, οὔτε ἐπικά ποιήματα, ἀλλά μόνο λυρικούς ὕμνους (ψαλμοί κ.ἄ.). Ἡ ὕμνολογία τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων εἶναι ἑλληνική, ἐξαρτωμένη κυρίως ἀπό τήν ἑλληνική βίβλο (Septuaginta). Ἡ ἀρχαία καί πάτριος γλώσσα παραμένει μετά τή βαβυλώνιο αἰχμαλωσία λησμονημένη καί σχεδόν ἀπολιθωμένη ἐπί αἰῶνες σέ σπαράγματα ἀρχαίων χειρογράφων. Τό Μασωρητικό λεγόμενο κείμενο ἐπηρεασμένο ἀργότερα ἀπό μεταγενέστερα στοιχεῖα δέν κατορθώνει νά ἀποκαταστήσει ὀρθῶς καί πλήρως τά ἀρχαῖα ἱερά κείμενα τῶν Ἰουδαίων.

Εἰδικότερα γιά τίς πηγές τῶν κοντακίων τό κήρυγμα τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἔχει τήν πρώτη θέση καί μάλιστα ὄχι μόνο σάν περιεχόμενο, ἀλλά καί σάν δομή καί μορφή. Διότι ἀκολουθοῦν τά διαδοχικά στάδια τῆς ὁμιλίας τῶν πατέρων μέ ὄλες τίς ἐξαιρέσεις καί τίς ἰδιομορφίες τους στό σύντομο καί ἀνεπτυγμένο τύπο τῆς ὁμιλίας. Ὅλα ὁμως γίνονται μέ ποιητικό τόνο ὑψηλῆς τέχνης, χωρίς ὑπόδειγμα. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τροπαρίου σέ στροφική κατασκευή μέ τόν ἰσχυρό καί ρυθμικό τονισμό τῶν λέξεων συνδυάζεται μέ ὑπολογισμό ἴσων ἢ ἀναλόγων συλλαβῶν σέ κάθε ἀντίστοιχη γραμμῆ - στίχο.

Ἐπί πλέον οἱ μετρικές δημιουργίες τοῦ Ρωμανοῦ προκύπτουν καί ἀπό τίς πεζές ρυθμικές ὁμιλίες τῶν Ἑλλήνων πατέρων καί ἰδιαίτερα τά δραματικά καί θεολογικά τους στοιχεῖα (ρητορικά τεχνάσματα, πολεμική), τά

ὅποια περιβάλλουν ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά τὰ κοντάκια. Ἄλλὰ καὶ μελωδικὰ ἐπέδρασαν στὰ κοντάκια ἡ ὑποφωνία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς μελωδίας, δηλαδή ἡ ἐπανάληψη τοῦ ἀκροτελευτίου καὶ τῆς «ὕπακοῆς», ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιφωνία τῶν ὕμνων, πού θεωρεῖται πὼς ἄρχισε ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο τὸν Θεοφόρο (+ 110) καὶ τελειοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Βασίλειο.

Τὸ κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ λοιπὸν παρουσιάσθηκε σέ μιά στιγμή ὕστερα ἀπὸ μακρινὴ πολλαπλὴ ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μελωδίας καὶ ἐπὶ τῇ βάσει συνδυασμῶν ἀπ' τὶς ποικίλες προηγούμενες βαθμίδες, ἀπὸ μοναδικὸ τεχνίτη, τὸ Ρωμανό, μέ συμπληρώσεις (κουκούλιο - ἀνακλώμενο - εφύμνιο) καὶ μέ ὑψηλὴ, χωρὶς προηγούμενο, μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη ποίηση. Σάν γνήσιος καὶ πρωτότυπος δημιουργός ὁ Ρωμανός εἶχε ἐξαρθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν J. B. Pitra⁶. Ἀναγνωρίζεται ὁμως καὶ ἀπὸ τὴ σκληρὴ κριτικὴ ὅτι «ἀναμφιβόλως τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ ἀνδραγάθημα τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἡ μετρικὴ τελειότητα καὶ ἡ εἰσαχθεῖσα ποικίλη πρωτοτυπία του⁷.

Ὁ Ρωμανός λοιπὸν δέν ἐξαρτᾶται τελικὰ ἀπὸ τὶς πηγές του, πού καταλήγουν νά εἶναι ὕλικό ἔμμεσο καὶ δευτερεῦον γιὰ τὸ ἔργο του, κατάλληλο γιὰ ἐπεξεργασία καὶ χρῆση. Προχωρεῖ ὁ ἴδιος καὶ φθάνει νά δημιουργήσει κάτι πολὺ καινούργιο καὶ πρωτότυπο, πάνω ἀπὸ ὅλες μαζί τὶς ποικίλες ἐπὶ μέρους πηγές του. «Ξεκινῶντας ἀπὸ ἓνα δανεισμένο χωρίο προχωρεῖ ἐλεύθερα νά τὸ ἀναπτύξει, δραματοποιήσει εἰσάγοντας ζωντανούς διαλόγους, μονολόγους καὶ ζωντανές περιγραφές... Ἴσως ἡ

6. J. B. Pitra, AS, I, σσ. XXVII-XXIX.

7. MTRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XIII.

μέγιστη ποιότητα μερικῶν ἀπ' τὰ ἔργα του εἶναι μία ἐξαιρετική σύνθεση σπανίως ἐξαγόμενη ἀπό τίς πηγές του»⁸. Εἶναι ἀναμφισβήτηση ἡ ἰδιαίτερη μετάπλαση τοῦ ὕλικου πού ἐπεξεργάζεται, ὅσο κι ἂν τό ἀμφισβητεῖ ἄλλοῦ ὁ P. Maas μέ τὰ ἀμφίβολα καί ἀσήμαντα στοιχεῖα τῆς κριτικῆς του⁹.

Τελικά ὁ ὄγκος τῆς ἐργασίας πού ἔγινε ἀπό τόν E. Beck τελευταία, γιά τήν προβολή τῆς ὕμνογραφίας τοῦ ὀσίου Ἐφραίμ, σάν πηγῆς τοῦ Ρωμανοῦ, δέν πείθει γιά τήν πρωτοτυπία καί τήν τεχνική ὑπεροχή τῶν ἔργων αὐτῶν. Παραμένει λοιπόν σταθερός ὁ θαυμασμός γιά τήν ὕψηλή ποίηση καί τήν ἄρτια τεχνική, ὄχι τῶν ὕμνων τοῦ ὀσίου Ἐφραίμ, οὔτε καί τῶν προηγηθέντων συριακῶν προτύπων του, ἀλλά τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, πού θεωροῦνται ἀσύγκριτα καί ἀμίμητα στή δομή καί τήν τεχνική τους, ἀλλά καί στήν ποιότητα τῆς ποιητικῆς τους ἔκφρασης.

Ἄρθῶς λοιπόν ἀποτιμᾶται τελικά σάν πρωτότυπο, μοναδικό καί ἀμίμητο τό ἔργο τοῦ Ρωμανοῦ στήν ἐκκλησιαστική μας ὕμνογραφία καί χαρακτηρίζεται, κατά μία ἐκδοχή, σάν κάτι παράλληλο μέ τή διάκριση τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννη Χρυσόστομου, μέσα στό ὄλο πατερικό κήρυγμα, σύμφωνα μέ τόν Ν.Δ. Οὐσπένσκι. Στή Ρωσική μάλιστα ἀγιογραφία, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Ρωμανός ὀνομάζεται «Λιγύφθογγος» (Slatkorevec), πού θεωρεῖται καί εὐρύτερη τοῦ Μελωδός¹⁰.

Τό τελικό μας λοιπόν συμπέρασμα εἶναι ὅτι μιά

8. MTRCG, Εἰσαγωγή, σσ. XXI-XXII.

9. Das Kontakion... σελ. 298 ἐξ.

10. Νικ. Δημητρεβιτς Οὐσπένσκι, ὁ Ρωμανός ὁ μελωδός... στήν ΕΕΘΣΑΠ 26 (1981), σσ. 579, 581.

γραμματεία, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία δέ μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ ἀρχὴ τῆς μιᾶ ὀρισμένη μεταγενέστερη χρονολογία, ὅταν πρὶν ἀπ' αὐτὴ ὑπάρχει ἀκατάπαυστη σειρά πνευματικῶν δημιουργῶν σέ πεζό καὶ ποιητικὸ λόγο, πού χάνεται στὰ βάθη τῶν αἰῶνων. Καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά μιᾶ ἄλλη γραμματεία, ὅπως εἶναι ἡ συριακὴ ὕμνογραφία, πού ἀρχίζει σέ μιᾶ μεταγενέστερη χρονολογία, μέ ἑλληνομαθεῖς Σύρους ποιητές, χωρὶς ἐξελικτικὴ πορεία ἀπὸ τὸ ἀπώτερο παρελθόν, δέ μπορεῖ νὰ εἶναι πηγαία στὴ γλῶσσα τῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀνδρούτσου Χρ., Δογματική, Ἀθήναι, 1956².
- Bardenhewer O., Geschichte des Altkirchlichen Literatur, τόμ. 1-5, Freiburg i. B. 1962 (Ἀνατύπωση).
- Baumstark A., Zwei syrische Weihnachtslieder, στό Oriens Christianus, 1, 2 (1911), σσ. 193-204.
- Griechische und syrische Weihnachtspoese, στό Gottesmine VI (1911-12), σσ. 244-263.
- Beck Ed., Des heiligen Ephraem des Syrer's Hymnen contra Haereses - (στό Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium - Scriptorum Syri, 77) Louvain, 1957.
- Des heiligen Ephraem des Syrer's Hymnen de Ecclesia (Scriptores Syri, 84) Louvain, 1960.
- Des heiligen Ephraem des Syrer's Pascha hymnen (Scriptores Syri, 109), Louvain, 1964.
- Nachträge zu Ephraem Syrus, (Scriptores Syri, 159-160) Louvain, 1975.
- Bickersteth E., A source of Romanos' kontakion on the Hypapante, στο Actes du VIe Congrès International d' études byzantines, Paris, 1948 (1950), σσ. 375-81.
- Bonner C., Melito of Sardes. The homily on the Passion. With some Fragm. of Ezekiel (Studies and Documents XII (1940), σελ. 1 ἔξ.

Borgia Nilo, Frammenti Eucaristici Antichissimi, Abbazia, 1932.

Bouvy E., Poètes et Mélodes, Nimes, 1886.

Carpenter Marg., The paper that Romanos swallowed, στο *Speculum* VII (1952), σσ. 3-22.

Carpenter Marg., Romanos and the mystery play of east, στο *University of Missouri Studies*, 1936.

— The origin and influence of the Christmas kontakion of Romanos, στο *Harvard Studies Cl. Ph.*, 1930, σσ. 190-1.

Χρήστου Π., Ὑμνογραφικά (Θεολογικά μελετήματα, 4), Θεσσαλονίκη, 1981.

Christ W - Paranikas M., *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Lipsiae, 1871.

Δρίτσα Δ., Ἡ ποίηση τῶν γνωστικῶν, Ἀθήναι, 1979.

— Ὁ εὐρυθμος πατερικός λόγος εἰς τήν ἱστορικήν του ἐξέλιξιν (ἡ προϊστορία τοῦ κοντακίου), Ἀθήναι, 1986.

Duval R., *La Littérature Syriaque*, Paris, 1907.

Emereau C., *Saint Ephraem le Syrien, son oeuvre littéraire grecque*, Paris, 1919.

Grimme H., *Der Strophenbau in den Gedichten Ephraem des Syrers*, Freiburg i.d. Schweiz, 1893.

Jacobi J.L., *Zur Geschichte des griechischen Kirchenliedes*, στο *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 5 (1881), σσ. 170-250.

Κομίνη Ἀθ., Αἱ πηγαί τοῦ εἰς τόν νιπτῆρα ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ, στήν *ΕΕΒΣ*, 27 (1957), σσ. 224-232.

Κορακίδη Ἀλεξ., Ἡ περί τοῦ Λόγου Θεολογία τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ἀθήναι, 1973.

- Ἀρχαῖοι ὕμνοι 1. Ἡ ἐπιλύχνιος εὐχαριστία, «Φῶς ἰλαρόν ἁγίας δόξης...», Ἀθῆναι, 1979.
- Ἀρχαῖοι ὕμνοι 2. Ὁ Ἀγγελικός ὕμνος, «Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ...», Ἀθῆναι, 1984.
- Κρουμπάχερ Κ. - Σωτηριάδου Γ., Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, τόμ. 1-3, Ἀθῆναι, 1897-1900.
- Κωνσταντοπούλου Ν., Ἡ ἀρχαία μετρική ἐν τῇ βυζαντινῇ λειτουργικῇ ὕμνογραφίᾳ, Ἀθῆναι, 1954.
- Lamy T. J., «Sancti Ephraem Syri Hymni et Sermones, Melhliniae, τόμ. Α' - Δ', 1882-1902.
- Λιβαδάρα Ν., Τό πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθῆναι, 1959.
- Maas P., Das Kontakion, στή BZ, 19 (1910), σσ. 285-306.
- Das Weihnachtslied des Romanos, στή BZ, 24 (1923-24), σελ. 1 ἔξ.
- Frühbyzantinische Kirchenpoesie: Anonyme Hymnen des V-VI Jahrhunderts (ἔκδ. 2α), Berlin, 1931.
- Maas P.- Trypanis C., Sancti Romani Melodi Cantica, Cantica Genuina, Oxford, 1963.
- Sancti Romani Melodi Cantica, Cantica Dubia, Berlin, 1970.
- Μητσάκη Κ., Βυζαντινὴ ὕμνογραφία, Θεσ/νίκη, 1971.
- Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ἀναβαθμούς τῆς Ὀκτωήχου (ὑπὸ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου), Ἱεροσόλυμα, 1862.
- Νικολοπούλου Π., Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, στήν Ἀθηνᾶ 56 (1952), σσ. 278-285.
- Norden E., Die Antike Kunstprosa vom VI Jahrhundert vor Christus bis in der Zeit der Renaissance, I-II, Leipzig, 1898/1958.

- Ούσπένσκι Νικ. Δ., Ὁ Ρωμανός ὁ μελωδός ἦταν μόνο μελωδός; στήν ΕΕΘΣΑΠ 26 (1981), σσ. 577-594.
- Παντελάκη Ἐμμ., Αἱ ἀρχαί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, στή Θεολογία, 15 (1937), σσ. 323-339 καί 16 (1938), σσ. 5-31 καί ἀνάτυπο.
- Παπαδοπούλου-Κεραμέως Ἀ., Mitteilungen über Romanos, στή BZ II (1893), σσ. 599-605.
- Petrides, S., Office in édite de Saint Romanos de Melode, στή BZ IX (1902), σσ. 358-369.
- Φανουργάκη Βασ., Αἱ ᾠδαί Σολομῶντος (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 29), Θεσσαλονίκη, 1979.
- Pitra J.B., Analecta Sacra spicilegio Solesmensi parata, Parisiis, τόμ. 1ος, 1876.
- Σάκκου Στέργ., Ὁ κατάλογος τοῦ Μουρατόρι, στήν ΕΕΘΣΑΠ Θεσσαλονίκη, 1970 (Ἀνάτυπο).
- Σάθα Κων., Ἱστορικόν δοκίμιον περί θεάτρου καί τῆς μουσικῆς τῶν βυζαντινῶν, Βενετία, 1878.
- Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τόμ. I-VII, Βενετία, Παρισίοις, Ἀθήναι, 1872-1894.
- Schorck R.J., The sources of the christological hymns of Romanos the Melodist (ἀδημοσίευτη διατριβή τῆς Ὁξφόρδης, 1957).
- Σεμιτέλου Δ., Ἑλληνική μετρική, ἐν Ἀθήναις, 1894.
- Sophocles E., Greek Lexikon of the Roman and Byzantine periods. New York-Leipzig, 1890.
- Τρεμπέλα Π., Ἐκλογή Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας, Ἀθήναι, 1949.
- Trypanis C., Medieval and modern greek poetry, Oxford, 1951.
- Τωμαδάκη Ν., Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι. Τόμ. I-IV, Παράρτημα IV τόμου, Ἀθήναι, 1952-1961.
- Βυζαντινὴ ὀρολογία, Ἀθηναῖ 61 (1957), σσ. 3-16.

- Ξύδη Θ., Βυζαντινή ύμνογραφία, Ἀθήναι, 1978.
- Wehofer Th., Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn, Wien, 1907.
- Wellesz E.J., A history of byzantine music and hymnography, Oxford, 1961.
- Melito's homily on the Passion. An investigation into the sources of byzantine hymnography, στη JTS (1943-1944), σσ. 41-52.
- Werner E., The sacred Bridge, London, 1959.
- Hebrew and Oriental Christian metrical Hymns. A comparison, στο Contribution to a historical study of jewish music, N. York, 1976.
- Zunts G., Κριτική τῆς ἐκδόσεως τῶν κοντακίων ὑπό P. Maas - C. Trypanis, στη JTS 1965, σσ. 511-17.

Ἡ Ὀμιλητική τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ
Τά κοντάκια ὡς ἐκκλησιαστικά κηρύγματα

**Τά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, ὡς ὕμνος
καί ὡς ἐκκλησιαστικό κήρυγμα.**

Προλεγόμενα

Καρπός τῆς πολυετοῦς μας ἔρευνας στά κοντάκια καί τό δημιουργό τους, τό Ρωμανό τό Μελωδό, εἶναι καί ἡ ἐργασία μας αὐτή. Ἡ ἀρχική μας ἔρευνα στό Ρωμανό ἦταν ἡ προσωπικότητά του, ἡ καταγωγή, τό ὄραμά του καί ἡ ὑψηλή ποιητική του ἔμπνευση. Στή συνέχεια προσφέραμε καί τό σύνολο τῆς θεολογίας του, ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπό τά σωζόμενα σήμερα κοντάκιά του.

Ἡ καινούργια μας αὐτή ἐργασία ἐκδίδεται, κατά προέκταση, γιά νά καλύψει καί τή σαφή ἐκκλησιαστική, λειτουργικοκηρυγματική διακονία τοῦ Ρωμανοῦ μέ ὄλες τίς προυποθέσεις, πού διαθέτει γι'αυτό τό ὄλο ἔργο τοῦ Μελωδοῦ.

Ὁ Ρωμανός ζεῖ σέ περίοδο ἀκμῆς τῆς ἐκκλησίας καί ἀποτελεῖ οὐσιαστικό παράγοντα τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, στήν ὁποία συμβάλλει δημιουργικά μέ τό ἔργο του. Τό ἔργο του ὁμως αὐτό δέν εἶναι ἀπλῶς ποιητικό – ὕμνολογικό καί ἄρα μονοσήμαντο κατά τή σημερινή ἔννοια, ἀλλ' ἀντίθετα εἶναι πολυσήμαντο κατά τήν ἀπαίτηση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Γιατί τό ἔργο αὐτό ἀπό τήν τεχνική τῆς μορφῆς καί τῆς δομῆς του εἶναι ταυτόχρονα ὕμνος καί ὁμιλία καί ἀπ' τήν πλευρά τοῦ περιεχομένου του εἶναι συγχρόνως ὑψηλή ποίηση καί ὀρθόδοξη θεολογία.

Δέ θά μπορούσε λοιπόν καί ἡ μελέτη γιά τό Ρωμανό νά εἶναι μονόπλευρη καί νά καλύπτει μόνο τό ποιητικό καί ὕμνολογικό φάσμα στό ἔργο του, ἀλλ' οὔτε νά σταματήσει στήν ἐκθεση τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας. Γιατί

καί ἡ ποίηση, ἀλλά καί ἡ θεολογία του ἕνα σκοπό εἶχαν, νά διδάξουν τό λαό τοῦ θεοῦ καί μάλιστα νά τόν διδάξουν μέσα στή λειτουργική σύναξη τῶν πιστῶν, τήν ὥρα τῆς θ. λατρείας καί τοῦ θ. κηρύγματος δίνοντας καί στή σύναξη καί στή θ. λατρεία γενικότερα τό βαθύτερο νόημά της περιεκτικά καί μέ πληρότητα πού μόνο μέ μιά τόσο ὑψηλή τέχνη μπορεῖ νά ἐκφρασθεῖ καί ἔχει πραγματικά μέχρι σήμερα τό χαρακτήρα τῆς μοναδικότητος στήν ἐκφρασή της αὐτή.

Τά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ εἶναι βέβαια ὕμνοι, ὅπως τούς ἐξετάζει ἡ ὕμνολογία πού ἀσχολεῖται μέ αὐτούς. Καί ἴσως ὁ χαρακτηρισμός τῶν κοντακίων ἐκτός ἀπό ὕμνων τῆς ἐκκλησίας καί σάν κηρυγμάτων ἀπό ἄμβωνος προκαλεῖ σήμερα κάπως τό εὐρύτερο πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας καί δίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐντύπωση πώς ἔτσι μειώνεται ἡ ὕμνολογική τους ἀξία.

Καί ὁμως σέ ὄλη τήν ἐκτεταμένη πιά ὕμνολογική βιβλιογραφία γιά τό κοντάκιο γίνονται πολύ συχνά νύξεις γιά τήν κηρυγματική δομή ἢ τό κηρυγματικό τους περιεχόμενο καί γι'αὐτό δέ λείπουν ἐκεῖνοι πού ξενίζονται ἀπ' τήν ἰδέα αὐτή, ὥστε τελικά νά ἀρνοῦνται μερικοί νά παραδεχθοῦν ὅτι τά κοντάκια εἶναι καί ἐκκλησιαστικά κηρύγματα. Τά θεωροῦν αὐτοί μόνο σάν ὕμνους καί μέ ὕμνολογική μόνο κατασκευή.

Ὅλα αὐτά προέρχονται ἀπό μιά μεγάλη σημερινή παρανόηση πολλῶν ἀνθρώπων καί λογίων χριστιανῶν, ἀλλά καί θεολογούντων ἀκόμη, πού ξεχωρίζουν τό θ. λόγο σάν τέχνη καί μάλιστα σάν ποίηση ἀπό τό θ. κήρυγμα ἀπό ἄμβωνος. Στήν ἀρχαία ὁμως ἐκκλησία καί ἀργότερα στήν περίοδο τῆς ἀκμῆς δέν ὑπῆρχαν οἱ προκαταλήψεις αὐτές. Ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ὅπου καί ἄν ἐλέγετο καί ὅπως καί ἄν

ἐλέγετο ἀπό τό περιεχόμενό του, ἀλλά καί τήν ἐκφρασή του, τήν ἐπίδρασή του πάνω στους ἀνθρώπους καί τήν ποιότητα τῆς ζωῆς πού σκορπίζει, ὅταν ἀκούγεται καί τό ὕψος ἀπό τό ὁποῖο κατεβαίνει καί στό ὕψος πού ὀδηγεῖ τόν ἀνθρωπο, ἀπό ἄλλοις του ἦταν μιά τέχνη τοῦ λόγου, πού προσφέρεται δυναμικά σέ ὅποιον τόν ὑπηρετήσῃ. Πολύ περισσότερο, ὅταν αὐτός εἶναι προικισμένος μέ χαρίσματα ἢ καί μέ τή χάρη τοῦ θεοῦ καί «ἐργάζεται τά ἔργα τοῦ θεοῦ» ἐπιμελῶς καί ὄχι «ἀμελῶς»¹.

Ἐχεῖ βέβαια σημασία ὅτι αὐτοί πού προκαλοῦνται ἀπό τήν κηρυγματική κατασκευή τῶν κοντακίων δέν προέρχονται συνήθως ἀπ' τή σειρά τῶν μελετητῶν τῶν κοντακίων, ἀλλ' ἀπό ἄλλους κλάδους γνώσεων, χωρίς νά ἀποκλείονται τελείως καί ἀνθρωποὶ ἀπό φιλολογικούς καί θεολογικούς κύκλους. Ἀντίθετα τό σύνολο σχεδόν αὐτῶν πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐν γένει μελέτη τῶν κοντακίων, μέ νύξεις καί μικρά τους σχόλια καί μέ γενικότερα παραδείγματα ἔχουν ἐπισημάνει κηρυγματικά τμήματα καί σχετικά στοιχεῖα μέσα στά κοντάκια². Καί ὁμοίως δέν ὑπάρχει μέχρι σήμερα εἰδικότερη ἐργασία, πού νά διαπραγματεύεται τό κοντάκιο σάν ἐκκλησιαστικό κήρυγμα.

Γιά τό λόγο λοιπόν αὐτό παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη νά ἐξετασθεῖ τό θέμα αὐτό συστηματικότερα, ὥστε νά μπορέσουμε νά δοῦμε ἀπ' τό ἓνα μέρος τόν συνδυασμό ὕμνου καί κηρύγματος στά κοντάκια καί ἀπ' τό ἄλλο μέρος νά ἐκτιμήσουμε τήν προσφορά καί ὄλης τῆς ἄλλης ὕμνογραφίας μέ τά ἰδιαίτερα προσόντα της, στό διδακτικό ἔργο τῆς ἐκκλησίας γιά τόν καταρτισμό τῶν πιστῶν³.

1. Ἱερεμίου λ α, 10 καί Ἑσδρας Α', η, 21.

2. Βλ. κυρίως στό P.Maas, Das Kontakion... σελ. 288 κᾶ.

3. Πρός καταρτισμόν τῶν ἀγίων κατά τό Ἐφεσίου, δ, 12.

Ἀσφαλῶς ὁ Ρωμανός δέν εἶναι ὁ πρῶτος μέσα στήν ἐκκλησία πού ἔγραψε ποιητικά κηρύγματα, γιατί προηγήθηκαν στήν ἀρχαία ἐκκλησία τόσο οἱ γνωστικοί καί οἱ αἰρετικοί γενικότερα, ὅσο καί οἱ κατά τόπους πατέρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁴. Διακεκριμένος μάλιστα στό ζήτημα αὐτό ἦταν καί ὁ ὄσιος Ἐφραίμ ὁ Σύρος, πού ἔγραψε καί αὐτός ἔμμετρα κηρύγματα τά γνωστά *Memra* ἢ καί *Madrasha*, ἐξ ἀφορμῆς τῶν προκλήσεων τῶν αἰρετικῶν ποιητῶν τῆς Συρίας, τοῦ Βαρδεσάνη καί τοῦ γιοῦ του Ἀρμονίου. Ἀλλ' αὐτά ἦταν πιά ἀπλά καί ἡ σύγκρισή τους μέ τά κοντάκια γίνεται σέ ἄλλη ἐργασία μας.

Μέσα σ' αὐτά ἀκριβῶς τά πλαίσια ἡ μελέτη μας αὐτή προσπαθεῖ νά καταδείξει ὅτι τά κοντάκια ἰδίως τοῦ Ρωμανοῦ τόσο στή δομή ὅσο καί στό περιεχόμενό τους (ὄρολογία, λεκτικό, πηγές, θεματολόγιο κᾶ.) δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό σαφές θ. κήρυγμα ἀπό ἄμβωνος, «ἐν μέσω τῆς ἐκκλησίας», τήν ὥρα τῆς θ. λατρείας⁵. Συζητεῖται ἐπίσης σέ

4. Κήρυγμα καί ὕμνος, μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ ρυθμοτονικοῦ κειμένου στήν ἑλληνική ποίηση, ἀρχίζει ἀπό τήν μετάφραση τῶν Ο' (Septuaginta) καί τήν Κ Δ (Ἐφес. ε, 18 ἐξ., Κολοσ. γ, 16 κᾶ.) καί ἐπεκτείνεται στά κηρύγματα τῶν αἰρετικῶν (Ἀπολλιναρίου, Ἀρείου κλπ.) γιά νά συμπληρωθεῖ στή συνέχεια ἀπό τούς ἀντίστοιχους ὕμνους τῆς ἐκκλησίας, πού προήλθαν καί αὐτοί βασικά ἀπό ἐκλεκτά ρυθμοτονικά ρητορικά κείμενα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Γιά τή σχέση κηρύγματος – ὕμνων μέ τά σχετικά κείμενα καί μέ τήν ἐξέλιξή τους βλ. ἰδιαίτερα E. Norden, *Die Antike Kunstprosa* ... 66. 841-857.

5. Πολλοί στίχοι, ὅπως θά δοῦμε στή μελέτη μας αὐτή, λ.χ. ὁ στίχος τοῦ κοντακίου 55 μζ¹⁻² στοῦς μοναχοῦς: «ὄπ' ἐμοῦ νῦν ἡμεῖς ἐδιδάχθητε κατακρίνειν ἐμέ ποτέ μέλλοντες» δηλώνουν σαφῶς ὅτι αὐτά μόνο ἀπό τόν ἄμβωνα μπορούσαν νά ἐκφωνηθοῦν. Βλ. καί P. Maas, *Das Kontakion* .. σελ. 288 ἐξ.

ιδιαίτερο κεφάλαιο και ὁ τρόπος τῆς ἐκφωνήσεως τῶν κοντακίων μέσα στή θ. λατρεία και διερευνᾶται ἔτσι και ἡ μουσική ἀπαγγελία τους.

Μέ ὅλα αὐτά ἐπιδιώκεται νά φανερωθεῖ ὅτι μέσα στήν ἐκκλησία τό θ. κήρυγμα ὑπερίσχυσε και καθόρισε ἴσως τόν ὕμνο, ἀκόμα και στή δομή και τήν ἐξωτερική του μορφή, ἰδίως στήν περίπτωση τῶν κοντακίων, χωρίς ὅμως νά καταργήσει συγχρόνως και τήν ποιητική και ὕμνολογική τους ἀξία, ὅταν οἱ ὕμνοι αὐτοί ἦταν ἔργα σπουδαίων συνθετῶν, ὅπως ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός. Ἀκριβῶς γιά τό λόγο αὐτό προσθέτουμε στό εἰδικό κεφάλαιο και στοιχεῖα γιά τήν ποίηση και γενικότερα γιά τήν τέχνη τοῦ Ρωμανοῦ στά κοντάκια του.

Γιά τήν πληρέστερη λοιπόν ἐξέταση τοῦ θέματος ἡ ἐργασία αὐτή διαιρεῖται σέ Α'-Ε' κεφάλαια, στά ὁποῖα μέ τήν ιστορικοφιλολογική μέθοδο ἐρευνῶνται λεπτομερειακά τά τυπικά και τά οὐσιαστικά κηρυγματικά στοιχεῖα τῶν κοντακίων, ὅπως ἐπίσης και τά μουσικοῦμνολογικά δεδομένα τους, σύμφωνα μέ τό διάγραμμα, πού ἀναπτύχθηκε και εἶναι ἀποτυπωμένο στόν πίνακα τῶν περιεχομένων.

Ἀπό τίς ἐκδόσεις τῶν κοντακίων πού ἐμφανίσθηκαν τά τελευταῖα χρόνια μέ διαφορετική στιχουργική μορφή ἡ κάθε μία, δέν συμπληρώθηκαν ὅλες. Κατ' ἀνάγκην λοιπόν χρησιμοποιοῦμε σάν πληρέστερη τήν Ἔκδοση Ρ. Maas—C. Trypanis, παρ' ὄλο πού διατηροῦμε τίς ἐπιφυλάξεις μας γιά τή μετρική ἀνάπτυξη τῶν στίχων στούς οἴκους.

Τά κοντάκια αὐτά εἶναι 59 στόν τόμο Α', πού θεωροῦνται σάν γνήσια ἀπό τοὺς ἐκδότες (*Sancti Romani Melodi Cantica—Cantica Genuina—Oxford, 1963*) και 30

στόν τόμο Β', πού θεωροῦνται σάν ἀμφίβολα καί νόθα (*Sancti Romani Melodi Cantica—Cantica Dubia, Berlin, 1970*).

Τά κοντάκια αὐτά τά παραθέτουμε μέ τόν αὐξοντα ἀριθμό τους ἀπό 1-89 καί τούς οἴκους κάθε κοντακίου τούς παραθέτουμε μέ τά γράμματα τῆς ἀλφαβήτου, α, β, γ, δ, κλπ. Ἐπίσης τούς στίχους τῶν οἴκων τούς παραθέτουμε μέ ἀριθμούς πάλι σάν ἐκθέτες πάνω ἀπό τά γράμματα τῶν οἴκων.

Προσπαθήσαμε ἐπίσης στήν ἐργασία μας αὐτή νά προσφέρουμε πλούσιο ὕλικό ἀπό τήν τέχνη τοῦ Ρωμανοῦ σέ κάθε εὐκαιρία πού παρουσιαζόταν, σέ κάθε σχεδόν κεφάλαιο, ὥστε ὁ ἴδιος ὁ Μελωδός νά μᾶς δίνει τήν ἀπάντηση στό θέμα πού ἔχει τεθεῖ μέ κάθε λεπτομέρεια.

Πιστεύουμε τελικά ὅτι τό θέμα τῆς ἐργασίας μας εἶναι ἐνδιαφέρον καί ἀπό ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλά καί ἀπό τῆς ἀπόψεως τῆς τέχνης, γιά νά φανοῦν οἱ διαστάσεις του καί στή σημερινή ἐποχή.

Ἄ. Σ. Κορακίδης

Περίεχόμενα

	Σελ.
Προλεγόμενα	75
Περιεχόμενα	81
Βραχυγραφίες	83

Κεφάλαιο Α'. Τό κηρυγματικό περιεχόμενο τῶν κοντακίων

1. Ἡ συζήτηση γύρω ἀπό τήν κηρυγματική τους φύση	85
2. Ἡ κηρυγματική «συνείδηση» τῶν κοντακίων	91
3. Τό θεματολόγιο τῶν κοντακίων	97
4. Στό πρότυπο τῶν ἀποστόλων καί τῶν πατέρων ...	107

Κεφάλαιο Β'. Ἡ κηρυγματική δομή τῶν κοντακίων

1. Τό προοίμιο	111
2. Ἡ θεματική πρόταση καί ἡ ἐπίκληση τῆς προσο- χῆς τοῦ ἀκροατηρίου	118
3. Τό κύριο θέμα καί ἡ ἀνάπτυξή του	123
4. Ὁ Ἐπίλογος (Ἐφύμνιο)	132

Κεφάλαιο Γ'. Τά εἶδη τοῦ κηρύγματος τῶν κοντακίων

1. Τό βιβλικό – ἐρμηνευτικό κήρυγμα	137
2. Ἡ τυπολογία γιά τό Χριστό στά κοντάκια	144
3. Τό δογματικό κήρυγμα τῶν κοντακίων	148
4. Τό ἐγκωμιαστικό κήρυγμα τῶν κοντακίων	153

Κεφάλαιο Δ'. Ἡ μορφή τοῦ κηρύγματος τῶν κοντακίων

1. Ἡ Ὁμιλία (ἀναλυτική καί συνθετική)	159
---	-----

**Κεφάλαιο Ε'. Τό κοντάκιο σάν υμνος
καί ἡ χρήση του στή θ. λατρεία**

1. Ἡ λειτουργική καί κηρυγματική του χρήση	165
2. Ἡ ποίηση καί γενικά ἡ τέχνη στά κηρύγματα τοῦ Ρωμανοῦ	170
3. Ἡ ἀπαγγελία τῶν κοντακίων καί ἡ μουσική τους .	176
Βιβλιογραφία	185

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- AAM = Abhandlungen der bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philos – hist. klasse, München, 1835
έξ.
- AS = J. B. Pitra, *Analeeta sacra spicilegio solesmensi parata*. Parisiis, 1876.
- ΒΕΠΕΣ = Βιβιοθήκη Ἑλλήνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, Ἀθῆναι, 1952 έξ.
- BZ = *Byzantinische Zeitschrift* Leipzig – München, 1892
έξ.
- ΕΕΒΣ = Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, Ἀθῆναι, 1924 έξ.
- ΕΕΘΣΑΠ = Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- ΕΦΣΚ = Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κων/λεως. Κων/λις,
- JTS = *Journal of theological Studies*, London,
- MTRMCG = P. Maas – C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Genuina*, Oxford, 1963.
- MTRMCD = P. Maas – C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica, Cantica Dubia*, Berlin, 1970.
- PG = J. P. Migne, *Patrologia Cursus Completus. Series Graeca* Parisiis, 1857 έξ.
- SAM = *Sitzungsberichte der bayerische Akademie der Wissenschaften. Phil – hist. Abteilung*, München, 1871 έξ.
- Τωμ. ΡΜΥ = Ν. Τωμαδάκη, *Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι*, τόμ. I-IV. παράρτ. IV τόμου, Ἀθῆναι, 1952-1961.

Κεφάλαιο Α΄

Τό κηρυγματικό περιεχόμενο τῶν κοντακίων.

1. Ἡ συζήτηση γύρω ἀπό τήν κηρυγματική τους φύση.

Ὅταν διαβάζουμε ἕνα κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ, ἀπό τό σχῆμα καί τή μορφή του, ἰδιαίτερα ὅταν τό βρίσκουμε γραμμένο σέ στίχους¹, τό κατατάσσουμε ἀμέσως στά ποιήματα καί ἐξετάζουμε τή δομή του, ἀλλά καί τήν τεχνική, μέ τήν ὁποία ἔχει συντεθεῖ ὁ στίχος καί ἡ στροφή του. Διαβάζοντας ὁμως καλύτερα τό περιεχόμενό του παρατηροῦμε ὅλο καί περισσότερο ὅτι ὁ ὕμνος αὐτός στό σύνολό του ὑπηρετεῖ κάποιο συγκεκριμένο διδακτικό σκοπό, εἶναι ἕνα ἐκκλησιαστικό κήρυγμα. Ἔτσι ἔχει καί εὐρύτερα παρατηρηθεῖ, ὅτι τό κοντάκιο εἶναι λόγος, ὁμιλία σέ στίχους πού συνδέεται μέ μουσική. Στό χαρακτηριστήρα του εἶναι ὁμοιο μέ τούς πεζούς ἑορταστικούς λόγους τῆς πρώτης βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἄν καί τό μέτρο καί ἡ μουσική του πρέπει νά ἔχει ὑψώσει πολύ τό ἀποτέλεσμα².

1. Τά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπως καί ὄλοι οἱ ὕμνοι τῆς ἐκκλησίας μας, εἶναι γραμμένα στά ἐκκλησιαστικά βιβλία καταλογάδην, δηλ. σέ πεζό κείμενο καί ὄχι «στιχηδόν», δηλ. κατά στίχους Βλ. Ἄλ. Κορακίδη, ὁ ἀγγελικός ὕμνος, σελ. 71.

2. MTRCG, εἰσαγωγή, σελ. XI. Πρβλ. P. Maas, *Das Kontakien*, BZ, 19(1910), σελ. 286.

Δέν εἶναι λοιπόν δύσκολο γιά ἄκείνον πού διαβάζει τά κοντάκια νά καταλάβει τήν κηρυγματική τους φύση³. Καί ὁμως ὑπῆρξαν μελετητές τῶν κοντακίων πού δέν ἤθελαν ἐκ πρώτης ὄψεως νά παραδεχθοῦν ὅτι αὐτά εἶναι κηρύγματα καί εἶπαν ὅτι: «ὑπερβολικῶς μάλιστα ἐθεωρήθη ὁ Ρωμανός ὡς ἱεροκῆρυξ γράφων ἐμμέτρως, πράγμα, ὅπερ σήμερον δύναται νά θεωρηθῆ· πλάνη, λόγω τοῦ ὅτι ὁ Ἕλλην ποιητής ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τόν ἐσωτερικόν ψυχικόν κόσμον, τήν ἐσωτερικήν πάλην τοῦ ἀνθρώπου, τήν ὁποίαν ἐκφράζει»⁴.

Ἄλλά καί αὐτοί πού γράφουν ἔτσι καταλήγουν γενικότερα, καί μάλιστα τήν ἴδια στιγμή στήν εἰκονική ἄρνηση τοῦ ζητήματος. Ἔτσι ὁ ἴδιος Καθηγητής στή συνέχεια τοῦ ἴδιου κειμένου του γράφει τά κάπως ἀντιφατικά: «Οὐδέποτε ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ χάνει τόν διηγηματικόν του χαρακτήρα καί οὐδέποτε μεταβάλλεται σέ κήρυγμα. Παρ' ὅλα ταῦτα πάντοτε οἱ ὕμνοι ἀποσκοποῦν νά παραδειγματίσουν τούς πιστούς»⁵.

Τό κοντάκιο ὁμως ἀπό τό συγκεκριμένο κάθε φορά κηρυγματικό του θέμα, καί ἀπό τήν ὅλη δομή του εἶναι σαφῶς μιά ἔμμετρη ὁμιλία ἢ ἐκκλησιαστικός λόγος γραμμένος σέ αυστηρά ἐπεξεργασμένο στροφικό τύπο. Καί ὅπως θά δοῦμε στά ἐπί μέρους, τό προοίμιό του εἶναι προοίμιο ὁμιλίας. Ἀκολουθεῖ τό κύριο θέμα, ρητορικό καί μέ λογική σειρά στά ἐπιχειρήματά του, ἔχει διάθεση γιά συχνές ἀντιθέσεις μέ διδακτικό ὕλικό στή διήγηση

3. Βλ. ἰδιαίτερα τά κοντάκια 17 κγ, 29 κδ⁸⁻¹¹, 32α³⁻⁸, 33ιν.

4. Ν. Τωμαδάκη, Ρωμανικά μελετήματα, Γ' Ἡ πατερική γνώση Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, στήν ΕΕΒΣ 26 (1956) καί ἀνάτυπο, σσ.35-36.

5. Ὁ.π.

καί καταλήγει στόν ἐπίλογο μέ νουθεσία, προσευχή καί ἐπίκληση τῆς βοήθειας τοῦ θεοῦ.

Ἐξ ἄλλου οἱ διάφορες ὀνομασίες τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπως εἶναι οἱ: ὕμνος, ψαλμός, δέησις, προσευχή, ᾠδή, ἔπος, αἶνος, ποίημα κἄ. Χρησιμοποιοῦνται ἀπό τό Μελωδό καί λόγῳ τῆς πολυμορφίας τῶν κοντακίων, ἀλλά καί γιά ἀναζήτηση ἀπό τό συγγραφέα περισσοτέρων δυνατοτήτων γιά τό σχηματισμό τῆς ἀκροστιχίδας του⁶. Ἐπίσης δέν εἶναι ὅλες οἱ ὀνομασίες αὐτές ἄσχετες μέ τούς τίτλους τῶν διδακτικῶν κειμένων τῆς ἐκκλησίας.

Εἶναι λοιπόν τά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ συγχρόνως καί κηρύγματα καί ὕμνοι καί ἐπιδιώκουν διπλό σκοπό τήν ὥρα τῆς θ. λατρείας. Θέλουν νά διδάξουν τέρποντας τό πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας. Καί ὑπάρχουν μέσα στά κοντάκια πολλά παραδείγματα θεολογικῶν καί δογματικῶν συζητήσεων καί μάλιστα συχνά σέ στυλ ἀντιαιρετικῆς πολεμικῆς, ὅπως ἦταν τά κηρύγματα τῆς περιόδου ἐκείνης, ὥστε νά θεωρεῖται σήμερα ὅτι: «Θεολογεῖ μᾶλλον παρά εἶναι ποιητής»⁷. Ἄλλοι πάλι τονίζουν ἀπλῶς τόν παραινενικό χαρακτήρα τους, ἰδιαίτερα στά κοντάκια ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦνται οἱ παραβολές τοῦ ἱ. εὐαγγελίου⁸.

Ἡ τόλμη τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι μεγάλη, γιατί ἐπεχείρησε νά φορτώσει τήν τόσο ὑψηλή ποίησή του μέ τόσο θεολογικό καί δογματικό ὕλικό, γιά νά διδάξει. Τό κατόρ-

6. Ν. Δ. Οὐσπένσκι, ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός ἦταν μόνο Μελωδός; στήν ΕΕΘΣΑΠ 26(1981), σελ. 586.

7. Ν.Τωμ. ΡΜΥ, Α' (ΙΑ), σελ. 308.

8. Κ. Krumbacher, Umarbeitungehbei Romanow... σελ. 7.

θωμά του ήταν ότι δέ ζημιώθηκε ή ποιήσή του, αλλά χρησιμοποιήθηκε πετυχημένα και έπιασε τόπο. Και δέν είναι μόνο ή έπιβάρυνση μέ δογματικό ύλικό, αλλά για νά είναι σαφές τό κήρυγμα και τά νοήματά του σέ πλήρη αλληλουχία χρησιμοποιεί πλήθος από μικρές ρητορικές εκφράσεις, όπως τά: «εί βούλει, ως προείπον, ἴν' εἶπω συνελών» κᾶ., πού μόνο στόν πεζό λόγο – κήρυγμα χρησιμοποιούνται και είναι άδιανόητα στήν ποιητική άπαγγελία⁹.

“Όσο κι ἄν τόν κατηγορήσαν γι' αυτό ἄνθρωποι, κυρίως ξένοι πού δέν μπόρεσαν νά κατανοήσουν τή βαθειά πνευματικότητά του και τή γόνιμη χρήση τοῦ ταλέντου του, ὁ Ρωμανός φανέρωσε τή μοναδική πρωτοτυπία του. Οἱ ἴδιοι τόν κατηγορήσαν και ὅτι τοποθέτησε τόσο φορτίο στήν ποιήσή του και ὅτι εἶχε ἐξ ἄλλου μειωμένη θεολογική μόρφωση¹⁰. Παραπλανήθηκαν ὁμως ὅλοι αὐτοί από τίς εκφράσεις ταπείνωσης τοῦ βυζαντινοῦ ποιητῆ τόσο στίς ἀκροστιχίδες τῶν κοντακίων («τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ κᾶ.), ὅσο και από τόν αὐτοχαρακτηρισμό τοῦ Ρωμανοῦ ὅτι εἶναι «ιδιώτης τῷ λόγῳ»¹¹ ἢ ὅτι «ἀμελής παντάπασιν ὑπῆρχεν και ἄηχος»¹².

9. P. Maas, *Das Kontakion...* σελ. 288. Πρβλ. MTRCG, εισαγωγή, 66. XXVIII – XXIX.

10. P. Maas, *Die Chronologie der Hymnen des Romanos*, BZ 15(1906), σελ. 13 ἐξ. Πρβλ. MTRCG, εισαγωγή, σελ. XXII. Περισσότερα Ἄλεξ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ Λόγου Θεολογία... 66.15 ἐξ., 163-169.

11. Κοντάκιο 8 ια¹ (στό Λεπρό). Πρβλ. MTRCG, σελ. 60.

12. «Περί τοῦ κοντακίου, αλλά δὴ και τοῦ οἴκου» στό βιβλίο: «Ἑρμηνεία εἰς τούς ἀναβαθμούς τῆς ὀκταήχου παρά Νικηφόρου Καλλιόστου Ξανθοπούλου, ἤδη τό πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ἥς προτέ-

Ἄλλά καί διότι ἔβλεπαν ἀκόμα στά κοντάκια πολεμική κατά τῶν αἰρετικῶν, χωρίς ἐκτεταμένα κείμενα γιά πλήρη ἀνασκευή τῶν αἰρέσεων. Δέν εἶχαν ὁμως τά ἐφόδια καί δέν κατόρθωσαν ἀντ' αὐτοῦ νά προσέξουν τό μοναδικό θεολόγο, πού χρησιμοποίησε μέ ἀλάνθαστη ἀκρίβεια ὄλο τόν πλοῦτο τῶν δογματικῶν ὄρων τῶν πέντε οἰκουμενικῶν συνόδων, πού εἶχαν προηγηθεῖ ἀπ' αὐτόν καί πού μαζί μέ περιληπτικές ἐκθέσεις ὠρισμένων δογμάτων ἐκφράζουν περιεκτικά ὀλόκληρη τή δογματική διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας¹³.

Τόν κατηγορήσαν ἐπίσης καί γιά φιλοσοφικά ἀμόρφωτο, ἐπειδή στήν πολεμική του κατά τῶν εἰδωλολατρῶν στράφηκε καί ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων¹⁴. Δέν ἐνδιαφέρθηκαν ὁμως νά μάθουν ὅτι τό περιεχόμενο τοῦ κειμένου αὐτοῦ δέν εἶναι δικό του, ἀλλά προέρχεται ὀλόκληρο ἀπό ἀναμφισβήτητα σοφά πατέρα τῆς ἐκκλησίας πού ὁ Ρωμανός τόν χρησιμοποίησε σάν πηγὴ του¹⁵. Ὅλα λοιπόν ὅσα ἀναφέρθηκαν μέχρι τώρα συμπληρώνουν ἤδη τό ζήτημα, ὅτι τά κοντάκια εἶναι ἔμμετρα κηρύγματα καί μάλιστα ἀντιαιρετικά¹⁶.

Καί κατά τόν P. Maas τελικά τό ἀντικείμενο τῆς ποίησης τῶν κοντακίων εἶναι ἀκριβῶς ταυτόσημο μέ τό ἀρχικό βυζαντινὸ ἑορταστικὸ κήρυγμα. Καί συμπληρώ-

τακται καί προλεγόμενα συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, τοῦ Ἀγιοταφίτου. Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1868, σελ. 127. Πληρέστερη ἀπάντηση στό θέμα βλ. Ἀλεξ. Κορακίδη, Τό δράμα τοῦ Ρωμανοῦ, «Ἐκκλησία» 1972 καί ἀνάτυπο, σσ. 35-40.

13. Ἀλεξ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ Λόγου Θεολογία.... σελ. 170.

14. P. Maas, Die Chronologie ... σελ. 13 ἐξ.

15. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος XXVII, 10, PG, 36, στ. 24^β.

16. J. B. Pitra, A S, 1, στ. XXVI.

νει ό ίδιος ότι έπίσης σέ μικρά κομμάτια τών κοντακίων ό Ρωμανός προδίδεται ότι είναι ιεροκῆρυξ πού έχει μπροστά του μιά έκκλησιαστική κοινότητα¹⁷. 'Αλλ' αυτό μᾶς τό έπιβεβαιώνουν σαφέστερα και όί έκκλησιαστικές πηγές, όπως είναι ή ίδια ή άκολουθία τῆς μνήμης του άγίου Ρωμανού του Μελωδοΰ στά Μηναιά, όπου στους κανόνες του Θεοφάνους και του Γερμανού ό άγιος ποιητής φέρεται: «'Ως τών θείων μυστηρίων λειτουργός / ως ιεροκῆρυξ πρακτικώτατος»¹⁸.

17. P. Maas, *Das Kontakion ...* σελ. 288.

18. Περισσότερα βλ. στο Μηναιό 'Οκτωβρίου, πρώτη του μηνός, ώδη στ'. Πρβλ. S. Petrides, *Office inedite de Saint Romanos de Melode*, BZ, XI (1902), σελ. 366.

2. Ἡ κηρυγματική «συνείδηση» τῶν κοντακίων.

Ἄν θέλουμε νά συλλέξουμε στοιχεῖα ἀπό τό περιεχόμενο τῶν κοντακίων γιά τήν κηρυγματική τους φύση, θά συγκεντρώσουμε πλῆθος ἀπό κηρυγματικές λέξεις καί ἰδέες, ἀφοῦ τό σύνολο τῶν κοντακίων εἶναι καί πρακτικά, ἀλλά συγχρόνως καί πολύ ἔντεχνα κηρύγματα. Ὅσο γιά τή θεωρία τοῦ κηρύγματος ἀρκετό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό κοντάκιο 31, ἰδιαίτερα γιά τήν ἀξία τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος καί κάπως λιγότερο τό κοντάκιο 33 στήν Πεντηκοστή. Παραιτούμενοι ὁμως ἀπό τήν ἀναζήτηση κηρυγματικῆς θεωρίας στά κοντάκια, θα ἐπιχειρήσουμε μιά ἀναζήτηση κηρυγματικῶν στοιχείων, περισσότερα ἀπό ὅσα χρειάζονται γιά νά ἀποδείξουν ὅτι τά κοντάκια εἶναι κηρύγματα καί ὁ Ρωμανός εἶναι ἱεροκῆρυξ.

Ἄναριθμητες λοιπόν εἶναι οἱ λέξεις καί οἱ φράσεις περί κηρύγματος¹, καθώς καί ἡ σχετική ἐννοιολογία πού προέρχεται ἀπό τά θέματα τῶν κοντακίων καί τίς κηρυγματικές παραθέσεις², ὅπως καί ἡ συχνή ἀναφορά στά κείμενα τῆς βίβλου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ. Κάνει δέηση στό Χριστό καί ζητάει δύναμη λόγου: «προσπίπτω ὁ ἀνάξιος προσάγων μου τήν δέησιν/λόγου χάριν αἰτῶν, ἵν'

1. Γιά τή χρήση τῆς λ. κηρύττω στό Ρωμανό βλ. K. Mitsakis, *The language of Romanos the Melodist*, München, 1967, σσ. 47 ἐξ., 151, 220, 223 ἐξ., 227.

2. 28 ιε⁴, κστ¹ κᾶ.

ισχύσω εὐσεβῶς ἀνυμνῆσαι καὶ γώ»³. Ἐνδιαφέρει πολὺ τὸ Ρωμανό τὸ κήρυγμα γιὰ τὸ Χριστό, ὅταν ἐρμηνεύει στοὺς ὕμνους του τὸ «σημεῖον ἀντιλεγόμενον» καὶ ἀναφερόμενος στὰ χρόνια πού πέρασαν λέει ὅτι: «τόν σταυρούμενον ἄλλοι θεόν μὲν κηρύξουσιν, ἄλλοι δέ ἄνθρωπον» καὶ ἀναφέρεται περιληπτικά στό κήρυγμα τῶν προφητῶν: «Ἐτέχθη ἐκ παρθένου, ὡς προήγγειλαν ἐκεῖνοι ὦφθην τοῖς ἐν κόσμῳ καὶ συνανεστράφην ἀνθρώποις, ὡς ἐκήρυξαν»⁴.

Ἄναφερόμενος στό κήρυγμα τῶν προφητῶν λέει καὶ περισσότερα: «Δανιήλ ἀνθρώπου υἱόν καὶ παλαιόν ἡμερῶν τόν ἀρχαῖον καὶ νέον ἓνα Κύριον κηρύττων», ἀλλὰ μιλάει καὶ γιὰ τὸ κήρυγμα τῶν ἄλλων προφητῶν⁵. Πρόθεση καὶ ἐπιδίωξή του εἶναι νά διδαχθεῖ γιὰ πνευματικά καὶ θεολογικά θέματα: «Οὐράνιον ἢ γήϊνον; δίδαξόν με, καὶ ὁ εἶ καὶ ὁ εἶρηκας». Σέ ἄλλο σημεῖο ἀπορεῖ καὶ θαυμάζει γιὰ τὰ ὑπερφυσικά ζητήματα πού θέλει νά καταλάβει καὶ νά ἐκφρασθεῖ: «Τί εἶπω; τί λέξωσοι; πῶς ὑμνήσω; πῶς αἰνέσω τὸ κάλλος σου;»⁶.

Ὁ Ρωμανός ἔχει τὴ συνείδηση ὅτι κηρύττει: «ὕψωσον κέρας ἡμῶν Ἰησοῦ· κρατοῦμεν γάρ ἀκεραίως τὰ σά κηρύσσοντες ἐν παρρησίᾳ»⁷. Ἐπίσης καλλιεργεῖ τὴν πρόθεση γιὰ κήρυγμα: «Οὐ δέδοικα ὀφθῆναι νῦν τῷ θεῷ μου κηρύττουσα»⁸ καὶ διατηρεῖ ὁ ἴδιος τὴν ιδιότητα τοῦ

3. 58 α¹¹.

4. 4 ιβ² - ιζ⁵⁻⁷.

5. 6 ιε⁷⁻⁹.

6. 36 ιδ². Πρβλ. 18 ιη²⁻⁶.

7. 6 ια¹⁻².

8. 12 ιζ³.

ρήτορα: «Μαθεῖν θέλεις σαφῶς πῶς σεσύληται / ὁ σωτήρ καί ἐσύλησεν, ἀκροατά;»⁹ Θεωρεῖ μεγάλη παράληψη νά παρέλθει περικοπή χωρίς νά τήν ἐξηγήσει, γιατί πυρπολεῖται ἐσωτερικά καί νοιώθει ἐπιτακτικό τό καθῆκον του αὐτό¹⁰. Διδάσκει ἐπικαλούμενος τήν προσοχή τῶν ἀκροατῶν: «ὕμεῖς οὖν, φιλόχριστοι, τοῦ Πέτρου ἀκούσαντες τά ὦτα μοι κλίνατε καί τοῖς τοῦ εὐαγγελίου ὑπακούσατε ρητοῖς καί αὐτοῖς δότε τόν νοῦν»¹¹.

Διδάσκει ἀπό τήν ἀγία Γραφή: «Τῶν ρημάτων τῆς Γραφῆς ἀκροηθῶμεν» καί «ταῦτα δέ πρός ἔλεγχον ἡ γραφή ἀνιστόρησεν ἅμα καί νοουθεσίαν ἡμῶν»¹² καί σκοπός τῆς διδασκαλίας του εἶναι νά ἐμπνεύσει στούς ἀκροατές του τή μίμηση τοῦ Χριστοῦ καί τῶν ἀγίων¹³. Ἡ διάθεση τοῦ Ρωμανοῦ καί ἡ ἱκανοποίησή του εἶναι ὅτι ὑπηρετεῖ τόν Κύριο μέ τούς ὕμνους του στό ἔργο τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας: «Σύ παράσχου πᾶσι κατάνυξιν τοῖς ἐπί σέ ἐλπίζουσι / προθύμως δουλεύειν σοι ἐν ψαλμοῖς καί δεήσεσι»¹⁴. Ζητάει γιά τό ἔργο του ἀπό τόν Κύριο τόν ἀγιασμό καί τή χάρη του: «Ἄγιασθήτω σου αἶ το ὄνομα ἐν τῷ στόματί μου καί τοῖς χεῖλεσί μου, ἐν τῇ φωνῇ μου καί τῇ ᾠδῇ μου· δός μοι χάριν κηρύττοντι τούς ὕμνους σου»¹⁵.

9. 12 δ¹.

10. 27 α², 47 α¹⁻².

11. Ὁ διδακτικός του τόνος εἶναι φανερός σέ πολλά σημεῖα, ἰδίως ὅταν λέει: «Τά αὐτά λέγειν ὑμῖν ἀσφαλές...». Ἔννοια διδαχῆς ὑπάρχει ἀκόμα καί στά 44 η^{4,10}, ιβ¹, 45 κδ, κε¹, 37 ι¹ (ἐνωτίζου, ἀκουσον).

12. 40 β², κ³, 41 β³.

13. 26 στ¹⁻³, 33 ιβ¹, ιη¹, 40 β², 43 α¹⁻², ι⁹, 44 πρ ΙΙ³, β¹, 48 στ¹.

14. 23 κδ⁶.

15. 29 κδ⁸⁻⁹.

Ἡ ἔννοια κηρύττω, διδάσκω ταυτίζεται μέ τήν ἔννοια ψάλλω, ὕμνω¹⁶. Ἡ ὕμνωδία εἶναι ἰσάξιο μέσο διδασκαλίας μέ τήν προφητεία¹⁷ καί ὁ ὕμνος καί τό ἄσμα εἶναι θριαμβευτική διακήρυξη τῆς ἀλήθειας¹⁸. Οἱ προφητεῖες, οἱ ψαλμοί καί οἱ ὕμνωδίες ἐξ ἄλλου «ραπίζουν τήν μορφήν τοῦ Ἄιδη καί σέ ἀντιστοιχία τῆ μορφῆ τοῦ διαβόλου¹⁹. Ὁ λόγος τοῦ θεοῦ τόν εὐφραίνει, ἔχει πόθο νά κηρύττει καί μιλάει πολύ γιά τήν ὁμορφιά τοῦ ἔργου αὐτοῦ²⁰.

Εἶναι λοιπόν ὁ Ρωμανός ἱεροκῆρυξ, ἐγκωμιστής καί ρήτορας, ὅπως προβάλλει τά θέματά του στά κοντάκια: «Ἄγει πανήγυριν ἐτησίαν ἤ σεπτῆ ἐκκλησία / συγκαλοῦσα πιστῶς τά τέκνα αὐτῆς φιλόανθρωπε, μετά βαΐων προσυπαντῶσα»²¹. Προϋποθέτει ἐκκλησίασμα στο ὁποῖο μιλάει: «Μάθωμεν λοιπόν, ἀδελφοί, τί πράττει ὁ Κύριος...»²². Πολύ συχνά λοιπόν χρησιμοποιεῖ σέ πρῶτο πληθυντικό τό μοτίβο τῆς νουθεσίας τοῦ ἐκκλησιάσματος, κατά τό: «Διό ἀδελφοί μου, μή λυπήσωμεν...» καί

16. 33 στ⁸⁻⁹, 46 λ¹⁰, 50 α¹⁻⁴.

17. 25 ια¹⁻³. Ψάλλει καί διδάσκει (30 ιγ⁹⁻¹⁰, 36 ιδ²) καί «Ψαλμοῖς ἐκβοᾷ (28 κστ¹).

18. 27 ζ⁴.

19. 25 ια¹⁻³.

20. 6 ια¹⁻³, 11 α⁵, 29 κγ¹, 31 α¹⁻⁵, γ⁴, ιδ¹⁻², κ¹, 43 α¹.

21. 15 ιε¹⁻². Ἐγκωμιάζοντας σέ ἄλλο μέρος τόν Ἰωσήφ μιλάει ρητορικά: «Πῶς ἀξίως ὕμνήσω πολυῦμνητον ἄνδρα, τόν κρεῖττονα παντός ἐγκωμίου;» (44 κ¹⁻²). Εὐκολώτερα ὁμως ἐγκωμιάζει τά κατορθώματα τῶν πιστῶν τῆς ἐκκλησίας: «Τόν γάρ ζῆλον ἡμῶν, ὦ πιστότατοι / περί τήν ἐγκράτειαν τήν μεγίστην ἐκήρυξα» (51 κβ³⁻⁴).

22. 26 στ¹⁻².

«ναί, ἀδελφοί μου, ταῦτα καί ἡμεῖς»²³. Εἶναι λοιπόν σαφές ὅτι ἔχει μπροστά του τή συνάθροιση τῆς κοινότητος σέ θ. λατρεία.

Ἡ συνείδηση τοῦ ἱεροκήρυκα τοῦ δημιουργεῖ βαθειά συναίσθηση τοῦ ἔργου του μέ γνήσια ἱεραποστολικά χαρακτηριστικά πού μποροῦν νά συγκριθοῦν μέ τά ἀντίστοιχα τῶν ἀγίων ἀποστόλων. Στό κοντάκιο τῶν ἀγίων ἀποστόλων τονίζει τό καθῆκον γιά τό κήρυγμα, ὅπως τό ὑποδεικνύει ὁ Κύριος σέ κάθε ἓνα ἀπ' τοὺς ἀποστόλους ἀκόμα καί μέ θυσίες²⁴. Σάν κήρυγμα χαρακτηρίζει τήν ὁμολογία, τά ἔργα, τοὺς ἀγῶνες τῶν ἱερῶν προσώπων τῆς βίβλου²⁵ καί τοῦ μαρτυρολογίου²⁶: «Ὡς εὐσεβείας κήρυκας καί ἀσεβείας φίμωτρα» καί «δόγματα ὀρθόδοξα κηρύξαντες τοῖς πέρασι»²⁷.

Προσεύχεται γιά τόν ἑαυτό του πού κηρύττει καί γιά τοὺς ἀκροατές του: «Ὅθεν σοί προσπίπτω· δός κατάνυξιν, σωτήρ, κάμοί καί τοῖς ἀκούουσιν»²⁸. Θέλει νά διδάσκει καί ὁ ἴδιος μέ φωτισμό ἀπό τόν Κύριο καί μέ ἐμβάθυνση τῆς σκέψης σέ θεολογικά ζητήματα²⁹, ἀντιθέτως θεωρεῖ κατάντημα νά διδάσκει χωρίς νά διδάσκει ἀκόμη καί ἀπό μικροτέρους καί τό καταδικάζει αὐτό στό διάλογο μεταξύ Ἑρωδίαδος καί Σαλώμης³⁰. Τό κήρυγμά του δέν εἶναι θεωρητικό καί ἀκαθόριστο. Ἐπιδιώ-

23. 46 λ⁸, 48 ιστ¹.

24. 31 θ¹⁻³, ι¹, στ¹⁰.

25. 12 ιζ³.

26. 55 πρ.

27. 58 β⁴⁻⁵, στ¹⁰.

28. 47 λα⁴.

29. 9 ιζ², 36 στ², 40 β².

30. 38 στ¹.

κει τήν ἐπαφή μέ τόν πιστό ἀκροατή. Μετά τήν κατανόηση τῆς διδασκαλίας τόν προτρέπει νά ἐφαρμόσει αὐτό πού κατάλαβε καί παραδέχθηκε: «Νόει ἃ λέγω, ποίει ὃ εἶπας», «ἐδίδαξα τοῦτο πράττειν»³¹.

Ἡ ἔννοια τοῦ «ποιεῖν καί διδάσκειν» τονίζεται ιδιαίτερα: «Οὐ χρεία οὖν λόγων, ἀλλ' ἔργων καί δυνάμεως»³². Παρακαλεῖ τόν Κύριο: «Ἵνα ἃ λέγω καί συμβουλεύω τοῖς ἄλλοις καί φυλάττω...». καί στενοχωρεῖται ὅτι: «Οὐ πράττω γάρ, ἃ λέγω καί συμβουλεύω τοῖς λαοῖς»³³. Τά κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ γιά συντριβή ἀπό συναίσθηση τῆς ἀμαρτωλότητος καί τῆς ἀναξιότητάς του γιά τή διδασκαλία εἶναι πολλά καί εἶναι στό στόλ: «Τά ρήματά μου ἀκούσατε, πράξεων πόρρω ἀποχωρεῖται»³⁴. Καί μέ τά κλασσικά αὐτά κηρυκτικά βάρθρα ζητεῖ τήν ἄφεση σάν μισθό τοῦ κηρυκτικοῦ του ἔργου καί θέλει νά καλύψει τίς ἐλλείψεις του αὐτές ἀπό τούς κόπους καί τήν ἱκανότητά του νά κηρύττει³⁵.

31. 30 ιβ⁸, ιε³⁻⁴. Πρβλ. 12 δ¹, 41 β³, 43 β².

32. 46 ιγ⁷⁻⁸, λ¹⁰. Πρβλ. 30 ιε³⁻⁴, 31 β¹.

33. 34 κδ⁵, 47 λα².

34. 55 ια³.

35. 52 ιζ,⁶⁻¹⁰.

3. Τό θεματολόγιο τῶν Κοντακίων.

Τά θέματα τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπως μᾶς τά παραδίδουν οἱ χειρόγραφοι κώδικες, πού ἀνάγονται ἀπό τό Χ ὡς τό XIV αἰώνα εἶναι ὅλα κηρυγματικά καί ἀνήκουν στό κυριακοδρόμιο καί στό κινητό καί ἀκίνητο ἑορτολόγιο. Καί μάλιστα τά χειρόγραφα αὐτά τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ δέ διασώθηκαν σάν αὐτοτελῆ καί ἀνεξάρτητα, ἀλλά τοποθετημένα κυρίως μέσα στά λεγόμενα «Κονδακάρια» πού ἦταν συλλογές ἐμμέτρων ὁμιλιῶν ἐν χρήσει κατά τή βυζαντινὴ περίοδο¹. Δέν ἔχουμε λοιπόν ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ ἔξω ἀπό τά «Κονδακάρια» αὐτά. Τά διασωθέντα ὅμως αὐτά κοντάκια εἶναι λιγότερα ἀπὸ ἑκατό καί ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ «ὑπὲρ τά χίλια κοντάκια» πού ἀναφέρει τό συναξάριο τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, ὅτι ἔγραψε στό σύνολό του ὁ Μελωδός.

Καί πραγματικά σύμφωνα μέ τό συναξάριο ὁ Ρωμανός: «ποιήσας καί τῶν λοιπῶν ἑορτῶν τά κοντάκια, ἀλλὰ δὴ καί τῶν ἐπισήμων ἁγίων, ὡς εἶναι τό πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων κοντακίων ὑπὲρ τά χίλια, ἐν εἰρήνῃ ἐτελειώθη»². Καί βέβαια δέ σώζεται τό πλῆθος αὐτὸ τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, ἢ μᾶλλον ἀκριβέστερα δέ σώζεται τοῦτο στήν πληρότητά του. Γιατί ἀπὸ τό πλῆθος αὐτὸ τῶν κοντακίων σώζεται τό μεγαλύτερο μέρος μέσα στά ἐκκλησιαστικά βιβλία, ἀλλὰ μόνο τό προοίμιο καί ὁ

1. MTRMCG, Εἰσαγωγή, σελ. XXV ἐξ.

2. Μηναῖο Ὀκτωβρίου, πρώτη τοῦ μηνός, συναξάριο (στ' ὠδή.).

πρῶτος οἶκος σέ ὅλα αὐτά καί ὄχι ὀλόκληρα στό σύνολό τους καί εἶναι τοποθετημένα στίς ἀκολουθίες μετά τήν στ' ὠδή τοῦ κανόνος τῆς κυριακῆς καί τῆς ἑορτῆς καί ἀπαγγέλλονται μαζί μέ τό συναξάριο τῆς ἡμέρας.

Τά κοντάκια αὐτά εἶναι ἀμέτρητα στά βιβλία: Τριώδιο, Πεντηκοστάριο, Παρακλητική καί τά Μηναιᾶ καί τά περισσότερα καί παλαιότερα ἀπ' αὐτά εἶναι τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ περικοπή αὐτή τῶν «οἰκῶν» τοῦ κοντακίου, μετά τόν α' οἶκο, ἔγινε μετά τήν εἰκονομαχία, ὅταν ἔχασαν τό χαρακτήρα τοῦ πανηγυρικοῦ τῆς ἡμέρας καί ἔγιναν ἀπλῶς καί μόνο ὕμνοι, πού δίνουν ὅμως μέχρι σήμερα περίληψη τοῦ νοήματος τῆς ἑορτῆς. Ἔτσι ἀντικαταστάθηκαν ἀπ' τούς λεγόμενους «κανόνες». Ἡ πληροφορία αὐτή μᾶς δίνεται τό ἀργότερο τό XV αἰῶνα ἀπό τό Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθοπούλου: «... ἐποίησε δέ κοντάκια ὑπέρ τά χίλια, δι' ἀκροστιχίδων ἐφ' ἐκάστῳ ἀγίῳ καί ἑορτῇ... Πλήν τά πολλά παρωσαμένα ἢ ἐκκλησία (εὐρίσκονται γάρ καθ' ἡμέραν) ἔν καί μόνον παρέλαβεν εἰς μνήμην τοῦ θαύματος»³.

Πέρα λοιπόν ἀπ' αὐτά σώζεται τελικά καί ὁ μικρός αὐτός ἀριθμός ἀπό ὀλόκληρα κοντάκια πού δέν καλύπτει βέβαια κάθε περικοπή εὐαγγελίου στή διαδρομή τοῦ Κυριακοδρομίου μας, οὔτε ὅλες τίς γιορτές τοῦ ἔτους, κινητές καί ἀκίνητες, ἀλλά μέρος μόνο ἀπό κάθε κατηγορία. Ὑπάρχουν ὅμως καί κοντάκια σέ περικοπές τῶν εὐαγγελίων τοῦ σημερινοῦ κυριακοδρομίου, πού ὅμως τήν παλιά ἐκείνη ἐποχή ἀνῆκαν στόν κινητό κύκλο τοῦ

3. Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Ἑρμηνεῖα εἰς τούς ἀναβαθμούς τῆς Ὀκτωῆχου ... σελ. 127.

Τριωδίου καί τοῦ Πεντηκοσταρίου⁴. Πρέπει λοιπόν νά σχηματίσουμε τήν τάξη τῶν ἑορτῶν πού ὑπῆρχε τόν VI αἰώνα καί σ' αὐτό μᾶς βοηθάει ιδιαίτερα ἡ ἔκδοση τῶν κοντακίων, πού σύμφωνα μέ τίς ἐνδείξεις τῶν κωδίκων – «κονδακαρίων» δηλώνουν τό θέμα τους καί τήν γιορτή, κατά τήν ὁποία τότε ἀπαγγέλλονταν.

Παραθέτουμε λοιπόν τά σωζόμενα ὁλόκληρα κοντάκια μέ τά θέματά τους στούς ιδιαίτερους κύκλους τοῦ τότε ἑορτολογίου καί παρατηροῦμε ὅτι ἀπουσιάζουν κοντάκια σέ εὐαγγέλια τοῦ σημερινοῦ κυριακοδρομίου, ἄλλα δέ ἀπ' αὐτά εἶναι τοποθετημένα σέ ἄλλες θέσεις τήν ἐποχή ἐκείνη. Καί ἔχουμε⁵:

Α' Γιά τό Τριώδιο.

10. Εἰς τήν Πόρνην – Τῇ μεγάλη δ'. (τετάρτη).
14. Εἰς τόν δίκαιον καί τετραήμερον Λάζαρον – Τῷ Σαββάτῳ τῆς στ' ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν.
15. Εἰς τόν ὄσιον καί δίκαιον Λάζαρον τόν τετραήμερον – Τῷ Σαββάτῳ τῶν Βαΐων.
16. Εἰς τά Βαΐα – Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων.
17. Εἰς τόν νιπτῆρα – Τῇ ἀγία καί μεγάλη Πέμπτη.
18. Εἰς τήν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου – Τῇ ἀγία καί μεγάλη Πέμπτη.

4. Τόν VI αἰώνα πού ἀκμάζει ὁ Ρωμανός δέν εἶχε διαμορφωθεῖ ὁ κύκλος τοῦ κυριακοδρομίου μέ τή σημερινή του μορφή.

5. Γράφουμε ἐδῶ τόν τίτλο τοῦ κοντακίου καί τήν ἡμέρα πού ἀπαγγέλλεται, ὅπως σώζεται στούς κώδικες. Ἡ ἀρίθμηση τῶν κοντακίων (ἀριστερά) εἶναι κατά τήν ἐν χρήσει ἔκδοση τῶν P. Maas – C. Trypanis (βλ. Εἰσαγωγή Α' τόμου, σσ. VII ἐξ., XXV ἐξ.). Κατάλογο θεμάτων τῶν κοντακίων βλ. καί K. Krumbacher, *Mascellen zu Romanos ...* σσ. 106-107. Πρβλ. καί P. Maas, *Das Kontakion ...* σελ. 286.

19. Εἰς τό πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καί εἰς τόν θρῆνον τῆς θεοτόκου—Τῆ μεγάλη Παρασκευῆ.
20. Εἰς τό Πάθος—Τῆ ἀγία καί μεγάλη Παρασκευῆ.
21. Ἄνευ τίτλου. Τῆ ε' τῆς ε' Ἑβδομάδος. Κατά τόν Μ. Κανόνα⁶.
22. Κοντάκιον σταυρώσιμον—Τῆ τετάρτη τῆς μεσονηστήμου⁷.
23. Εἰς τήν προσκύνησιν τοῦ τιμίου σταυροῦ. Τῆ παρασκευῆ τῆς μεσονηστήμου.
34. Τῆς δευτέρας παρουσίας—Κυριακή τῆς ἀπόκρεω⁸.
40. Εἰς τόν Νῶε—Τῆ Κυριακῆ τῆς γ' Ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
41. Εἰς τήν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ—Τῆ Κυριακῆ τῆς δ' Ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
42. Εἰς τόν Ἰσαάκ, ὅτε εὐλόγησε τόν Ἰακώβ—Τῆ κυριακῆ τῆς ε' Ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
43. Εἰς τόν Ἰωσήφ—Τῆ ἀγία καί μεγάλη δευτέρα.
44. Εἰς τόν σῶφρονα Ἰωσήφ—Τῆ ἀγία καί μεγάλη δευτέρα.
47. Εἰς τὰς δέκα Παρθένους—Τῆ μεγάλη τρίτη.

6. Τό κοντάκιο 21 («ψυχὴ μου ψυχὴ μου...») ψαλλόταν αὐτὴ τὴν μέρα, ἀλλὰ τὴ θέση τοῦ τὴν πῆρε ἀργότερα ὁ «Μ. Κανών», μέσα στὸν ὁποῖο διασκευάστηκε τό κοντάκιο αὐτό.

7. Μεσονηστήμου ἢ μεσοπεντηκοστῆς... βλ. P. Maas, *Die Chronologie...* σσ. 24-25. Εἶναι ὁμοῦ σταυρώσιμο καί δέν μπορεῖ νά εἶναι τῆς μεσοπεντηκοστῆς.

8. Κοντάκια εἰς τόν Φαρισαῖον καί τόν Τελώνην, εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀσώτου, τὴν Κυριακὴν τῶν Ἀπόκρεω καί τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροφάγου, (εἰς τόν θρῆνον τοῦ Ἀδάμ), βλ. καί στὸν J. B. Pitra, *AS*, I, σσ. 35-43, 447-451. Πρβλ. καί Ἀ. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Ἀθωνικά κονδακαρίων ἀντίγραφα στή ΒΖ σ (1897), σελ. 378.

48. Εἰς τὰς δέκα Παρθένους – Τῇ ἁγία καὶ μεγάλη τρίτη.
49. Τοῦ ἄσώτου – Τῇ κυριακῇ τῆς β' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
50. Εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον – Τῇ δ' τῆς στ' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
51. Εἰς τὴν Νηστείαν – Τῇ δ' τῆς β' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
52. Περί μετανοίας – Τῇ δ' τῆς δ' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν.
54. Εἰς ἕκαστον σεισμόν καὶ ἐμπρησμόν – Τῇ δ' τῆς γ' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν (καὶ στά ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας (-537 μ.Χ.)⁹.
55. Εἰς ὀσίους μοναχοὺς ἀσκητὰς καὶ μοναζούσας – Τῷ Σαββάτῳ τῆς τυροφάγου¹⁰.
56. Προσευχὴ Ρωμανοῦ – Τῇ δ' τῆς ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν¹¹.
87. Εἰς τὸν ἄσωτον υἱὸν Π.

9. Ν. Τωμ. ΡΜΥ, Α', σελ. 95.

10. Ψάλλεται τὸ Σάββατο τῆς τυροφάγου καὶ εἰς σχῆμα μοναχοῦ μέ τὸ δεύτερο προοίμιο τοῦ ἴσως (Ν. Τωμ. ΡΜΥ, Γ, σελ. 312). Κατὰ τὸν Ἄ. Παπαδόπουλο – Κεραμέα (ΒΖ ΙΙ (1893), σελ. 604) ἡ σύνταξις τοῦ κοντακίου ἔγινε γιὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Τυροφάγου. Κατὰ τὸν Ρ. Μας, (Diè Chronologie... σελ. 24 ἐξ.) ἡ Κυριακὴ τῆς Τυροφάγου ἀπαντᾷ τὸν ΙΧ αἰῶνα. Ἡ γιορτὴ ὁμοῦ τοῦ Σαββάτου τῆς Τυροφάγου ὑπῆρχε ἤδη ἀπὸ τὸ 530 μ.χ. Βλ. Ἄρχιμ. Καλλίστου (Μηλιαράκη), Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ Τριωδίου, τὸ σχέδιον καὶ ὁ καταρτισμὸς αὐτοῦ, Ν. Σιών 29 (1934), σσ. 128 ἐξ.

11. Στά παραπάνω κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ βλέπουμε ὅτι ὑπάρχουν θέματα γιὰ ὄλο τὸ σημερινὸ Τριῶδιο, ἐκτός τῶν Κυριακῶν Τελῶνου καὶ Φαρισαίου, Ἄσώτου, καὶ τῆς Τυροφάγου καὶ Α' Νηστειῶν.

Β' Για τό Πεντηκοστάριο.

7. Εἰς τόν ἐν Κανᾶ γάμον – Τῆ δ' τῆς β' ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα.
8. Εἰς τόν λεπρόν – Τῆ δ' τῆς γ' ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα.
9. Εἰς τήν Σαμαρείτιδα – Κυριακή δ' τοῦ Πάσχα.
11. Εἰς τόν ἐσχηκότα τήν λεγεῶνα τῶν δαιμόνων – Τῆ δ' τῆς ε' ἐβδομάδος (τοῦ Πάσχα).
12. Εἰς τήν αἰμόρρουν – Τῆ δ' τῆς ἕκτης ἐβδομάδος (τοῦ Πάσχα).
13. Εἰς τούς πέντε ἄρτους. Τῆ δ' τῆς ζ' ἐβδομάδος (τοῦ Πάσχα).
24. Εἰς τήν τριήμερον ἀνάστασιν τοῦ κυρίου καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – Τῷ ἁγίῳ Πάσχα.
25. Ἔτερον κοντάκιον ἀναστάσιμον – Κυριακῆ τοῦ Πάσχα.
26. Ἔτερον κοντάκιον ἀναστάσιμον – Κυριακῆ τοῦ Πάσχα.
27. Εἰς τήν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου καί εἰς τάς δέκα δραχμάς – Κυριακή γ' (μετά τό Πάσχα).
28. Κοντάκιον ἀναστάσιμον – Κυριακή τοῦ Πάσχα.
29. Εἰς τήν τριήμερον καί ζωοποιόν καί ὑπέρλαμπρον ἀνάστασιν τοῦ κυρίου καί θεοῦ καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – Τῆ ἁγία καί μεγάλη Κυριακῆ τοῦ Πάσχα.
30. Εἰς τήν ψηλάφησιν τοῦ ἁγ. ἀποστόλου Θωμᾶ – Καινῆ Κυριακῆ – Κόριακῆ τοῦ Ἀντίπασχα.
32. Εἰς τήν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καί θεοῦ καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – Κυριακή τῆς Ἀναλήψεως.
33. Εἰς τήν ἁγίαν Πεντηκοστήν – Κυριακῆ ἑβδόμη (Πεντηκοστή).

39. Εἰς τόν χωλόν, τόν παρά τήν πύλην τοῦ ἱεροῦ θεραπευθέντα ὑπό τῶν ἀποστόλων – Τῆ δ' τῆς διακαινησίμου.
59. Τῶν ἁγίων Πάντων – Κυριακῆ τῶν ἁγίων Πάντων.
88. Εἰς τόν τυφλόν.

Γ' Γιά τό κινητό ἐορτολόγιο (Μηναίων)¹².

1. Κοντάκιον τῆς ἁγίας καί πανσέπτου γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – 25 Δεκεμβρίου.
2. Εἰς τήν ἁγίαν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου – Τῆ ἐπαύριον τῆς Χριστοῦ γεννήσεως – 26 Δεκεμβρίου.
3. Εἰς τά ἅγια νήπια – 29 Δεκεμβρίου.
4. Εἰς τήν ὑπαπαντήν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – 2 Φεβρουαρίου.
5. Εἰς τά ἅγια Θεοφάνεια.
6. Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου – 7 Ἰανουαρίου.
31. Τῶν ἁγίων Ἀποστόλων – 30 Ἰουνίου.
35. Εἰς τήν γέννησιν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου – Σεπτεμβρίου η'.
36. Εἰς τόν εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου – 25 Μαρτίου.
37. Κοντάκιον μεθέορτον τῆς Χριστοῦ γεννήσεως (μηνί Δεκεμβρίου κστ.).

12. Ἀπό τά λεγόμενα «ἁγιολογικά» κοντάκια πού μᾶλλον ἦταν τά περισσότερα κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, σώζονται πολύ λίγα, ἀλλά καί ἀπ' αὐτά πού σώζονται ἀμφισβητεῖται σέ μικρό ἢ σέ μεγάλο βαθμό ἡ γνησιότητα τῶν περισσοτέρων. Βλ. σχετ. Ν. Λιβαδάρα, τό πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἁγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθῆναι, 1959, σσ. 41, 51.

38. Εἰς ἀποτομήν τοῦ Προδρόμου – Αὐγούστου 29.
45. Τοῦ ἁγίου προφήτου Ἡλιοῦ – Ἰουλίου 20.
46. Τῶν ἁγίων τριῶν παιδῶν (Ἄνανία, Ἀζαρία, Μισαήλ καί Δανιήλ τοῦ Προφήτου) – Δεκεμβρίου 17.
53. Εἰς τοὺς νεοφωτίστους – Ἰανουαρίου 6.
57. Τῶν ἁγίων μ' μαρτύρων I – 9 Μαρτίου.
58. Τῶν ἁγίων μ' μαρτύρων II – 9 Μαρτίου.
60. Εἰς τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην.
61. Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.
62. Εἰς τὸν ἀρχάγγελον Γαβριήλ.
63. Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.
64. Εἰς τὸν ἀπόστολον Φίλιππον.
65. Εἰς τὸν ἅγ. Τρύφωνα.
66. Εἰς τὸν ἅγ. Γεώργιον I.
67. Εἰς τὸν ἅγ. Γεώργιον II.
68. Εἰς τὸν ἅγ. Ἀθανάσιον.
69. Εἰς τὸν ἅγ. Παντελεήμονα.
70. Εἰς τὸν ἅγ. Συμεῶν τὸν Στυλίτην.
71. Εἰς τὸν ἅγ. Δημήτριον.
72. Εἰς τὸν ἅγ. Κοσμᾶν καί ἅγ. Δαμιανόν I.
73. Εἰς τὸν ἅγ. Κοσμᾶν καί ἅγ. Δαμιανόν II.
74. Εἰς τὸν ἅγ. Ἀκεψιμᾶν, ἅγ. Ἰωσήφ καί ἅγ. Ἀειθαλᾶν.
75. Εἰς τὸν ἅγ. Μηνᾶν.
76. Εἰς τὸν ἅγ. Γουρίαν, ἅγ. Σαμωνᾶ καί ἅγ. Ἄβιδον.
77. Εἰς τὸν ἅγ. Νικόλαον I.
78. Εἰς τὸν ἅγ. Νικόλαον II.
79. Εἰς τὸν ἅγ. Ἰγνάτιον.
80. Εἰς τὸν ἅγ. Πρωτομάρτυρα Στέφανον I.
81. Εἰς τὸν ἅγ. Θεόδωρον I.
82. Εἰς τὸν ἅγ. Θεόδωρον II.
85. Εἰς τὸν ἅγ. πρωτομάρτυρα Στέφανον II.

86. Εἰς τόν ἅγ. Βασίλειον.

89. Εἰς τήν ἅγ. Ματρώναν.

Ὅπως παρατηροῦμε ὅλα ἀνεξαιρέτως τά θέματα τῶν κοντακίων προέρχονται εἴτε ἀπό τήν ἁγία Γραφή, δηλαδή τήν ἀναγινωσκόμενη περικοπή τοῦ εὐαγγελίου τῆς ἡμέρας, ἰδίως στίς κινητές ἑορτές τοῦ Πασχάλιου κύκλου, ἀλλά καί τίς δεσποτικές καί τίς θεομητορικές ἑορτές, εἴτε καί ἀπό τό μαρτυρολόγιο καί τό συναξάριο γενικότερα, σύμφωνα μέ τίς καθημερινές ἀνάγκες τῆς θ. λατρείας. Ἐπίσης βλέπουμε καί μερικά ἐλεύθερα θέματα, ἐπίκαιρα καί κατάλληλα γιά διδακτικούς σκοπούς πού χρησιμοποιοῦν περιστατικά πάντοτε οἱ ἱεροκήρυκες σέ ποικίλες ἐκκλησιαστικές ἀνάγκες καί κυρίως στίς τελετές¹³. Καί πάντως γενική εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι δέν ὑπάρχει θέμα κοντακίου ἔξω ἀπό τίς πηγές πού περιγράψαμε καί ἀκόμα κανένα κοντάκιο δέ γράφτηκε ἀπό τό Ρωμανό γιά ἔξωεκκλησιαστική χρήση.

Ὡς κληρικός καί ἱεροκήρυκας ποιητής καί Μελωδός συνέταξε μέ ἰδιαίτερη προσοχή ὅλα τά θέματά του ἀκριβῶς μέσα στά πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, γιά νά εἶναι εὐχρηστα στό ἔργο τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἀλλά, συγχρόνως καί τῆς θ. λατρείας. Δείχνει ὅπωςδήποτε μεγάλη ἐλευθερία στήν ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων του, δέ γίνεται δοῦλος τοῦ θέματος καί τῶν πηγῶν του, ἐξανθρωπίζει ὑπερφυσικά καί θεῖα πρόσωπα, τούς ἀγγέλους καί τούς ἁγίους, ἀλλά δέν ὑπερβαίνει τά ὅρια τῆς ἱεροπρέπειας. Ξέρει νά χαλιναγωγεῖ τή φαντασία του πολλές φορές, ὅπως λ.χ. Ἰδιαίτερα στό κοντά-

13. Σχετ. βλ. τά κοντάκια 53 (στό Βάπτισμα) καί 55 (πρός τοὺς μοναχοὺς μιᾶς μονῆς) κᾶ.

κιο 17, όπου μιλάει για τόν 'Ιούδα 'Ισκαριώτη. Ὁ Ρωμανός ἔχει σμιλέψει ἀριστοτεχνικά τό κοντάκιό του καί τό ἔχει προσαρμόσει καί ἐξωτερικά στή μορφή του, καί ἐσωτερικά στό περιεχόμενό του, μέσα στό χῶρο καί τό χρόνο τῆς θ. λατρείας.

4. Στο πρότυπο τῶν Ἀποστόλων καί τῶν Πατέρων.

Σάν «κατ' ἑξοχήν» κήρυκες τοῦ Χριστοῦ καί γι' αὐτό τά ἄριστα ὑποδείγματα γιά τό θ. κήρυγμα, θεωρεῖ ὁ Ρωμανός ὅτι εἶναι οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι¹. Μεταξύ ὅμως τῶν ἁγίων ἀποστόλων εἶναι καί ὁ Παῦλος μαθητής τοῦ Κυρίου, κήρυκας πού διδάχθηκε ἀπό τόν Ἰησοῦ². Τό κήρυγμα τῶν ἀποστόλων τονίζεται ιδιαίτερα σάν ἔργο καί σάν ζωή στά κοντάκια, ὥστε ὄχι μόνο ὅταν οἱ ἀπόστολοι ὁμολογοῦν τό Χριστό μέ ποικίλους τρόπους, ὅπως ὁ Θωμᾶς, ὕστερα ἀπό δυσπιστία³, ἀλλά καί ὅταν ἀκόμα ἀρνεῖται ὁ Πέτρος, ὁ Ρωμανός κατορθώνει μέ παιγνίδι λέξεων νά φανερώσει ὅτι καί τήν ὥρα τῆς ἄρνησής του ὁ Πέτρος κηρύττει τό Χριστό ὡς θεάνθρωπο⁴.

Καί γιατί οἱ ἀπόστολοι εἶναι οἱ ὑποδειγματικοί κήρυκες; ὁ Ρωμανός ἀπαριθμεῖ σοβαροῦς λόγους γιά νά τό βεβαιώσει αὐτό. Καί οἱ λόγοι αὐτοί εἶναι οἱ παρακάτω:

1. Εἶναι αὐτόπτες καί ἄκουσαν οἱ ἴδιοι τό θεῖο διδάσκαλο⁵.
2. Ἐκήρυξαν δοκιμαστικά κατά τίς ὁδηγίες τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκπαιδευόμενοι καί ὡς πρὸς τό περιεχόμενο καί ὡς πρὸς τόν τρόπο διδασκαλίας, ὅταν τοὺς ἀπέ-

1. Κοντάκιο 9 καί¹, 31 πρ. Ι¹.

2. 14 στ⁵⁻⁷, 23 κ⁵⁻⁶.

3. 30 πρ. ΙΙ⁵. Πρβλ. ἀνάλογο κήρυγμα ὁμολογίας καί στὸν Ἰωσήφ: 36 ις⁶⁻¹⁰.

4. 18 ιγ⁹, ιστ¹⁻⁴. Βλ. ἐκεῖ σχόλιο στό «οὐκ οἶδα τόν ἄνθρωπον.»

5. 31 ιη¹.

στειλε στό κήρυγμα⁶.

3. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός τούς ἔδωσε καί σοφία καί δύναμη, θάρρος καί παρρησία γιά το κήρυγμά τους⁷.
4. Ἐφεραν μέ τό κήρυγμά τους σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Ἀναδείχθηκαν: «Ρήτορες τρανοί, ἔλυσαν πλοκάς ρητόρων καί τούς εὔτέλισαν, ἐζώγρησαν πάντας». Καί ὅλα αὐτά: «οὐ λόγῳ κομψῶ», ἀλλ' «έν δυνάμει θεία» καί «ἀπλουστέρω τῷ ρήματι»⁸.

Τό συμπέρασμα ἀπό ὅλα αὐτά εἶναι ὅτι στό πεδίο τοῦ Χριστιανικοῦ κηρύγματος ἡ πίστη εἶναι ἀνώτερη τῶν γνώσεων καί ὅτι αὐτή ἰκανώνει καί τούς «ἰδιώτας τῷ λόγῳ», ὥστε καθένας ἀπ' αὐτούς διά δύο ρημάτων ὡς πάνσοφος ρήτωρ, νά διαγράφη ἅπαντα νοήματα»⁹. Προφανῶς ἐδῶ ἐννοεῖται ἡ βασική διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας, πού ὁ Ἱεροκῆρυκας διδάσκει σέ εὐρύ πλῆθος. Τελικά προβάλλει συμβολικά καί ἡ μέθοδος τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, κατά τό ὁποῖο: τό «ρήμα» ἀπλώνεται ὡς νῆμα καί ἔχει «στό ἄκρο τό ἄγκυστρον» καί μέ «δέλεαρ τήν σάρκα τοῦ πάντων δεσπότου, θηρεύει οὐ πρός θάνατον, ἀλλά εἰς ζωήν»¹⁰.

Ἡ ἔννοια ὁμως τοῦ δολώματος ἀναπτύσσεται ἰδιαί-

6. 31 κγ¹, κδ⁵.

7. 31 πρ Π¹⁻² «ὁ σοφίσας ὑπέρ ρήτορας τούς ἀλιεῖς καί ἐκπέμψας, ὥσπερ κήρυκας πάση τῇ γῆ». Πρβλ. καί τίς ἐρωτήσεις τῶν μαθητῶν στό 31 ιδ³⁻⁴.

8. 33 ιστ^{1,4}, ιζ¹⁻¹⁰, ιη¹. Ἡ περιφρόνηση τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν ἀπό τό Ρωμανό στό σημεῖο αὐτό δέν σημαίνει ἄγνοια γιά τόν ποιητή. Σχετ. βλ. παραπάνω στό κεφ. Α' 1, σημ. 11. Πρβλ. καί E. Wellesz, A history of byzant. music ... σελ. 190.

9. 8 ια¹⁻⁶.

10. 33 ιη⁴⁻⁸.

τερα στην πρώτη φάση του, όταν ο Χριστός απέστειλε τούς μαθητές του στο αποστολικό κήρυγμα¹¹. Τήν ώρα πού τούς έκάλεσε νά τον ακολουθήσουν τούς είχε υποσχεθεῖ ὅτι θά αναβαθμίσει τό άλιευτικό τους έπάγγελμα¹². Τελικά ἡ αναβάθμιση αὐτή χαρακτηρίζει τό αποστολικό κήρυγμα, αλλά καί τό ὄλο ἔργο τους. Καί τοῦτο ἔγινε κυρίως τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς:

33 ιστ¹⁻⁵ «Νῦν γέγοναν σοφισταί¹³ οἱ άγρευταί τό πρώην· νῦν ρήτορες καί τρανοί/οἱ πρίν παρά τάς ὄχθας τῶν λιμνῶν έστῶτες·οἱ τό πρώτον καταρράπτοντες τά δίκτυα/νῦν πλοκάς ρητόρων λύουσιν καί εὔτελιζουσιν άπλουστέρω τῷ ρήματι·ἕνα λόγον λέγουσιν αντί πολλῶν».

Συνοπτική περίληψη τοῦ κηρύγματος τῆς ἐκκλησίας γενικά, δηλαδή τοῦ αποστολικοῦ αλλά καί τοῦ πατερικοῦ μᾶς προσφέρει τό ἰδιόμελο «κουκούλιο»¹⁴ ἑνός άλλου κοντακίου: «εἰς άγίους πατέρας», πού ἄν καί δέν περιλαμβάνεται στην ἔκδοση τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ δέ φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν πολλές ἀντιρρήσεις νά θεωρηθεῖ καί αὐτό γιά πολλούς λόγους σάν ἔργο τοῦ Μελωδοῦ¹⁵. Καί τό κείμενο αὐτό λέει τά παρακάτω:

11. 31 ζ¹⁻⁵.

12. Ματθ. 8, 19, Μαρκ, α, 17.

13. Ἡ ἔννοια τῆς λ. «σοφιστής» ἐκ τοῦ «σοφίζω» εἶναι καλή στό Ρωμανό καί θετική (πρβλ. καί 42 ιη⁹) καί σημαίνει διδάσκω τήν ἀλήθεια καί μεταδίδω σοφία στους ἀνθρώπους, ὅπου ἔννοεῖται ἡ σοφία τοῦ θεοῦ πού σώζει τούς ἀνθρώπους.

14. Γιά τό «κουκούλιο» γίνεται λόγος ειδικότερα στό ἐπόμενο κεφάλαιο.

15. Τό κοντάκιο τοῦτο εἶναι γραμμένο στά χρόνια τοῦ Ρωμανοῦ

«Τῶν ἀποστόλων τό κήρυγμα καί τῶν πατέρων
τά δόγματα/ἡ ἐκκλησία (φυλάττουσα) μίαν τήν
πίστιν ἐσφράγισε· καί τόν χιτῶνα φοροῦσα τῆς
ἀληθείας/τόν ὕφαντόν ἐκ τῆς ἄνω θεολο-
γίας/ὀρθοτομεῖ καί δοξάζει τῆς εὐσεβείας τό
μέγα μυστήριον»¹⁶.

πρίν τό 548 μ.χ. (βλ. ειδικότερα BZ XV (1906), σελ. 9). Λεκτικά τοῦτο
συμφωνεῖ μέ τό κοντάκιο 29 στήν Ἀνάσταση. Ὁ J. Pitra (A S 1, σσ.
124, 493) συγκρίνοντάς το τό ἐπιγράφει στό Ρωμανό. Ἀλλά καί ὁ P.
Maas δέν ἔχει μεγάλες ἀντιρρήσεις γιά τήν ἀπόδοση τοῦ κοντακίου
αὐτοῦ στό Ρωμανό. (P. Maas, Frühbyzantinische Kirchenpoesie ... σελ.
23 ἐξ.).

16. P. Maas, ὁ.π., σελ. 24.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ἡ κηρυγματική δομή τῶν κοντακίων.

1. Τό Προοίμιο.

Ὁ Ρωμανός τελειοποιῶντας ἀπό κάθε πλευρά τὰ κοντάκια του, σέ ἀντίθεση μέ τή συριακή ποίηση, καθιέρωσε ἀπό τόν VI ἤδη αἰώνα τό προοίμιο, το *rumnpio* στά ποιήματα τῶν μέσων χρόνων, καί τόν ἐπίλογο (ἐφύμνιο)¹. Ὅλα τὰ κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, χωρίς καμιά ἐξαίρεση ἔχουν «Προοίμια»² ἢ ὅπως ἀλλοιῶς λέγονται «Κουκούλια»³. Σέ μεταγενέστερες ἐποχές πού δέν ἦταν γνωστό τό σύνολο τῶν κοντακίων, ἀλλά μόνο τό

1. Γιά τή σημασία πού ἀπέκτησε ἡ δομή αὐτή τῶν ποιημάτων τόν μεσαίωνα στή δύση βλ. L. Arbuson, *Colores Rhetorici...* σσ. 33-35, 97 ἔξ. 106 ἔξ. Πρβλ. H. Lausberg, *Haudbach ..A'*, σσ, 151-163.

2. Κατά τόν W. Meyer, *Anfang und Ursprung...* σελ. 76/340, τό προοίμιο τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐπανάληψη τῶν μακρῶν στίχων, πού παίζει μεγάλο ρόλο στήν ἀριστοτεχνική σύνοψη τοῦ νοήματος τοῦ κοντακίου. Ὁ Meyer στό σημεῖο αὐτό προσφέρει καί μερικά παραδείγματα. Πρβλ. καί K. Krumbacher, *Studien zu Romanos...* σελ. 204 ἔ.

3. Γιά τίς παρανοήσεις τοῦ ὄρου «κουκούλιον» βλ. K. Krumbacher, *Die Akrostichis ...* σσ. 560-561. Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογή ...σελ.114. Εὐρύτερες ἔννοιες καί ποικίλες ὑποθέσεις (συστήματα ποιητικά) περί τῆς ἐννοίας «κουκούλιον» βλ. Τωμ. ΡΜΥ, Β' σελ. σξη (Π. Νικολόπουλος). Τέλος τό «κουκούλιον» ὀνομάζεται καί «κουβούκλιον» ἀπό τόν Γρηγόριο Κορίνθιο. Βλ. Ἄ. Παπαδοπούλου – Κεραμέα, *Mitteilungen über Romanos, BZ (1893) II*, σελ. 603.

προοίμιο καὶ ὁ α' οἶκος εἶχε ἐπικρατήσῃ τὸ προοίμιο αὐτό νὰ λέγεται «κοντάκιο»⁴ καὶ ἦταν τοποθετημένο στὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία μετὰ τὴν στ' ὥδῃ σάν ἀρχὴ τοῦ συναξαρίου τῆς ἡμέρας.

Μετὰ τὴν ἔννοια λοιπὸν αὐτὴ καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος ὀρίζει τὸν XIV αἰῶνα ὅτι: «Τὸ κοντάκιον καὶ ὁ οἶκος, ὡς φασὶ τινές, συντόμως περιέχει τὸ πᾶν τῆς ἑορτῆς, ἢ τοῦ ἁγίου, εἴτε βίος εἶη, εἴτε ἄθλησις, ἢ ἄλλος τις ἔπαινος. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ὁ οἶκος· ὡς γὰρ ὁ οἶκος περιέχει ἄρδην τὴν οὐσίαν τοῦ ἔχοντος αὐτόν, οὕτω καὶ ὁ οἶκος περιέχει ἐν συντόμῳ καὶ δείκνυσι τὰ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ἁγίου ἢ τῆς ἑορτῆς»⁵. Ὁ Ρωμανὸς δὲν ἀπέφυγε λοιπὸν, ὅπως εἶναι φανερό ποτὲ τὸ προοίμιο, πράγμα πού τὸ συνηθίζουν πολλοὶ ἄλλοι ποιητὲς ἀπ' τὴν ἐποχὴ του καὶ μέχρι σήμερα.

Τὸ προοίμιο αὐτὸ εἶναι γενικὰ μιά μικρότερη στροφή στὴν ἀρχὴ τοῦ κοντακίου, ἀνεξάρτητο ἀπὸ μελωδικὴ ἀποψη ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὑπόλοιπο ὕμνο, χωρὶς νὰ συμμετέχει στὴν ἀκροστιχίδα τοῦ ὄλου κοντακίου. Εἶναι ὁμως ἐνωμένο μετὰ τὸ κοντάκιο ἀπ' τὸ ἐφύμνιο ἢ ἀνακλώμενο, τὸ ὁποῖο εἰσάγεται ἀπ' τὸ προοίμιο καὶ μ' αὐτὸ τελειώνει κάθε στροφή τοῦ ὕμνου (κοντακίου)⁶. Γιὰ τὸ ὑ-

4. Τὸ προοίμιο στὴν ἔκδοσι τοῦ Ν. Τωμαδάκη ὀνομάζεται «κοντάκιο» καὶ τὸ σύνολο τοῦ κοντακίου ὀνομάζεται «ὕμνος». Μετὰ αὐτὴ τὴν βάση ἢ ἔννοια «κοντάκιο» εἶναι δηλωτικὴ τῆς περίληψης τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀκολουθοῦντος ὕμνου. Βλ. Τωμ. ΠΜΥ, Γ' σελ. 148 (Διον. Ρούσσας).

5. Νικηφ. Καλλίστου Ξανθοπούλου, «Περὶ τοῦ κοντακίου, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ οἴκου, στό βιβλίον του «ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμούς τῆς Ὁκτωήχου (ἔκδ. Διακόνου Κυρίλ. Ἀθανασιάδου) Ἱεροσόλυμα, 1862, σελ. 127.

6. J. B. Pitra, A S, 1, στ. LXXX—LXXXIII.

μνολογικό αὐτό προοίμιο ἔχει παρατηρηθεῖ ἤδη ὅτι περιέχει τήν περίληψη τοῦ θέματος τοῦ ὕμνου⁷. Ἐμεῖς ἐδῶ θά ἐξετάσουμε κατά πόσο τοῦτο ἀπό μόνο του ἢ σέ συνδυασμό μέ τίς πρῶτες στροφές τοῦ κοντακίου περιέχει ὅλα τά ἀπαραίτητα στοιχεῖα ἑνός πλήρους κηρυγματικοῦ προοιμίου.

Καί πραγματικά στό σύνολό του τό ὕμνολογικό προοίμιο τῶν κοντακίων συμπίπτει μέ τό κηρυγματικό προοίμιο καί περιέχει εἴτε τήν πλήρη περίληψη τοῦ θέματος⁸, εἴτε ἀτελῆ περίληψη, ἢ μᾶλλον μόνο νύξεις καί σημεῖα τοῦ θέματος μέ ἔντεχνο τρόπο⁹. Καί ἀπ' αὐτά τά προοίμια ἄλλα παραμένουν χωρίς καμιά συμπλήρωση ἀπό τούς οἴκους¹⁰, ἄλλα ὁμως συμπληρώνονται μέ θεματική πρόταση καί ἐπίκληση, ὅπως θά δοῦμε, καί ἄλλα ἔχουν καί στή συνέχεια πρόσθετη εἰσαγωγή ἐπί τοῦ θέματος ἀπό τούς οἴκους¹¹.

Στίς περιπτώσεις μάλιστα πού ἔχουμε δύο καί τρία προοίμια σέ ἕνα κοντάκιο¹² δημιουργεῖται ἡ δυνατότητα σέ ὀρισμένες περιπτώσεις νά μιλήσουμε καί γιά διαίρεση προοιμίου, ὅταν ὑπολογίσουμε καί τά εἰσαγωγικά στοι-

7. Τωμ. ΡΜΥ, Γ' σσ. 139,148.

8. Βλ. τά Κοντάκια 1, 4, 14-20, 23-28, 29-35, 42-43, 47-48, 50, 54, 57.

9. Βλ. τά Κοντάκια 6, 7, 45, 49, 55, 58, 59.

10. Βλ. τά Κοντάκια 1, 2, 5-7, 19, 27.

11. Ἡ ἔννοια τῆς συμπλήρωσης τοῦ προοιμίου ἀπό τούς πρώτους οἴκους ἔχει τό νόημα τῆς ἐνίσχυσης στίς περιπτώσεις πού εἶναι διηγηματικό τό θέμα. Βλ. Κοντάκια 8α-γ, 9α-β, 10α-γ, 11α-δ, 12α-γ, 13α-δ, 18α-β, 38α-β, 39α-γ, 40α, 41α-β₂, 44α, 45α-γ, 46α, 49α-β, 50α. (Στό 51α παρατηροῦμε λ.χ. εἰσαγωγή στή Νηστεία – σημασία τοῦ θέματος).

12. Ὁ ἀριθμός τῶν προοιμίων κατά κοντάκιο στήν ἔκδοση Ρ. Maas. C. Trypanis εἶναι σέ συστοιχία ἢ ἀκόλουθη (τόμο Α').

χειᾶ πού μᾶς προσφέρουν καί οἱ πρῶτοι οἴκοι τοῦ κοντακίου¹³.

Τό περιεχόμενο αὐτό τοῦ προοιμίου τῶν κοντακίων μπορεῖ νά εἶναι ἡ διηγηματική ἐκθεση τοῦ θέματος τοῦ κοντακίου μέ συντομία καί τέχνη¹⁴, ἢ τό γενικότερο θέμα ἀπ' αὐτό πού θά διαπραγματευθεῖ (Κοντάκιο 11), ἢ μιᾶ ἀντίθετη ἰδέα (Κοντάκια 16, 18, 33, 57), ἢ τήν ἀναγωγή καί τήν τυπολογία τοῦ θέματος (Κοντάκιο 13), ἢ τά περιστατικά καί τίς συνθήκες κάτω ἀπό τά ὁποῖα ἔχει προκύψει τό θέμα (Κοντάκια 3, 9, 44, 47), γεγονότα καί ἀποτελέσματα (Κοντάκια 20, 22, 39, 46) καί ἀκόμα ἡ σημασία τοῦ θέματος καί ἡ γενικότερη ἐντύπωση πού ἀφήνει τό θέμα (Κοντάκια 6, 18α-β, 30, 38, 41, 51α).

* Ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο στά προοίμια αὐτά, πού τά συναντοῦμε πολύ συχνά καί λόγῳ τῆς ποιήσεως τῶν κοντακίων εἶναι τό εἶδος τῆς ἀποστροφῆς¹⁵. Τοῦτο εἶναι ἄξιο προσοχῆς καί διακρίνεται σπάνια σέ γενική ἀπο-

Κοντάκια: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,

Προοίμια: 1, 1, 1, 3, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 1, 1, 1, 1, 1,

Κοντάκια: 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,

Προοίμια: 2, 2, 3, 1, 2, 1, 3, 1, 1, 1, 1, 1,

Κοντάκια: 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,

Προοίμια: 1, 2, 3, 2, 2, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 1,

Κοντάκια: 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,

Προοίμια: 2, 1, 1, 1, 4, 1, 2, 3, 1, 2, 1, 1,

Κοντάκια: 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59.

Προοίμια: 1, 1, 1, 3, 1, 3, 2, 2.

13. Γιά γενικό καί εἰδικό προοίμιο βλ. στά Κοντάκια 4, ΠΙπρ. α-γ, 10, Ππρ., 11α-δ, 12α-γ, 13α-δ, 17, 29, 44α, 49α-β.

14. Κοντάκια 1, 22, I-III, 16, II, 20, I, 18, III, 33 κ.ἄ.

15. Σέ πρῶτο ἐνικό πρόσωπο: Κοντάκια 7, 10, I, 12, 25, 34. Σέ πρῶτο πληθυντικό: 4, I-II, 5, 8, 11, 22, II, 23, 24, 26, 28.

στροφή ἄσχετη μέ τό θέμα, συνήθως ὁμως μέ δέηση σέ σχέση μέ τό θέμα, μέ δέηση πρός τό Χριστό, γιά σωτηρία καί ἄφεση¹⁶, μέ πρεσβεῖες τῆς θεοτόκου , ἢ τῶν ἁγίων¹⁷, ἢ καί τῶν δύο μαζί¹⁸, ἢ καί ἔμμεσα σάν μίμηση τῆς ἀποστροφῆς τῶν ἱερῶν προσώπων τῆς ἁγίας Γραφῆς¹⁹. Ἐπίσης παρατηρεῖται ἰδιαίτερη ἀποστροφή πρός τή θεοτόκο²⁰ καί τούς ἁγίους²¹. Σέ ἄλλα πάλι προοίμια ἡ ἀποστροφή κατευθύνεται πρός τόν ἑαυτό του μέ σκοπό τήν ἀφύπνιση τῆς ψυχῆς του καί τήν παρακίνησή του σέ μετάνοια²².

Τό μῆκος τῶν προοιμίων στά κοντάκια κυμαίνεται γενικά μεταξύ 2-8 στίχων, μέγάλος ὁμως ἀριθμός προοιμίων ἔχει 5-6 στίχους. Στήν περίπτωση τῆς συνύπαρξης 2-3 προοιμίων στό ἴδιο κοντάκιο, ὅλα μαζί δέν ὑπερβαίνουν τούς 20 στίχους ποτέ.²³. Ἀκόμα καί στίς περιπτώ-

16. Κοντάκια: 10, I, 11, 12, 14, 15, 18, III, 34, 36, 40, I-II, 41, 47, II, 49, 50, 52, 53, 54, 55, II, 59, II.

17. Κοντάκια: 8, 13, 23.

18. Κοντάκια: 55, I-III κ.ἄ.

19. Κοντάκια: 59, I κ.ἄ.

20. Κοντάκια: 10, II, 18, I, II, 19, 26, 30, III.

21. Κοντάκια: 35, 37.

22. Κοντάκια: 45, 57, I-III, 58, I (II νόθο).

23. Προοίμιο 2 στίχων: Κοντάκια: 18, III, 44, II (νόθο).

Προοίμιο 3 στίχων: Κοντάκια: 16, I, 17, II, 22, II, 26, 38, I, 49, I.

Προοίμιο 4 στίχων: Κοντάκια: 5, 7, 10, I, 11, 19, 25, 28, 32, II, 39, 44, I, 45, 51, 54, 55, III, 56.

Προοίμιο 5 στίχων: Κοντάκια: 3, 8, 9, 12, 13, 15, 16, II, 20, I, II, 21, 23, 27, 30, I, 31, I, 32, I, 36, 38, II, 42, 47, II, 50, 58I (II νόθο).

Προοίμιο 6 στίχων: Κοντάκια: 1, 2, 3, II, 4, I-III, 6, 14, 18, II, 22, I, 24, 29, I, 35, 40, I, II, 41, 43, 46, III, 48, 49, II, 53, 55, I-II, 57, I-III, 59, I-III.

σεις πού τό προοίμιο συμπληρώνεται από τούς πρώτους οἴκους τῶν κοντακίων σάν εἰσαγωγή, θεματική πρόταση καί ἔκκληση καί πάλι στό σύνολο τό προοίμιο αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά σύντομο καί μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι κατά μέσο ὄρο τό μῆκος τοῦ κηρυγματικοῦ προοιμίου τῶν κοντακίων εἶναι λιγότερο ἀπό τό μισό ἀπό ἐκεῖνο πού καθορίζεται σάν κανονικό προοίμιο κηρύγματος²⁴.

Ἐπί πλέον τά προοίμια αὐτά τῶν κοντακίων εἶναι λόγω τῆς ρητορικῆς τους ἐπεξεργασίας καί τῆς ποιήσεως ζωηρά, ἐλκυστικά, περιεκτικά, κομψά καί εὐμνημόνευτα. Ὁ τόνος τους εἶναι σχεδόν πάντοτε ὑψηλός, ἀλλά στό ἐπίπεδο καί τοῦ ὄλου θέματος τοῦ κοντακίου, χωρίς νά παρουσιάζει ἀνακολουθία καί κανένα κηρυγματικό – λογοτεχνικό ἐλάττωμα καί πρόβλημα²⁵. Μέ τόν τρόπο αὐτό τά προοίμια τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ καί σάν κηρυγματικά προοίμια παρουσιάζουν ἐ-

Προοίμιο 7 στίχων: Κοντάκια: 10, II, 17, I, 18, I, 22, II, 30, II-III, 34, 37, 46, I, 52.

Προοίμιο 8 στίχων: Κοντάκια: 44, II, 47, I-III.

24. Π. Τρεμπέλα, Ὁμιλητική, Ἀθῆναι, 1950, σελ. 292. Ὁραῖο προοίμιο μέ πρόταση βλ. Κοντάκιο 69β. Προοίμιο μέ αἴτηση φωτισμοῦ νά ὑμνήσει ἀγίους Ἀκεψυμᾶ κλπ. στό 74α καί ἀγίας Ματρώνας, 89α.

25. Robert Browing, Notes on byzantine Prooimia, στό Wiener byzantinische Studien, Band I, (Supplement) (H. Hunger) Wien, 1966, σελ. 383 ἔξ. Τό τελειότερο ἴσως προοίμιο εἶναι τό προοίμιο τοῦ Κοντακίου 1 τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ:

«Ἡ παρθένος σήμερον τόν ὑπερούσιον τίκτει,
καί ἡ γῆ τό σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει·
ἄγγελοι μετά ποιμένων δοξολογοῦσι,
μάγοι δέ μετά ἀστέρος ὁδοιποροῦσι·
δι' ἡμᾶς γάρ ἐγεννήθη
παιδίον νέον ὁ πρό αἰῶνων θεός».

ξαιρετική τελειότητα καί μερικά ἀπό αὐτά εἶναι ὑψηλῆς ποιητικῆς πνοῆς καί κατατάσσονται στά ἀριστουργήματα τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας.

Πραγματικά παρά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ Grimme καί μερικῶν νεωτέρων τά προοίμια τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ δέν εἶναι δυνατό νά συγκριθοῦν μέ τά ἀντίστοιχα τῶν συριακῶν ὕμνων καί μάλιστα τοῦ ὁσίου Ἐφραΐμ, ὅπου ὑπάρχουν²⁶. Τελικά, ἀφοῦ εἶδαμε ὅτι στά κηρύγματα τῶν κοντακίων δέν ἀπουσιάζει ποτέ τό προοίμιο, δέν ἀντιμετωπίζεται καί τό θέμα τῆς παράληψῆς του²⁷.

26. H. Grimme, *Der Strophenbau in den Gedichten Ephraems des Sygers ...* σσ. 80, 91-92.

27. Σάν ρητορικό ἑορταστικό προοίμιο μέ ἀποστροφή στό Χριστό παραθέτουμε τό παρακάτω:

151¹⁻²

« Ἄγει πανήγυριν ἑτησίαν ἡ σεπτῆ ἐκκλησία συγκαλοῦσα πιστῶς τά τέκνα αὐτῆς φιλόνηρωπε, μετά βαΐων προσυπαντῶσα... »

2. Ἡ θεματικὴ πρόταση καὶ ἡ ἐπίκληση τῆς προσοχῆς τοῦ ἀκροατηρίου.

Ἡ θεματικὴ πρόταση ἀνήκει στό προοίμιο. Εἶναι ἡ κατάληξη καὶ ὁ καρπὸς τοῦ προοιμίου¹. Παρ' ὄλο πού δέν εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἡ πρόταση, ὅπως τό προοίμιο ὀλόκληρο, ἐν τούτοις ὁ Ρωμανὸς στά προοίμιά του καταλήγει συχνά στή θεματικὴ του πρόταση ἀκόμα καὶ σέ μερικές ἀναλυτικὲς ὁμιλίες του (ῥυμους). Ὅπως δὲν ἔχουμε πάντοτε θεματικὴ πρόταση, οὔτε καὶ ἐπίκληση, ὅπως θά δοῦμε ἐδῶ καὶ τοῦτο γιατί ξεπερνοῦνται αὐτά, ὅταν ἔχουμε τό μεγάλο αὐθορμητισμὸ τοῦ Ρωμανοῦ στά πλαίσια τῆς θερμῆς ποιήσεώς του. Γενικότερα ὅμως ἡ θεματικὴ πρόταση ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τό θέμα, ἀλλά καὶ ἀπὸ τό εἶδος τοῦ προοιμίου, ὅποτε πολλές φορές κρίνεται σάν περιττή, γιατί τοῦτο μιλάει σαφῶς γιὰ τό θέμα.

Ἡ πρόταση παρουσιάζεται συχνότερα ἰδιαίτερα στά κοντάκια πού ἔχουν αὐξημένη ρητορεία. Καὶ μέ τή συμπλήρωση αὐτῆ τοῦ προοιμίου μέ θεματικὴ πρόταση καὶ ἐπίκληση τῆς προσοχῆς τοῦ ἀκροατηρίου καταδεικνύεται σαφέστερα ὁ διδακτικὸς καὶ κηρυγματικὸς χαρακτήρας τοῦ κοντακίου. Καὶ σάν θεματικὴ πρόταση στά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ διακρίνουμε τὸν πλήρη καὶ σαφῆ τύπο, πού περιλαμβάνει εὐρύτερα μέσα σέ μιά πρόταση τό θεματικὸ περιεχόμενον τοῦ ὅλου κηρύγματος, συχνά καὶ μέ τή βασικὴ διαίρεση τοῦ θέματος² καὶ ἐπίκληση, ὅ-

1. Π. Τρεμπέλα, Ὅμιλητικὴ ... σελ. 293.

2. Κοντάκια: 3α⁶, 4α¹⁻⁹, 8δ¹⁻¹⁰, 9γ¹⁻¹⁰, 10δ¹⁻¹⁰, 12δ¹⁻⁶, 15β¹⁻⁶, 25α-β², 27α¹⁻¹⁰, 30α-δ¹⁻⁴, 32α, 43α-γ, 45α-δ, 47α-β, 49α-β, 50α-β.

πως θά τή δοῦμε στή συνέχεια. Ὑπάρχει ὅμως καί ὁ στοιχειώδης τύπος τῆς προτάσεως πού περιέχει κατ' οὐσίαν μόνο το θέμα, χωρίς τά συμπληρωματικά του στοιχεῖα³.

Δέ λείπει ὅμως καί ἡ ἀτελέστερη πρόταση σέ ποιητικό στύλ καί ἔκφραση⁴ ἢ καί μέ διάφορες μορφές καί τρόπους ἀναγγελία τοῦ θέματος, λ.χ. μέσα σέ μιά ἐκτεταμένη εἰσαγωγή⁵, ἢ μέ ἐρωτήσεις καί παρακινήσεις σέ διδαχή καί νοηθεσία πού ἀκολουθοῦν ὕστερα ἀπό γενική εἰσαγωγή σέ ἓνα θέμα καί μιά διήγηση πού ἀκολουθεῖ⁶. Ἔτσι λοιπόν ἐνῶ φαίνεται ὅτι σέ ὀρισμένα κοντάκια δέν ὑπάρχει θεματική πρόταση, τοῦτο λανθάνει ἔμμεσα στό σαφές προοίμιο τοῦ κηρύγματος, πού εἰσάγει στό θέμα καί συμπληρώνεται ἀπό μιά προτροπή ἢ ἀποστροφή στό ἀκροατήριον⁷. Ἀλλά λανθάνει ἀκόμα ἡ θεματική πρόταση καί στίς ρητορικές ἐνάρξεις τῶν προοιμίων, ὅπως λ.χ. στά κοντάκια ἐκεῖνα πού ἀρχίζουν μέ τό «σήμερον...»⁸.

Κατά κανόνα ἡ πρόταση ὑπάρχει στήν κηρυγματική μορφή τοῦ «λόγου», ὅπου εἶναι ἀπαραίτητο τό πλήρες προοίμιο σάν εἰσαγωγή στό ἄγνωστο θέμα. Ὑπάρχουν ὅμως τελικά καί ἀρκετά κοντάκια, χωρίς νά ἔχουν κανέ-

3. Κοντάκια: 1α, 5α, 11α-ε, 36α, 44α-β, 52α. Θεματική πρόταση σύντομη, εὐληπτη, ρητορικά καί ποιητικά ἐπεξεργασμένη εἶναι καί ἡ πρόταση στό Κοντάκιο 40β¹⁻²: «Ἵνα γνῶμεν οὖν ἡμεῖς τά ἐπί Νῶε, / τῶν ρημάτων τῆς γραφῆς ἀκροηθῶμεν».

4. Κοντάκιο 16πρII (ἀντίθεση καί προτροπή).

5. Κοντάκιο 18α-γ².

6. Κοντάκια 41α-β³, 42α.

7. Κοντάκια 7α-δ, 14πρ, 31πρ, 37πρ, 38πρII, α-β, 57πρI-III.

8. Κοντάκια 1, 2, 6, 20 κᾶ.

να στοιχειό τῆς θεματικῆς πρότασης⁹. Καί αὐτό συμβαίνει ιδιαίτερα στά θέματα πού περιέχουν διηγήσεις ἀπό τό εὐαγγέλιο καί τό θέμα τοῦ κοντακίου εἶναι γενικά βιβλικό. Ἐπίσης ἡ πρόταση λείπει στίς περιστατικές καί ἀναλυτικές ὁμιλίες. Καί ὅταν δέν ὑπάρχει σχηματισμένη θεματική πρόταση τότε παρουσιάζεται μεγαλύτερη εἰσαγωγή στό θέμα μέ διηγήσεις στό προοίμιο καί τούς πρώτους οἴκους.

Ἄλλά καί ἡ κηρυγματική «ἐπίκληση» (Suspirium) τῆς προσοχῆς τοῦ ἀκροατηρίου ἄν καί δέν εἶναι πολύ συχνή στά κοντάκια, ἐν τούτοις δέν εἶναι καί τελείως ἄγνωστη στό Ρωμανό τό Μελωδό. Καί «ἐπίκληση» εἶναι ἡ τελική κατάληξη τοῦ προοιμίου, ὅποτε ὁ κήρυκας τοῦ θ. λόγου ἐπικαλεῖται συγχρόνως σχεδόν τήν προσοχή τοῦ ἀκροατηρίου καί τό φωτισμό τοῦ θεοῦ νά διανοίξει τούς ὀφθαλμούς τῆς διανοίας ἢ μέ ἄλλη ἔκφραση νά κάνει ἐπιδεκτικές τίς ψυχές τῶν ἀκροατῶν νά δεχθοῦν τό θ. λόγο.

Ἐπίσης ἡ ἐπίκληση μπορεῖ νά εἶναι ἔκκληση τοῦ ποιητῆ-ὁμιλητῆ, πού ἀπευθύνεται στό θεό νά τοῦ δώσει δύναμη λόγου καί τό φωτισμό τῆς διανοίας, γιά νά διδάξει τούς πιστούς¹⁰. Εἶναι ἡ ἀπλούστερη ἐπίκληση πού μπορεῖ νά τεθεῖ στό σύνολο καί νά ἀντικαταστήσει καί τή θεματική πρόταση¹¹. Ἡ ἐπίκληση λοιπόν στό Ρωμα-

9. Κοντάκια 2, 6, 17, 19-24, 26, 28, 29, 33-35, 39, 46, 48, 51, 53-56, 59.

10. Κοντάκια 5α¹¹, 58α.

11. Βλ. Ἰδιαίτερα τό 58α⁹⁻¹⁴.

«Χριστῷ τῷ παντοκράτορι, τῷ πλάστη καί θεῷ ἡμῶν, / προσπίπτω ὁ ἀνάξιος προσάγων μου τήν δέησιν, / λόγου χάριν αἰτῶν, ἰν' ἰσχύσω εὐσεβῶς ἀνυμνήσαι κάγῳ / τούς ἀγίους, οὓς

νό δέν εἶναι τυπική, γιατί ἀγνοεῖται σχεδόν τελείως ἀπό τούς πατέρες τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας καί δέν ἐτηρεῖτο στά κηρύγματα τους. Ἡ ἐπίκληση καθιερώθηκε ὅπως-δήποτε ἀπό τούς ἱεροκήρυκες τοῦ μεσαίωνα κυρίως στή δύση ἀκόμα καί σάν ὄρος (Suspirium) καί σάν καθαρά ρητορικό στοιχεῖο.

Ἐπάρχουν λοιπόν πολλές περιπτώσεις, στίς ὁποῖες γιά λόγους ρητορείας ἡ ἐπίκληση αὐτή διαφαίνεται, ἰδίως στά «κουκούλια», ἔμμεσα¹², εἴτε σάν συναίσθηση τῶν ἀκροατῶν γιά τήν ἐφαρμογή τῶν κηρυττομένων¹³, εἴτε καί σέ σαφέστερο συσχετισμό μέ τή θεματική πρόταση. Ἄριστο παράδειγμα πρότασης μέ ἐπίκληση παρατηρεῖται στό παρακάτω:

27α¹⁻¹⁰

«Τῆς τοῦ Χριστοῦ παραβολῆς τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, ἦν ὁ Λουκᾶς διηγεῖται, / ἀκούοντες μή πάρεργον σχῶμεν ταύτην, ἀλλά πίστει ζητήσωμεν· / ἡ γυνή καί αἱ δραχμαί τίνες εἰσί, ποίαν δέ τούτων ἀπώλεσεν, / ἦν ζητεῖ ἐπιμελῶς ἄψασα λύχνον φωτός καί σαρώσασα / ὄλον τόν οἶκον αὐτῆς, εὐροῦσα δέ ταύτην συγκαλεῖ τάς ἐκ γειτόνων· / «Δεῦτε συγάρητε, εὐρον ἄσπερ ἀπώλεσα». / νῦν οὖν ἡμεῖς δεηθῶμεν τοῦ Χριστοῦ λέγοντες· «Κύριε, σύ καταύγασον τάς ψυχάς ἡ-

αὐτός ἔδειξε νικητᾶς / δωρησάμενος αὐτοῖς / δόξαν ἐκ τῶν οὐρανῶν καί στεφάνων πληθύν».

12. Κοντάκιο 11α.

13. Κοντάκιο 31 (λέγειν – πράττειν).

μῶν, / ὅτι φῶς καθέστηκας / ἡ ζωὴ καὶ ἀνάστασις»¹⁴.

Ἐκτός ἀπό τίς ἀναφερθεῖσες περιπτώσεις στά κοντάκια δέν παρουσιάζονται ἄλλες ἐπικλήσεις. Σάν ὑποκατάστατα ὁμως αὐτῆς χρησιμοποιοῦνται πολύ συχνά ἡ ἀπλή καὶ ἡ γενικὴ ἀποστροφή στό Χριστό¹⁵, πού συνοδεύεται συνηθέστερα καί μέ δέηση γιά σωτηρία μέσα ἀπό τό θέμα¹⁶. Εὐθεία ἐπίσης ἀποστροφή μέσα ἀπό τό θέμα πού ὑποκαθιστᾶ τήν ἐπίκληση προσφέρεται καί ἀπό τό ἐφύμνιο ἢ τό ἀνακλῶμενο, πού εἰσάγουν μέ τόν τελευταῖο τους στίχο τά προοίμια τῶν κοντακίων¹⁷.

14. Παραθέτουμε ἐδῶ καί τό 47β¹⁻¹⁰ πού ἔχει ἄλλη παραλλαγή:
 «Οὐκοῦν ζητήσωμεν ἡμεῖς τῆς θείας γραφῆς ταύτης τήν χάριν καί τόν τρόπον. / ἀφθάρτου γάρ νυμφῶνος ὑπάρχει πᾶσιν ὁδηγός, / ὥσπερ οὖν καί πᾶσα ἡ θεόπνευστος γραφή καθέστηκεν ὠφέλιμος· / Χριστῷ οὖν τῷ σωτῆρι προσπίπτοντες κράζωμεν προθύμως· «Βασιλεῦ βασιλευόντων, φιλάνθρωπε, δός πᾶσι τήν γνώσιν· ὁδήγησον ἡμᾶς πρός τάς ἐντολάς σου, / ἵνα γνῶμεν τήν ὁδόν τῆς βασιλείας / ταύτην γάρ ἡμεῖς ὀδεῦσαι ἐπιποθοῦμεν, / ἵνα καί σχῶμεν τόν ἀφθαρτον στέφανον».

Παρόμοια κείμενα παραθέτουμε καί παρακάτω, ἰδιαίτερα στή λειτουργικὴ χρῆση τῶν κοντακίων. Ἐπίσης παράταξη κηρυγματικῶν προοιμίων καί προτάσεων ἀπό τά ἀγιολογικά βλ. στόν P. Maas, *Das Kontakion...* σσ. 286-288.

15. Κοντάκια 5, 6, 19, 25 (δοξολογία), 28, 30πρΙ καί ἀποστροφή πρὸς τόν τριαδικό θεό στό 50α.

16. Κοντάκια 4πρΙΙ₃₋₆, ΙΙΙ₃₋₆, 10πρΙ, 17πρΙ-ΙΙ, 18πρΙΙΙ, 7-8 (διά πρεσβειῶν τῆς θεοτόκου) 31πρΙΙ (δι' ἀποστόλων τήν ἐκκλησίαν).

17. Κοντάκια 2, 6, 16πρΙ, 17πρΙΙ, 20πρΙΙ, 21, 29πρΙ, 30πρΙ-ΙΙ, 32πρΙ-ΙΙ.

3. Τό κύριο θέμα καί ἡ ἀνάπτυξή του.

Ὁ ἐπιμελημένος ρυθμός – μέτρο τοῦ λόγου καί γενικότερα τό ρητορικό καί ποιητικό στοιχεῖο τῶν κοντακίων ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα νά δώσουν καί στό σύνολο, ἀλλά καί τόν κορμό τῶν «κηρυγματικῶν στροφῶν» τους τήν κομψή τους μορφή καί τή συμμετρία στό μήκος καί τό πλάτος. Ἡ ὄλη δομή τοῦ κηρύγματος τούτου πού συνυπάρχει μέ τήν ὕμνολογική του κατασκευή, εἶναι ἔντεχνη καί λεπτομερειακά ἐπεξεργασμένη ἐξωτερικά καί ἐσωτερικά. Ἡ ἐπανάληψη τοῦ ἐφύμνιου – ἀνακλωμένου¹ σέ κάθε στροφή ἀποτελεῖ σταθερή ἀναφορά στή διήκουσα ἔννοια τοῦ θέματος καί ἐκφράζει τήν πρακτική ἐφαρμογή του.

Τό ἐφύμνιο τοῦτο εἶναι ἡ εὐληπτη καί σύντομη ὑπόμνηση στόν ἀκροατή τοῦ διδάγματος, πού μπορεῖ νά ἀποκομίσει στό τέλος τῆς ποιητικῆς αὐτῆς ὁμιλίας καί νά κρατήσῃ σταθερά γιά πολύ καιρό ἀνεξίτηλα στή μνήμη του τίς πρωτότυπες καί ἐντυπωσιακές αὐτές ἐκφράσεις². Ἡ πρακτική ἐφαρμογή συνεπῶς στά κηρύγματα τῶν κοντακίων εἶναι εὐρύτερη, γιατί λείπει ἀπ' αὐτά τό καθαρά θεωρητικό μέρος στήν ἔκτασή του. Τό θεωρητικό αὐτό μέρος περιορίζεται κυρίως σέ περιεκτικούς ιστορικο-

1. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινή, ὕμνογραφία ... σελ. 231 ἐξ.

2. Π.Χ. «Παῖδιον νέον ὁ πρό αἰῶνων θεός» (Κοντάκιο 1), «Τό φῶς τό ἀπρόσιτον» (Κοντάκιο 5), «ἄρτος ἀφθαρσίας ἐπουράνιος» (Κοντάκιο 13), «Κριτά δικαιοτάτε» (Κοντάκιο 34), κἄ.

δογματικούς ὄρους³. Σχεδόν ὅλο τό κήρυγμα τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ δόγματος μετασχηματισμένο σέ μήνυμα γιά τή ζωή μας.

Καί ἐνῶ τά κοντάκια μας ξεκινᾶνε κυρίως σάν λυρικά ποιήματα, ὅμως βασική μορφή τῆς ἔκφρασης τους εἶναι ἡ διήγηση, πού εἶναι ἐπιγραμματική καί ζωντανή καί προσφέρεται σέ ἐπίκαιρα θέματα ἐπί τῆς περικοπῆς τοῦ εὐαγγελίου ἢ τῆς ἑορτῆς τῆς ἡμέρας. Ἡ διήγηση λοιπόν εἶναι ἡ κυρίαρχη μορφή τοῦ λόγου στά κοντάκια καί ἀποτελεῖ τήν ἀκριβή καί πιστή περιγραφή τοῦ θέματος, πού θέλει νά διδάξει στό λαό τοῦ θεοῦ⁴. Ἡ διήγηση ὅμως αὐτή εἶναι ἐσωτερικά, ὅπως θα δοῦμε, μιᾶ ἐναλλαγή διαλόγου καί μονολόγου καί καταλήγει πολύ συχνά σέ ἀποστροφή. Μέ τόν τρόπο αὐτό στά ὑπάρχοντα ἀναμφισβήτητα κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ καθαρά διηγηματικά, χωρίς, κάποιο σοβαρό διάλογο, εἶναι μόνο ἕξη, τά τελείως ἐγκωμιαστικά καί ἀφηγηματικά⁵.

Ὁ τρόπος αὐτός τῆς ἔκφρασης τῶν κοντακίων μέ τήν ἰδιαίτερη τέχνη καί τόν πλοῦτο του χαράζει καινούργια γραμμή γιά τή διάθεση τῆς ὀμιλητικῆς ὕλης καί τή διάρθρωση τοῦ θέματος. Φαίνεται βέβαια καί ἀπό τή θεματική πρόταση πού εἶδαμε ὅτι λείπει ἡ συστηματική διαίρεση τῆς προσφερόμενης ὕλης⁶, ἀλλά καλύπτεται

3. Ἄλεξ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ Λόγου θεολογία τῶν κοντακίων ... σσ. 167-172.

4. Γιά τή διήγηση (Narratio) βλ. H. Lausberg, Handbuch der literarischen Rhetorik ... τόμ. Α', σσ. 163-187.

5. Εἶναι τά κοντάκια: 53-55, 57-59.

6. Κοντάκια πού ἔχουν ἕνα θέμα, χωρίς διαίρεση εἶναι τά: 1, 7, 9, 11, 13, 16-18, 44, 50. Συνήθως ἡ μοναδική διαίρεση παρουσιάζεται μέ προσθῆκες (εἰσαγωγικά ἢ καί ἐνδιαμέσως) ἀπό τυπολογικά καί ἄλλα θεολογικά θέματα. Ἡ ἀλλα κοντάκια διακρίνονται ἀπό κάποια διαίρε-

αὐτό μέ το μοίρασμα τῆς ὄλης ὕλης στό σύνολο τῶν στροφῶν, πού κάθε μία ἀναπτύσσει στή σειρά κάποιο νόημα ἢ σημεῖο τοῦ θέματος. Ἐπίσης καί οἱ μεταβάσεις στήν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος εἶναι σύντομες, ἀλλά τεχνικές⁷. Οἱ παρεκβάσεις στά κοντάκια εἶναι σπανιότατα ἐκτός θέματος⁸, συνδυάζονται συνήθως μέ τίς μεταβάσεις κατά τή διαπραγμάτευση τοῦ θέματος. Ἔχουμε καί ἐπάνοδο στό θέμα ὕστερα ἀπό παρέκβαση⁹. Οἱ παρακβάσεις εἶναι συνήθως σύντομοι καί προδίδουν μιά ἐπέκταση ἢ ἐμβάθυνση στό θέμα καί ἔχουν τό χαρακτήρα πολεμικῆς κατά τῶν αἰρέσεων καί ὑπεράσπισης τοῦ δόγματος τῆς ἐκκλησίας¹⁰.

ση κυρίως σέ δύο μέρη, ὅπως τά: 6α-ζ, η-ιζ, 10α-ια, ιβ-ιζ, 12α-ια, ιβ-κ, 15α-ιβ, ιγ-ιστ, 22α-θ, ι-ιζ, 25β-ιβ, ιγ-κ, 26α-στ, ζ-ια, 28α-ιβ, ιγ-λβ, 53α-ι, ια-κα, 54β-ιβ, ιε-κγ, 58γ-ιγ, ιδ-ιη, 59α-η, θ-ιη. Ἡ διαίρεση αὐτή ὁμως εἶναι ἐλάχιστα λογική καί κυρίως ρητορική, ἀφοῦ εἶναι μία συνεχῆς κίνηση τῆς ψυχῆς, συνήθως εἶναι προοδευτική, ἀπό θεωρία σέ πράξη καί προέρχεται ἀπό τήν πειθῶ τῶν γεγονότων (Τωμ. ΠΜΥ', Β', σελ. 301). Τά κοντάκια στήν πορεία τους ἀκολουθοῦν τήν περικοπή μέ φυσιολογική διήγηση συνήθως καί παρεμβάλλουν σύντομες ἐρμηνεῖες καί σχόλια.

7. Τό πρόβλημα τῶν μεταβάσεων παρουσιάζεται στίς λογικές διαιρέσεις, ὅταν λείπουν. Ἔτσι ἔχουμε λιγότερες μεταβάσεις ἐκεῖ πού ἐννοοῦνται οἱ διαιρέσεις ἢ οἱ ἄλλες ἐνναλλαγές. Ἔχουμε μετάβαση διηγηματική στό 36ιβ¹⁻⁴, περίληψη τοῦ προηγουμένου στό 1κ, ἀπλές, σύντομες βοηθητικές ιδέες στά 12ιβ, 23ιη¹⁻², 24ι, φανερό ἀναγγελία («καί τώρα») στά 26στ¹, 58θ, δυνατή ιδέα, σχεδόν παρέκβαση στό 19ιγ¹⁻⁹ (Ἱατρική). Γενικά λόγῳ τοῦ ἐντέχνου λόγου μετάβαση μπορεῖ νά εἶναι καί τά: «ὄτε οὖν, νῦν δέ, κλπ., ὅπως καί ἡ χρήση τοῦ ἱστορικοῦ ἀορίστου γενικότερα

8. Βλ. Κοντάκιο 8ιστ-ιζ.

9. Κοντάκιο 29ε¹.

10. Παρεκβάσεις βλ. στά Κοντάκια: 4η, ιβ, 7η-θ, 8ε, ι, ιζ, 9ιβ-ιδ (ἀλληγορική), 11ιθ-κ, 14ε, 15β, 18ιστ, 20ιθ-κ, 28ιγ-ιδ, ιστ, 29δ, 31ιστ, 32θ 33ζ, ιζ, 32ιδ (ἐξηγητική).

Εἰδικότερα γιά τό διάλογο αὐτός ἐπικρατεῖ καί ἐκφράζει τήν ποικιλία τῆς διηγηματικῆς μορφῆς. Μποροῦμε νά ποῦμε πώς τά κοντάκια διακρίνονται σέ σαφεῖς καί πραγματικούς διαλόγους καί σέ διηγηματικούς μονολόγους, πού ὁμως καί αὐτοί δέν εἶναι ἀπλή ἀφήγηση σέ εὐθύ ἢ ἔστω σέ πλάγιο λόγο, ἀλλά παρουσιάζουν σπουδαία ἐσωτερική πλοκή¹¹. Βέβαια ὁ πραγματικός διάλογος μέ τήν πλήρη ἐξωτερική του δομή καί διάρθρωση εἶναι περιορισμένος καί συναντιέται στά κοντάκια πού τά θέματα παίρνουν τίς διαστάσεις δραματικῶν γεγονότων, τά ὅποια ἐκτυλίσσονται σέ σκηνές δραματικῶν διαλόγων μέ ἀξιοθαύμαστη δραματική καί ποιητική τέχνη.

Διάλογοι αὐτῆς τῆς μορφῆς μέ πλήρη τά ἐσωτερικά τους πλαίσια ὑπάρχουν στά κοντάκια ὅπου ἡ παρθένος διαλέγεται μέ τούς ποιμένες καί τούς μάγους στή γέννηση ἢ μέ τόν μέλλοντα νά σταυρωθεῖ υἱό της καί θεό – Λόγο σάν μητέρα του, ἢ οἱ ἅγιοι μέ τούς διώκτες καί τούς δημίους τους¹². Στούς πραγματικούς διαλόγους εἰσάγονται λαϊκές μορφές πού διαλέγονται ἀπλοϊκά. Μπορεῖ νά μή ὑπάρχει ἡ δραματικότητα τῆς τραγικῆς στιχομυθίας, ἀλλά βαθαίνουν αὐτοί τό θέμα καί ἐξαντλοῦν τίς διαστάσεις του.

Τά πρόσωπα τοῦ διαλόγου διηγοῦνται, ἀποροῦν, προσεύχονται, παρακαλοῦν, ἀλλά καί ὀργίζονται, ἀπει-

11. Κοντάκια μέ διαλόγους καί μονολόγους: 1-5, 8-10, 12, 18, 23, 36, 38, 41-43, 51.

12. Κοντάκια μέ πραγματικό διάλογο: 1, 2, 3, 5, 7-16, 18-22, 24-32, 36-47, 49, 51, 52. Κοντάκια μέ δραματικούς διαλόγους: 1-5, 7-16, 18-33, 36-39, 41-47, 49, 51, 52. Κηρυγματικοί διάλογοι Χριστοῦ – Σατανᾶ – Ἄιδη: 28κζ-κθ.

λοῦν, εἰρωνεύονται καί ἐπιπλήττουν¹³. Ὅπως δὲ ποτε τοὺς ἐξωτερικοὺς αὐτοὺς διαλόγους ὁ Ῥωμανός διακρίνεται γιὰ τὴν πλαστικότητα τῆς συζήτησης μὲ τίς ἀπαραίτητες προσθήκες πού κάνει πάνω στίς διηγήσεις τῶν Γραφῶν, ὅπως λ.χ. Ὁ Πέτρος λέει κατὰ τὴν ἄρνησή του περισσότερο ἀπ' ὅσα ἀφηγοῦνται οἱ εὐαγγελιστές καί ἡ ἁμαρτωλὴ γυναίκα, ὅταν ἀγοράζει τό μύρο συζητάει μὲ τό μυροπώλη καί ἐκθειάζει τό Χριστό¹⁴. Καί ἡ θεοτόκος σχεδόν ἐπιπλήττεται ἀπὸ τόν Κύριο γιὰ τὴν ἐπιμονή της νά παρακολουθήσει τὴ σταύρωση¹⁵.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς καί πραγματικούς αὐτοὺς διαλόγους συναντοῦμε στὴ διήγηση τῶν κοντακίων καί τοὺς παρατεταμένους μονολόγους πού διακυμαίνονται στὴν ἐσωτερικὴ τους πλοκή καί δέν ξεχωρίζουν πολὺ ἀπὸ τοὺς διαλόγους. Ὑπάρχουν φυσικά ἀρκετὰ κοντάκια πού περιέχουν στὴν ἀφήγησή τους μόνο μονολόγους¹⁶, χωρὶς καθόλου νά ἐξελίσσονται σέ διάλογο. Συχνά ὅμως ὁ μονόλογος στὰ κοντάκια εἶναι παροδικός, σκέπτεται καί συζητάει τό θέμα μὲ τόν ἑαυτό του, σέ στυλ διαλογικό, ἀλλὰ καί ἀπευθύνεται νοερά σέ πρόσωπα πού ἀφοροῦν στὴν πλοκή καί τὴν ἐξέλιξη τοῦ δράματος. Ἔτσι ἐξελίσσονται οἱ λεγόμενοι ἐσωτερικοὶ ἢ φανταστικοὶ διάλογοι στὰ κοντάκια, ὅπου ὁ ἕνας πού συνομιλεῖ μὲ τόν ἑαυτό του ἀπαντᾷ γιὰ λογαριασμό καί

13. Ν. Τωμαδάκη, Ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος ... σελ. 5.

14. J. B. Pitra, A S, 1, σσ. 85-92, 107-116.

15. Τωμ. ΡΜΥ, τόμ. Β', σσ. 141 ἐξ., 165-201, 215-227 (Ν. Λιβαδάρας).

16. Βλ. Κοντάκια: 1, 2α-β, 3γ⁴⁻¹⁴, 4α⁴⁻⁹, γ⁶⁻⁹, δ¹⁻⁹, 5β^{4-γ⁵}, 6ιβ^{5-6-ιγ⁴⁻⁸}, 8στ^{3-θ⁶}, 9ιε^{5-ιστ¹⁰}, 10δ-η, 12, 17ζ-η, 18ι-ια, 23στ-ι, ιδ-ιστ, 24α-ιβ, ιγ-ιθ, 36β, γ, ε, 38θ, ιγ, ιδ, 40, 41ε-στ, 42η, ιη, 43κζ-κη, 51, 54ιζ⁵⁻⁸.

ἄλλων προσώπων¹⁷.

Ὁ ἐσωτερικός διάλογος μέ μονόλογο, ὅσο παρείσακτος καί φανταστικός κι ἄν εἶναι, δέν εἶναι τόσο τεχνικός, ἀλλ' ἀποτελεῖ τή φυσική ἔκφραση τοῦ ἀνθρώπου σέ ἐσωτερικό ξέσπασμα καί περιέχεται ἀβίαστα σέ ὅλα τά εἶδη τῆς λογοτεχνίας. Εἶναι ἡ σιγανή ἢ καί μεγαλόφωνη ἔκρηξη τοῦ ἀνθρώπου στίς δυσκολίες καί τίς ἀμηχανίες του, εἴτε διαλογιζόμαστε μόνοι μας, εἴτε μονολογοῦμε διαλογικά (μονολογικός διάλογος – διαλογικός μονόλογος). Στό χριστιανισμό ὑπάρχουν βασικά δύο εἰδῶν ἐσωτερικοί διάλογοι πέρα ἀπό τήν προσευχή καί τό διάλογο μέ τόν θεό: 1) Ὁ ἐγωκεντρικός καί σκληρός τοῦ ἄφρονα πλούσιου («διελογίζετο καθ' ἑαυτόν λέγων· τί ποιήσω») ¹⁸. Καί 2) Ὁ τῆς μετανοίας τοῦ ἀσώτου υἱοῦ («Εἰς ἑαυτόν δέ ἐλθὼν εἶπεν· πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου ἐσθίουσι ... ἀναστάς πορεύσομαι») ¹⁹.

Εἶναι δύσκολο ὁμως νά βρεθοῦν ἔτσι πραγματικοί μονόλογοι στά κοντάκια ἔξω ἀπ' τίς προϋποθέσεις αὐτές, ἀφοῦ πολλές φορές οἱ μονόλογοι καταλήγουν σέ σύντομους περιστατικούς διαλόγους, ὅπως καί οἱ διάλογοι περιέχουν συχνά καί παρεμβάλλουν μονολόγους²⁰. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔχουμε πολλά κοντάκια πού συνδυάζουν

17. Παράδειγμα ἐσωτερικοῦ μονολόγου πού ἐξελίσσεται σέ ἐσωτερικό διάλογο δύο προσώπων εἶναι τό κοντάκιο 41 στή θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Ὁ μονόλογος ἀρχίζει ἀπό τόν οἶκο γ καί εἶναι φανταστικός σύμφωνα μέ τίς διηγήσεις τῆς βίβλου (MTRCG, σσ. 322-330. Λεπτομέρειες βλ. στό Ν. Τωμαδάκη, Ὁ ἐσωτερ. διάλογος τῶν κοντακίων... σσ. 21-25).

18. Λουκᾶ ιβ, 17 ἐξ.

19. Λουκᾶ ιε, 17 ἐξ.

20. Κοντάκια: 1-5, 8-10, 12, 18, 23, 24, 36, 38, 41-43.

τούς μονολόγους μέ τούς διαλόγους²¹. Ἄλλά τόσο ὁ μονόλογος ὅσο καί ὁ διάλογος στήν οὐσία εἶναι ἐκφραστικά μέσα πού ταυτίζονται, γιατί αὐτός πού μονολογεῖ οὐσιαστικά συνομιλεῖ μέ τόν ἑαυτό του, ἀλλά καί αὐτός πού διαλέγεται φανταστικά μέ ἄλλο πρόσωπο οὐσιαστικά μονολογεῖ²². Ὁ Ρωμανός μέ ὅλα αὐτά, ὅπως βλέπουμε, χρησιμοποιοῦ ἀυξημένη παθοποιῖα στήν ἐπιχειρηματολογία του, μέ τήν ὁποία θερμαίνει τίς ψυχές καί συγκινεῖ τό ἐκκλησίασμα. Καί ἐνισχύει ἔτσι πολύ τίς λογικές κατά τά ἄλλα ἀποδείξεις του, πού χρησιμοποιοῦ σέ ὅλα τά κηρυγματικά του θέματα.

Εἶπαμε ὅτι ὁ ἐσωτερικός αὐτός διάλογος εἶναι ἀπό αἰσθητική ἄποψη ἀξιολογότατο ἐκφραστικό μέσο. Διακόπτει τή μονοτονία γιά νά δημιουργήσει διάλογο ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει²³. Καί ὁ ἐσωτερικός αὐτός μονόλογος μέ χρησιμοποίηση καί ἄλλων φανταστικῶν καί ἀπόντων προσώπων προέρχεται ὅπωςδήποτε ἀπό τήν ἀρχαία πεζογραφία καί τήν ἑλληνική ρητορική, ὅπως εἶναι οἱ πλατωνικοί διάλογοι (Συμπόσιο) καί οἱ διάλογοι τοῦ Λουκιανοῦ, Ἀριστείδη καί τοῦ Αἰλίου. Ἄλλά ὁ Ρωμανός ἐξαρτᾶται συνήθως στό κάθε κοντάκιο του καί ἀπό τίς ἀντιστοιχες στό κάθε θέμα πατερικές του πηγές, ὅπως τίς ἐξετάζουμε σέ ἄλλη μας ἐργασία.

21. Κοντάκιο 51.

22. Ν. Τωμαδάκη, Ὁ ἐσωτερ. διάλογος τῶν κοντακίων...σελ. 25.

23. Κοντάκιο 36 στόν εὐαγγελισμό τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου Ι (MTRMCG, σσ. 280-289, ὅπου ὁ μέν Γαβριήλ τούς στοχασμούς καί τούς δισταγμούς του καί τίς προσωπικές του ἀμφιβολίες τά κρατάει σέ ἐσωτερικό μονόλογο πού δέν ἐξελίσσονται σέ φυσικό διάλογο, ἐνῶ ἐξ ἄλλου καί ἡ παναγία στίς ἀπορίες συζητάει μέ τόν ἑαυτό της («εἶπεν ἐν διανοίᾳ»), Βλ. 36β-ε Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, Ὁ ἐσωτερικός διάλογος... σελ. 10 ἐξ.

Ἄλλά καί ἡ ἀποστροφή μέ τίς διάφορες μορφές της εἶναι στά κοντάκια πολύ οἰκεία καί στή διάρκεια τῆς διαπραγμάτευσης τοῦ θέματος. Στό ἐνδιάμεσο λοιπόν τοῦ θέματός του ὁ Ρωμανός στρέφεται συχνά καί ζητάει προστασία, δύναμη καί χάρη ἀπό τόν Ἰησοῦ Χριστό²⁴ καί τήν παναγία Τριάδα²⁵. Στίς ἀποστροφές του ὁ ποιητής ἐπικαλεῖται συγχρόνως καί τίς πρεσβεῖες τῆς θεοτόκου Μαρίας²⁶, ὅπως καί τῶν ἀγίων²⁷ ἢ καί τῶν δύο μαζί²⁸. Κάποτε ἡ ἀποστροφή γίνεται κατ' εὐθείαν στό πρόσωπο τῆς θεοτόκου ἢ τό πρόσωπο τῶν ἀγίων²⁹. Ἐχουμε ἐπίσης καί ἔμμεση ἀποστροφή στό Χριστό διά τῆς θεοτόκου καί διά τῶν ἀγίων³⁰. Ἄλλά δέ λείπει ἀκόμη καί ἡ ἀποστροφή τοῦ ποιητῆ, στόν ἑαυτό του³¹.

24. Κοντάκια: 6, 10η, 12, 15-18, 20, 25, 28, 31, 33-35, 37, 40, 41, 48, 52, 56.

25. Κοντάκιο 5η⁸⁻¹⁰.

26. Κοντάκιο 4η.

27. Κοντάκια 69λγ, 72ιγ, 73κθ (ἔμμεσα). Κοντάκια 78ι, 79ιβ (ἄμεσα). Κοντάκια 62ιθ, 71κγ (Κατ' εὐθείαν) κ.ἄ.

28. Κοντάκιο 31η¹²⁻¹³, 61κγ.

29. Ἄμεση ἀποστροφή: 1. Στό Χριστό: 4πρII-III, 5πρ. ιη₈₋₁₀ (τριαδικό), 6πρ, θ, 10πρI, ιη, 11πρ, 12πρ., θ, 13θ, κγ, 14πρ, 15πρ, θ, 17πρII, 18πρ, θ, 19ιζ, 20πρII, θ, 21κγ, 22πρ., 48η. 2. Στή θεοτόκο: 2πρ., 35πρ., 37πρ. 3. Στούς ἀγίους: 38πρ., 45πρ., 57πρ., 58πρ. 4. Στό Χριστό – Θεοτόκο: 4η, 7πρ., 8πρ., 13πρ., 17πρ., 23πρ., 59πρ. 5. Στό Χριστό – Ἀγίους: 12κα, 55πρ. 6. Στό Χριστό – θεοτόκο – ἀγίους: 3η, 57ιθ, 58η.

30. Ἐμμεση ἀποστροφή: 1. Στό Χριστό: 24πρ., 25πρ., θ, 27πρ., 28πρ., θ, 29πρ., 30πρ., 31πρ., θ, 32πρ., 33θ, 34πρ., θ, ιστ, κβ, κγ, 35στ, ζ, 36πρ., 37θ, 40πρ., 41πρ., θ, 42πρ., 44πρ., 47πρ., 48θ, 49πρ., 50πρ., 52πρ., θ, 53πρ, 54πρ., 55πρ., 56πρ., θ, 59πρ. 2. Στό Χριστό διά τῆς θεοτόκου: 1θ, 2θ, 19πρ. 3. Στό Χριστό διά τῶν ἀγίων: 9πρ., 10πρ., 26πρ., 29πρ., 31κδ, 32η, 39θ.

31. 41α, 48 (ὀλόκληρο).

Μέ ὅλους αὐτούς τούς τρόπους ὁ Ρωμανός ἐκφράζει περίτεχνα καί μέ ἐπιτυχημένη παθοποιΐα τούς ἱερούς καί ἁγίους πόθους του, ζητάει τήν ἐξ ὕψους δύναμη, ἐπαινεῖ καί ἐγκωμιάζει τούς ἁγίους, ἐξαίρει τήν ἀρετή καί καταδικάζει κάθε ἀντίθετο πρὸς αὐτή. Ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου που ἀναπτύξαμε καί γενικότερα ἢ ἐξαιρετική ἱκανότητα τοῦ Ρωμανοῦ γιά ἀσυνήθιστη καί μοναδική σύνθεση τοῦ θέματος σέ τόσο ὑψηλό τόνο χαρίζουν στήν ἐκκλησία κηρύγματα διαρκοῦς χρήσεως γιά τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Δέ διεγείρουν μόνο τήν προσοχή, γιά νά ἀκούσουν οἱ ἐκκλησιαζόμενοι προσηλωμένοι, τὰ γνωστά θέματα τοῦ εὐαγγελίου καί τοῦ ἑορτολογίου, ἀλλά μέ τήν ἀριστοτεχνική ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικοῦ αὐτοῦ, τή σύντομη καί εὔληπτη, τήν εὔληπτη καί εὐμνημόνευτη ἔκφρασή τους καθιερώνονται τὰ κοντάκια αὐτά σάν πρότυπα ὑμνολογικά καί συγχρόνως κηρυγματικά ἐκκλησιαστικά κείμενα.

4. Ὁ Ἐπίλογος (Ἐφύμνιο).

Ἡ λ. ἐπίλογος προερχόμενη ἀπό τό ἐπί – λέγω ἔχει σάν πρώτη ἔννοια τούς λόγους πού ἀκολουθοῦν ὕστερα ἀπό πράξεις, τελετές, γεγονότα. Μέ τήν ἔννοια αὐτή ἡ λ. «ἐπίλογοι» καί «ἐπιλεγόμενα» σημαίνουν καί τούς ἐκτεταμένους λόγους σέ ἐπίκαιρα θέματα¹. Εἰδικότερα ὁμοίως στή ρητορική ὁ ἐπίλογος ἀποτελεῖ τό συμπέρασμα ἢ τό κλείσιμο τῆς ὁμιλίας². Γι' αὐτό καί στούς ὕμνους τῶν αἰρετικῶν ὁ ἐπίλογος εἶναι ἡ φυσική κατάληξή τους³. Καί στό Ρωμανό λοιπόν ὁ ἐπίλογος τοῦ ὕμνου, ἀλλά καί τοῦ κηρύγματός του εἶναι τό «ἐφύμνιον», δηλαδή ὁ τελευταῖος οἶκος, πού εἶναι καί τό κανονικό κλείσιμό του.

Ὁ Ρωμανός τό κήρυγμά του γιά τόν κατακλυσμό ἐπί Νῶε τό κλείνει μέ τόν τελευταῖο του οἶκο: «Ταῦτα δέ πρὸς ἔλεγχον ἢ γραφή ἀνιστόρησεν ἄρα καί νουθεσίαν ἡμῶν / τήν πλάνην οὖν φυγόντες νικήσωμεν τῇ πίστει ...» καί καταλήγει σέ προτροπές τοῦ τύπου: «ἐκεῖνοι ... ἡμεῖς ...»⁴. Διακρίνεται λοιπόν αἰσθητά στό κοντάκιο ὁ ἐπίλογος, ὅπως τόν ἔχουν ἐπισημάνει ἤδη ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ σοβαρά μέ τά κοντάκια. Ὁ Pitra στό κοντάκιο 46 ἐπισημαίνει τόν τελευταῖο οἶκο (λ⁷⁻¹²) σάν ἐπίλογο, ἂν καί τόν θεωρεῖ ἄσχετο μέ τό θέμα⁵. Καί ὁ Kumbas

1. Ἰουστίνου, Ἀπολογία, Α', 66, ΒΕΠΕΣ, 3, σελ. 198.

2. L. Arbusow, *Colores Rhetorici* ... σσ. 106-110.

3. Γιά τόν ἐπίλογο στούς ὕμνους τῶν Δονατιστῶν βλ. H. Grimme, *Der Strophonbau Ephraem des Syrens...* σελ. 80.

4. Κοντάκιο 40κ. Πρβλ. Τωμ. ΡΜΥ, τόμ Β', σελ. 90 (Σοφ. Παπαδημητρίου).

5. J. B. Pitra, *A S*, 1, στ. 185 ὑπόσημ.

cher δέχεται τήν τελευταία στροφή – οἶκο σάν τελική προσευχή (Schlußgebet) καί σάν ἐφύμνιο (Überstrophe)⁶.

Ὁ P. Maas θεωρεῖ τήν τελική στροφή (κε') τοῦ κοντακίου 54 σάν ἐπίλογο⁷ καί στήν ἔκδοση τοῦ N. Τωμαδάκη τονίζεται γία τό κοντάκιο 40 ὅτι ἡ τελική στροφή (κ') θυμίζει ἐπίλογο κηρύγματος ἀπό ἄμβωνος⁸. Ἰδιαίτερα ὁμως ὁ Th. Wehofer δέ διακρίνει μόνο ὅτι στήν τελευταία στροφή (κδ') τοῦ κοντακίου 34 ὑπάρχει ἡ περίληψη τοῦ ὄλου κοντακίου, ἀλλά ὅτι τοῦτο παραλληλίζεται καί ἐπαναλαμβάνει τόν πρόλογο, ἀναλυόμενο σέ τρεῖς κυρίως παράλληλες σκέψεις⁹:

1. α. «Σωτήρ τοῦ κόσμου πανάγιε... ἀοράτως ἐμφάνηθι καί ἐμοί ἀνεξίκακε...» (κδ¹⁻³).
- β. «Ὅτε τό πρῶτον ἐλήλυθε καί ἐπέφανε τοῖς ἀνθρώποις ὁ Κύριος ...» (β¹).
2. α. «Ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις ἐμέ κατακείμενον...» (κδ⁴⁻⁵).
- β. «Φρίττω καί πτοοῦμαι ... ἐλεγχόμενος ...» (α³⁻⁶).
3. α. «Ἄλλά σέ καθικετεύω, δός καιρόν μετανοίας... φεῖσαι μου... » (κδ⁶⁻⁸).
- β. «Τότε ρῦσαι με... διό με ἐλέησον...» (Πρ⁵⁻⁶, α⁸).

Βέβαια ὁ παραλληλισμός αὐτός εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἐξεζητημένος, ἀλλά καί ὑπερβολικά πιεσμένος, χωρίς τεχνικές συμπτώσεις καί ὀφειλόμενος στή χρήση τοῦ εἰδι-

6. K. Krumbacher, Die Akrostichis... σσ. 646-650.

7. P. Maas, Die Chronologie... σελ. 6.

8. Τωμ. ΡΜΥ, τόμ. Β', σελ. 90 καί τόμ. Γ', σελ. 282, ὅπου τονίζεται ὅτι τό «ἐφύμνιο» ἐπέχει τή θέση ἐπιλόγου τῶν ρητορικῶν ἔργων.

9. Th. Wehofer, Untersuchungen Zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Hern, Wien, 1907, σσ. 106-107.

κοῦ γιά τό κάθε θέμα λεξιλογίου. Καί πρόθεση τοῦ Wehofer ἦταν νά ἐξυπηρετήσῃ μέ αὐτά πού ἔγραφε ἀκριβῶς τίς θεωρίες τοῦ W. Müller, πού διατυπώθηκαν σάν «νόμος γιά κατάληξη τῆς προτάσεως μέ τονισμό...»¹⁰.

Ἀντίθετα ὁ ἐπίλογος καθιερώνεται καί στήν ὑψηλή ποίηση τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ ἐλεύθερος καί ἀσχημάτιστος μέ μεγάλη ποικιλία ὄχι μόνο τῆς μορφῆς του, ὅσο καί τοῦ περιεχομένου του, μέ τίς κοινές θέσεις πού συναντιῶνται καί στούς πατέρες. Εἰδικότερα ὁ ἐπίλογος αὐτός μπορεῖ νά εἶναι ὀλόκληρη στροφή – οἶκος¹¹ ἢ καί δύο πλήρεις οἶκοι¹², ἀλλά καί ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ τελικοῦ οἴκου ἀκόμα¹³. Ἐπίσης συμβαίνει καμιά φορά νά μή διακρίνεται πολύ ὁ ἐπίλογος καί τό κοντάκιο νά κλείνει μέ τήν τελευταία ἰδέα τοῦ θέματος, πού ἔρχεται ὅμως σάν συμπέρασμα καί σάν κατακλείδα¹⁴.

Ὁ τόνος τοῦ ἐπιλόγου εἶναι συνήθως ἀνάλογος μέ τόν τόνο τοῦ θέματος, ἔχει ὁμοιότητα μέ αὐτόν¹⁵, γι'αὐτό πολύ σπάνια μπορεῖ καί νά διαφοροποιεῖται ἀπ' αὐτόν¹⁶ καί νά ἔχει ἀντίθεση μέ τό θέμα. Ἔτσι ἤρεμο θέμα μπορεῖ νά ἔχει ζωνρό ἐπίλογο, ὅπως καί νευρῶδες θέμα νά ἔ-

10. W. Müller aus Speyer, *Der Akzentuierte Satz schlub in der griechische Prosa vom 4 bis 16 Jahrhundert*, Göttingen, 1891, σελ. 89.

11. 3η, 4η, 7κα, 8η, 10η, 11κε, 12κα, 14η, 16ιστ, 17κγ, 19ιζ, 20κγ, 21κγ, 22η, 27κ, 28λγ, 30η, 33η, 35κα, 37ιγ, 38η, 39κδ, 40κ, 41κδ, 42ιθ, 43μ, 44κβ, 46λ, 49κβ, 50κα, 51κδ, 52ιζ, 54κε, 55λ, 57ιθ, 58η.

12. 6ιζ-η 13κβ-κγ, 23κγ-κδ, 24ιθ-κ, 25κα-κβ, 34κγ-κδ.

13. 5η⁸ (μέ ἀποστροφή), 9κβ⁴⁻¹⁰ (χωρίς ἀποστροφή).

14. 1κδ, 5η, 15ιζ-η, 18κβ-κγ, 26ια, 31κδ, 32η, 36η, 45λγ, 53κβ, 56ιε, 59 ιγ-ιδ.

15. 1κδ, 2η, 14η, 19ιζ.

16. ὅπως στό 3η.

χει γλυκό ἐπίλογο. Ὅσο γιά τό περιεχόμενο τοῦ ἐπιλόγου στά ἐφύμνια τῶν κοντακίων, τοῦτο παρουσιάζει πολύ μεγάλη ποικιλία¹⁷. Καί μπορεί νά εἶναι πρακτικό συμπέρασμα μέ συστάσεις γιά τήν ἐφαρμογή του¹⁸. Μπορεῖ ὅμως νά εἶναι ἀκόμα καί μέρος τῆς πλοκῆς τοῦ θέματος μέ ἔννοια περίληψης¹⁹ ἢ καί συστηματική ἀνακεφαλαίωση²⁰.

Σπανίως ὁ ἐπίλογος μπορεί νά εἶναι παρακίνηση σέ ἐγκώμιο πρός τούς ἀποστόλους καί τούς ἀγίους²¹ ἢ παρακίνηση ὄλων τῶν πιστῶν γιά προσευχή²² καί ἀκόμα καί σέ ὁμολογία πίστεως²³. Διακρίνονται ἐπίσης καί οἱ παρακινήσεις γιά διόρθωση τοῦ βίου καί ἀποφυγή τοῦ κακοῦ²⁴. Συνηθισμένος ὅμως εἶναι καί ὁ μικτός ἐπίλογος πού περιέχει περίληψη, συμπέρασμα, ἐφαρμογή καί

17. Γιά τήν ποικιλία αὐτή τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐπιλόγου ἀπό ρητορική ἄποψη βλ. L. Arbusow, *Colores Rhetorici...* σσ. 106-107. Πρβλ. H. Lausberg, *Handbuch...* §§ 431-433, 875.

18. 2η, 3η, 15ιζ-ιη, 33η, 40κ, 42ιθ, 43μ, 45λγ (τυπολογία), 46λ, 53κβ. Παράδειγμα ἐπιλόγου πού εἶναι συμπέρασμα τοῦ θέματος εἶναι καί τό ἀκόλουθο:

«Διό, ἀδελφοί, ὄρᾱτε μή λυπήσωμεν
τόν δεσπότην καί δοθῶμεν τοῖς ἐχθροῖς·
λυποῦμεν δέ τοῦτον, ἐάν ἀφήσωμεν, καί μή τούτου ταῖς αὐλαῖς
παρεδρεύωμεν καί ψάλλωμεν
τάχυνον ὁ οἰκτίρμων, καί σπεῦσον ὡς ἐλεήμων
εἰς τήν βοήθειαν ἡμῶν ὅτι δύνασαι βουλόμενος.

19. ὅπως τά: 8η, 9κβ, 21κγ.

20. Βλ. 7κ-κα, 33ιζ-ιη.

21. 33η.

22. 3η, 11κε (διά τῆς θεοτόκου), 15η, 18κβ, 23κγ, 53κβ.

23. 19ιζ.

24. 18κγ (νόθον), 20κγ.

προσευχή²⁵. Πολύ άνεπτυγμένος τελικά είναι ο επίλογος – προσευχή²⁶. Στά άγιολογικά κοντάκια συνήθως τό έφύμνιο περιέχει τήν καταφυγή τοῦ άμαρτωλοῦ πρὸς τοὺς άγίους καί τήν αίτηση τῶν πρεσβειῶν τους στόν Κύριο²⁷ ἢ καί συμπεράσματα γιά τοὺς άκροατές άπό τό βίο τους²⁸.

25. 5ιη, 8ιη, 10ιη, 13κβ-κγ, 17κγ, 23κγ-κδ, 24ιθ-κ, 25κα-κβ, 34κγ-κδ, 44κβ, 48ιστ-ιη.

26. 1. Προσευχή έν σχέσει μέ τό θέμα: 1, 4-6, 8, 10, 12-16ιστ, 22, 23, 25-30, 32, 34κδ. 2. Δοξολογία – δέηση: 21κγ, 22ιη, 27κ, 28λγ, 56ιε. 3. Για σωτηρία έν σχέσει μέ τό θέμα: 1κδ, 4ιη, 6ιζ-ιη (προσωπική), 7κα, 8ιη, 14ιη, 16ιστ, 29κδ (προσωπική για να ύπηρετεϊ τό δίδαγμα), 30ιη, 34κδ, 52ιζ. 4. Προσευχή στό Χριστό: 5ιη, 10ιη, 14ιη, 16ιστ, 25κβ, 29κδ, 35ια, 48ιη, 50κα, 52ιζ, 54κε, 56ιε. 5. Προσευχή στό Χριστό μέ πρεσβεϊες τής θεοτόκου: 4ιη, 7κα, 8ιη, 13κβ-κγ, 32ιη, 34κδ, 39κδ, 44κβ, 49κβ, 51κβ. 6. Προσευχή στό Χριστό μέ πρεσβεϊες τῶν άγιῶν: 12κα, 41κδ, 55λ. 7. Προσευχή στό Χριστό μέ πρεσβεϊες τής θεοτόκου καί τῶν άγιῶν: 3ιη, 57ιθ, 58ιη. 8. Προσευχή στή θεοτόκο: 37ιγ. 9. Προσευχή στοὺς άγίους: 10ιη, 32ιη, 35ια, 38ιη, 39κδ, 41κδ, 48ιη, 49κβ, 50κα, 52ιζ, 54κε, 55λ, 56ιε, 57ιθ, 59ιδ (νόθο).

27. Κοντάκια 79ιβ, 80ιη.

28. Κοντάκιο 76ιη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Τά είδη τοῦ κηρύγματος τῶν κοντακίων

1. Τό βιβλικό – ἐρμηνευτικό κήρυγμα.

Τό βιβλικό καί ἐρμηνευτικό κήρυγμα δεσπόζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἰδιαίτερα στά κοντάκια ἐκεῖνα πού σάν θέμα τους ἔχουν τήν περικοπή τοῦ εὐαγγελίου τῆς ἡμέρας, ὅπως εἶναι τά κοντάκια στά εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν. Σκοπός τῶν κοντακίων αὐτῶν εἶναι νά ἐρμηνεύσουν τίς περικοπές αὐτές τοῦ εὐαγγελίου καί νά φανερώσουν τό βαθύτερο νόημά τους. Ἀλλά καί στό ἄλλο πλῆθος τῶν κοντακίων εἶναι ἄφθοно τό βιβλικό ὕλικό πού τοποθετεῖται περιστατικά, γιά νά διδάξει ἀπ' τήν ἁγία Γραφή τό ἐκκλησίασμα, πού ζητεῖ νά ἀκούσει τό θ. λόγο¹. Ὁ νόμος τοῦ θεοῦ καί ἡ ἀνομία του ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τό κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἱεροκήρυκα, ποιητῆ καί Μελωδοῦ Ρωμανοῦ (468¹).

Ἡ ἐρμηνεία βέβαια τοῦ ποιητῆ δέν ἔχει θεωρητικό χαρακτήρα κυρίως, ἀλλά κατά βάση πρακτικό. Στρέφεται δηλαδή σέ πρακτική ἀνάλυση τῶν θεμάτων τῆς Γραφῆς καί ἐνδιαφέρεται γιά τήν κατάρτιση τῶν ἀκροατῶν του, πάνω σέ θέματα βασικά τῆς χριστιανικῆς πίστεως

1. Σάν ἀναφορές στή βίβλο βλ. ἐνδεικτικά τά κοντάκια: 1α⁶, ε¹, 2γ⁹, ια⁹, 3β⁴, ιστ⁴, 5α², ζ⁶, 6ιδ¹⁻³, 7ιη³, 8δ³⁻⁴, 9γ², δ¹, κβ³, 10δ⁴⁻⁵, 32ιζ⁴, 37στ¹, 39α², δ¹, ε^{1,9}, η¹, 42α⁹, 43γ¹⁻³.

καί ζωῆς. Τά ἐρμηνευτικά ὅμως στοιχεῖα τοῦ Ρωμανοῦ δέν εἶναι ἀνιαρά καί ξερά, ἀλλά ζωντανά καί προσφέρονται μέ ξεχωριστή χάρη καί πνοή. Ὅπωςδήποτε στά κοντάκια μέ βιβλικό θέμα ὑπάρχει ἡ δυνατότητα γιά μεγαλύτερη ἐπέκταση στήν ἐξήγηση παρά στά ἐγκωμιαστικά, ὅπου ὁ ποιητής διηγεῖται ἔντεχνα τοὺς βίους τῶν ἁγίων.

Στά ἀγιολογικά λοιπόν κοντάκια τό χαρακτηριστικό εἶναι ἡ ἐπιλογή τοῦ ὕλικου· κυρίως ἀπ' τὰ ἀρχαῖα μαρτυρολόγια, ἐνῶ ἀντίθετα στά βιβλικά κοντάκια κυριαρχεῖ ἡ φιλολογική καί ἡ βαθύτερη θεολογική γνώση, ἡ ποιητική δύναμη τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ διαλογικός καί ὁ δραματικός χαρακτήρας, ὅπως καί ἡ δημιουργική μορφοποιός δύναμή του πού ἐκφράζονται μέ ὅλη τήν ἄνεση καί τή σαφήνειά τους.

Ἰδιαίτερα ἐρμηνευτικό εἶναι τό κοντάκιο 34 στή δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου, ὅπου παρά τή θεωρία γιά πλήρη ἐξάρτηση τοῦ Ρωμανοῦ ἀπό τόν ὄσιο Ἐφραῖμ τό Σύρο, πού ἔχει ἀντικρουθεῖ ἤδη στό σύνολο καί τίς λεπτομέρειές της², διακρίνεται ἀπ' τήν ἀρχή καί μέχρι τό τέλος του γιά τόν ἐξηγητικό χαρακτήρα του. Ἀλλά ἀναμφισβήτητα ἐρμηνευτικά κηρύγματα ἔχουμε καί στό κοντάκιο 42 (Στόν Ἰακώβ καί τόν Ἡσαῦ) καί τό 43 (στόν Ἰωσήφ).

Ἀπό τά στοιχεῖα τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ρωμανοῦ, πού διακρίνονται στά κοντάκια ἐξάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ὁ ποιητής ἀποκλίνει περισσότερο στήν ἀλληγορική ἐρμηνεία τῆς ἀγ. Γραφῆς, σύμφωνα μέ τήν παλιά ἐκκλησιαστική παράδοση. Ἀναζητεῖ δηλαδή πέρα

2. Ἄλ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ λόγου θεολογία...σσ. 145-156.

ἀπ' τό γράμμα τοῦ κειμένου τῆς Γραφῆς καί «ἕτερο νόημα» ὑψηλότερο καί πνευματικότερο μέ ιδιαίτερα νοήματα κυρίως γιά τή μέλλουσα ζωή³. Σπανιότατα ὁμοῦς καταλήγει καί στήν ἀναγωγική μέθοδο τῆς ἐρμηνείας, πού «ἀνάγει» τό νοῦ τοῦ ἀκροατῆ – ἀναγνώστη σέ ὑψηλά νοήματα. Δέ διαφέρει αὐτή πολύ τῆς ἀλληγορίας. Εἶναι μετάθεση τόπων καί πραγμάτων τῆς ζωῆς αὐτῆς στόν

3. Στοιχεῖα ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας συνάγει κανεῖς ἀπ' τά κοντάκια:

1α (Ρίζα ἀπότιστος, φρέαρ ἀνόρυκτον).

3η¹ (Ἰησοῦς Χριστός, σκῦμνος – λέων – κύνες κἀ.).

7κα (οἶνος – ὕδωρ, δόγμα – αἵρεση).

9 (5 ἄνδρες – Ἰουδαϊκός θεσμός).

10 (υἱός θεοῦ – ἄνθρωπος).

16γ-ι (Νόμος, Σαούλ, χειρόγραφο, ἄφηση, εἰρήνη ἐκκλησίας).

19 (Τετυρωμένον ὄρος Σινᾶ – Χριστός ἐτυρώθη ἐν γαστρὶ τῆς θεοτόκου).

20 (Πλευρά Ἀδάμ, Χριστοῦ, Ἄμνου – Ἰσαάκ ἐσφάγη ἐν ἀρνίῳ καί ζῶν κατηνέχθη – Χριστός σώματι ἔπαθε).

23 (Ἀβραάμ – Δαβίδ – σταυροῦ τύπος – Μ. Κων/νος).

24ιθ (Λίθος ἀχειρότμητος ὄρους – (Λίθος) ἐκ γαστρὸς ἀνευ σπορᾶς – Λίθος ἐκ τάφου ἀνευ χειρὸς

27β (10 δραχμαί – 9 τάγματα ἀγγέλων – πρωτόπλαστος).

28ιστ (Ἀβραάμ – Παῦλος – Χριστός – «ἐπουράνιοι»).

29α-ζ (Ἀλληγορία παραβολῆς δέκα δραχμῶν).

30ιδ-ιε (Βάτος Μωϋσέως – πλευρά Χριστοῦ – Θωμᾶς).

40 (Κιβωτός Νῶε – ἐκκλησία – Ἐλαία – εὐσπλαγχνία ἐν μυστηρίῳ).

48ι (Αἴγυπτος – σκληρότητα).

49 (Ἀλληγορία παραβολῆς Ἀσώτου).

51κγ (Ἡ νηστεία Τεσσαρακοστῆς – Δεκάτωση τοῦ ἔτους).

53 (Τό ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος).

οὐρανό, τή μέλλουσα ζωή⁴.

Ἐξάλλου ὁμως ἡ ποιητική του ἔμπνευση ἐκφράζεται ἐλεύθερα καί μέ πλαστικότητα καί ἐπιτρέπει στό Ρωμανό νά ἀπομακρύνεται κάπως ἀπό τίς φράσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς, γιά νά διατυπώνει ἔντεχνα καί παραστατικά τά θέματά της, νά δραματοποιήσει πρόσωπα καί γεγονότα (δισταγμοί, φόβοι στρατιωτῶν), νά μεταφέρει καί νά παρεμβάλει στό κείμενο τῆς Γραφῆς τό φυσικό στοιχεῖο (ζῶα, πτηνά, ἄμνος, ἄλεπού, ἀετός, δάση, ἡχώ κᾶ.). Αὐτό ὁδηγεῖ ἰδιαίτερα στή λεγόμενη *ἐπακτή* μέθοδο τῆς ἐρμηνείας, μέ πολύ ἐλαφρές καί σχηματικές ἀποκλίσεις ἀπό τά κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης⁵. Εἶναι αὐτή μιά ἐρμηνεία μέ πλατύτερη ἀνάπτυξη καί ὁδηγεῖ ἔμμεσα καί βαθμιαῖα, ἐπαγωγικά σέ κάτι γενικότερο, ἀπό τό μέρος στό ὅλο, πέρα ἀπ' τήν περικοπή⁶.

Εἶναι φυσικό οἱ λογοτεχνικές καί ποιητικές διηγήσεις τῶν βιβλικῶν κειμένων νά φέρνουν καί συμπληρωματικά λεκτικά στοιχεῖα ἐκτός τῆς Γραφῆς. Γενικότερα ὁμως στό χριστοκεντρικό του κήρυγμα ὁ Ρωμανός χρη-

4. Παραδείγματα γιά τήν ἀναγωγική ἐρμηνεία:

1ιε-ιστ (*Ἐρευνα Ἱερουσαλήμ μέ λύχνον – ἐπήρθη ἡ κιβωτός αὐτῆς..).

3ια (Νήπια – Ἄβελ.).

13 (Τόκος ἄρτων ἐρήμου – τόκος ἐξ ἀπειρογάμου).

14ιζ¹⁻¹¹ (Ποῦ ὁ Λάζαρος; Ποῦ εἶ Ἀδάμ;).

54ια (Ναός Σιών – Ἀγ. Σοφία – Κων/λις) κᾶ.

5. Βλ. ἰδιαίτερα τά κοντάκια 13ιδ-ιη, 14β⁴⁻⁵ (τό πρόσωπο, οἱ κινήσεις, δισταγμοί Νῶε, ἡ δράση του) καί στό 41 (διασκευές).

6. Γιά τήν Ἐπακτή ἐρμηνεία παραδείγματα εἶναι:

9ζ-η (ὕδωρ – ἀλήθεια – βάπτισμα – φρέαρ – δίψα – σωτηρία).

9ιβ-ιδ (πολύανδρος – Πολυθεῖα – μονοθεῖα).

27γ (Πῦρ – πηλός – θεότης – σάρκωσις.) κᾶ.

σιμοποιεῖ τή μαρτυρία τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος, ἐκεῖνου πού ἀναφέρεται στό Μεσσία γιά ὅλα τά στάδια τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου του καί αὐτό ἐρμηνεύει μέ βάση τίς πατερικές πηγές του. Καί στή διάρκεια τῆς ἐρμηνείας του αὐτῆς, ἀλλοῦ γίνεται ἡ διάκριση καί ἀλλοῦ ἡ σύγκριση μεταξύ τοῦ λυτρωτικοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ κηρύγματος τῶν προφητῶν μέχρι τοῦ Ἰωάννη Βαπτιστῆ, ὅπου εἶναι φανερή ἡ πληρότητα καί ἡ ὑπεροχή τοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ⁷.

Τά κηρύγματα ὁμως τῶν προφητῶν τῆς Π.Δ. ἦταν κηρύγματα ἐλέγχου καί ὀργῆς, ἐνώ τό κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι εἰρήνης καί ἀφέσεως⁸, τό κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι τό μόνο λυτρωτικό καί ἡ λύτρωση στηρίζεται στή θυσία τοῦ Χριστοῦ πάνω στό Γολγοθᾶ⁹, ἀλλ' ἀκόμα ἡ λύτρωση αὐτή προέρχεται καί ἀπό τήν ἀποκάλυψη τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ, πού πραγματοποιήθηκε μέ τήν παρουσία στή γῆ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τή διδασκαλία του, ὅπως καταγράφηκε αὐτή στά ἱερά εὐαγγέλια¹⁰.

Σύμφωνα λοιπόν μέ ὅλα ὅσα ἔχουμε πεῖ τό κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔχει ἀποκαλυπτικό καί μυστηριακό χαρακτήρα καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ γίνεται μέ ἐμβάθυνση καί ἐπισήμανση τῶν μυστηρίων, διότι περιέχει τοῦτο «ρητά ἄρρητα καί φρικτά», διδάγματα ἀποκρυμμένα καί μυστικά πού προέρχονται καί ἀπό τά γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου, τά ὅποια θαυμάζει κανεῖς χωρίς νά μπορεῖ νά τά ἐξηγήσει, ὥστε νά ἀποτελοῦν «ρη-

7. Κοντάκιο 20κ⁵. Ἀναφορές στους προφήτες βλ. καί στά 4ιζ⁷, 6ιγ¹⁻², ιε²⁻⁸, 22γ⁶⁻¹⁰, 34δ¹⁻⁸.

8. 16γ³, 29ιβ¹⁻⁶, 38ε^{4,7}, 52δ¹⁻², ιζ⁶⁻¹⁰.

9. 28ιε⁴, 29κ⁶, 31ζ⁴, 32ιε³⁻¹⁰.

10. 7ιε¹⁻², 20κ⁵, 21κγ¹.

τά ἐν ἀπορρήτῳ»¹¹. Ἡ οἰκείωση μέ τά μυστήρια αὐτά γένηται μέ τήν πίστη¹², μέ τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἀλλά κυρίως μέ τήν προσέγγιση στόν Κύριο¹³. Διαφορετικά εἶναι πολύ δύσκολο νά ἀντιληφθεῖ κανεῖς τά ἄρρητα αὐτά μυστήρια καί νά τά οἰκειωθεῖ.

Γιαυτό προκειμένου ὁ Ρωμανός νά διδάξει καί ἐρμηνεύσει το λυτρωτικό του κήρυγμα διακρίνει τούς ἀκροατές του σέ «διδακτούς καί ἐκλεκτούς» καί μή, ὥστε νά μπορεῖ τελικά νά ἀπευθύνεται στούς θέλοντες¹⁴. Τό ὄλο βιβλικό αὐτό κήρυγμα συνδυάζεται συγχρόνως καί μέ κήρυγμα μετανοίας, κοινό στήν Π. καί τήν κ.Δ.¹⁵ Προσθέτει ὁμως ἀκόμα καί τό κήρυγμα τῆς Β' παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, γιά τήν ὁποία ἐξηγεῖ τίς προφητεῖες τοῦ Δανιήλ¹⁶.

Μέ ὅλα αὐτά τονίζεται ἡ ἐννοια καί ἡ ὑποχρέωση τοῦ κηρύγματος τῆς σωτηρίας¹⁷ καί εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ρωμανός μαζί μέ τήν πρακτικότερη ἐρμηνεία τῆς ἀγίας Γραφῆς συνδυάζει καί τό εὐρύτερο ἠθικό κήρυγμά του, χωρίς ὁμως νά προσεγγίζει καθόλου σέ λεπτομερειακές ἀναλύσεις μιᾶς περιττῆς, γιά τόν βιβλικά καταρτισμένο χριστιανό, ἠθικολογίας¹⁸.

11. 1δ¹, 5ιβ¹, 9ιστ⁶.

12. 27α² «ἀκούοντες μή πάρεργον σχῶμεν ταύτην, ἀλλά πίστει ζητήσωμεν».

13. 36ιστ¹⁻².

14. 32γ¹², 43γ⁶.

15. 31ιδ¹⁻², 40ε⁴, στ⁵.

16. 36ε⁶, στ⁵⁻⁶.

17. 9ιθ⁷.

18. 46δ¹⁻⁸:

«Ταῦτα τότε ἐβόων οἱ περί τόν Ἄνανιαν

ὄρωντες τήν ἀνομίαν, ἦν ὁ ἀνομος ἐποίησε·

τίς δέ ἡ ἀνομία; καί τίς ὁ ταύτην θεσπίσας;
προσέλθωμεν τῷ βιβλίῳ καί ἐκ τούτου διδασκώμεθα·
ὁ Ναβουχοδονόσορ, φησί, χρυσοῦν εἰκόνα
πρότερον τεκτηνάμενος μετά ταῦτα ἀνέστησε·
κάκεινη μὲν ἔστη, ὁ στήσας δέ κατέπεσε
καί ἔρράγη ὁ ἐγείρας τό κακόν».

Πρβλ. καί Στυλ. Χάρακα, Ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Πεντηκο-
σταρίου, Θεολογία ΛΘ (1968), 368 ἐξ., 586 ἐξ.

2. Ἡ τυπολογία γιά τό Χριστό στά Κοντάκια.

Στά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ πού οἱ λέξεις εἶναι μετρημένες καί δέν ὑπάρχει εὐχέρεια γιά κείμενα μέ μακρός, μεγάλη σημασία ἀποκτάει ἡ κατάλληλη χρήση συμβολικῶν λέξεων καί δογματικῶν ὄρων γιά νά ἐννοηθοῦν οἱ ἀντίστοιχες ἐννοιες. Μέ αὐτές τίς προϋποθέσεις στά κοντάκια προσφέρεται ἡ χρήση τῆς πλούσιας τυπολογίας τῆς Π.Δ., πού ἀναφέρεται πάντοτε στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καί πραγματικά εἶναι ἡ τυπολογία τόσο περιεκτική στά νοήματά της, πού μόνο ἀπό τά ὀνόματα προσώπων καί πραγμάτων δηλώνεται εὐκολα ἡ διαφορά καί ἡ ὁμοιότητα τῶν σκιαγραφηθέντων παλαιῶν μέ τά προσδοκώμενα πραγματικά¹.

Ἔτσι ἡ τυπολογία σάν περιεκτικότερη προηγεῖται ἀπό τήν ἀλληγορία καί περιορίζεται μόνο σέ πρόσωπα καί πράγματα, ἐνῶ ἐκείνη προχωρεῖ καί ἐπεκτείνεται καί σέ ἄλλες ἐκφράσεις, ιδέες καί ἐννοιες. Ἡ τυπολογία παρουσιάζει ἐπί μέρους εἰκονικές, ἀλλά ζωντανές ἐκδηλώσεις τῶν μελλόντων πραγματικῶν γεγονότων. Προσφέρει συγκεκριμένες ὄψεις μέ ζωντανή ἀποτύπωση σέ πρόσωπα καί πράγματα, χωρίς ἰδιαίτερη ἐρμηνεία, ὅπως ἡ ἀλληγορία. Γι' αὐτό τυπολογία καί ἀλληγορία συναντιοῦνται καί τά ὄριά τους εἶναι καμιά φορά ἀκαθόριστα,

1. Μέ τήν τυπολογία τοῦ Ρωμανοῦ ἔχουν ἀσχοληθεῖ ἤδη ὁ R. J. Schork, *Typology in the kontakia of Romanos*, στό *Studia Patristica* vi (1962), σσ. 211-220 καί ὁ R. J. Reichmuth, *Typology in the genuine kontakia of Romanos the Melodist*. (διδασκατορική διατριβή πανεπιστημίου Minnesota - 1975 - Ξηροκοπία).

ὅπως βλέπουμε καί παραπάνω στά παραδείγματα τῆς ἀλληγορίας.

Ὁ Ρωμανός λοιπόν μέ πλῆθος ἀπό περιστατικές ἀναφορές του καί μέ σύντομες νύξεις στά μεσσιανικά κείμενα γιά τό Χριστό, ἐξηγεῖ πολλές φορές γιατί χρησιμοποιεῖ τόσο ἄφθονη τυπολογία στά κοντάκια του². Δηλώνει σαφῶς ὅτι ἡ Π.Δ. εἶναι τύπος καί σκιά τῶν μελλόντων, δηλαδή τῆς ἐκκλησίας³ καί ὅτι· «Τά πάντα γάρ ἐν τύπῳ προερρέθη καί ἐγράφη»⁴. Ἔτσι ὁ,τι κρυφό καί ἀνεξήγητο λέγεται στήν Π.Δ. ἀναφέρεται στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ⁵.

Ὁ Ἰησοῦς στό πρῶτο κοντάκιο τῆς γεννήσεως εἶναι «ἀγενεαλόγητος, ρίζα ἀπότιστος καί φρέαρ ἀνόρυκτον, ὁ ἀστήρ τοῦ Βαλαάμ»⁶. Ὁ Κύριος Ἰησοῦς εἶναι στό 19 κοντάκιο «τό μάννα» στό Σινᾶ καί τό «τετυρωμένο ὄρος» πού «ἐτυρώθη ἐν γαστρί τῆς θεοτόκου». Εἶναι τό μάννα, ἡ «στάμνος ἡ χρυσή», ἡ κιβωτός, ὁ πόκος ὑετοῦ (τοῦ Γεδεών), ἡ ράβδος τοῦ Ἀαρών, ἡ βάτος μέ τό Μωϋσῆ, ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί⁷. Ἡ πλευρά τοῦ Κυρίου ἔχει σχέση μέ τή βάτο τοῦ Μωϋσῆ καί ὁ Μωϋσῆς ἐκεῖ προτυπώνει τόν ἀπόστολο Θωμᾶ⁸.

2. 51⁵⁻⁷, 1β⁴⁻⁹, 9β, 1γ, 10η³⁻¹⁰, 14ιστ¹⁻⁶, 20κ¹⁻⁷, 32ιδ¹⁻¹³, 36θ, ι⁸, 40γ⁴⁻⁵, 51κβ⁵⁻⁹, 52ιε¹⁻⁶.

3. 5ι-1γ.

4. 42ιθ¹⁻².

5. 37στ¹.

6. 1α⁴⁻⁵, ε¹.

7. 37γ-ε. Πρβλ. R. Reichmuth, δ.π. κεφ. ε'.

8. 30β. Εἰδικότερα γιά τούς τύπους τοῦ Μωϋσῆ (βάτος, ἐξοδος, ἐρυθρά θάλασσα, μάννα, πέτρα, ὄφεις κἀ. βλ. R Reichmuth, δ.π. κεφ. γ'.

Ὁ Ἰησοῦς προεικονίζεται στή θυσία τοῦ Ἰσαάκ καί στόν προφήτη Ἰωνᾶ⁹. Ὁ τρόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (ἐνσάρκωσης) καί τό ἀειπάρθενο τῆς Παναγίας Θεοτόκου προεικονίζεται στήν ἐρυθρά θάλασσα¹⁰ καί ἡ «ἐκ γαστρὸς τῆς παρθένου ἄνευ σπορᾶς» γέννηση προτυπώνεται μέ τόν «ἀχειρότμητο λίθο» πού ἀποσπάσθηκε ἀπό τό ὄρος¹¹. Γενικότερα ὁ Χριστός εἶναι ὁ δεύτερος Ἀδάμ. Τύπος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ Ἀδάμ, ἡ πλευρά του, ἡ Εὔα, ἡ νηστεία στόν Παράδεισο¹².

Τό ξύλο τοῦ σταυροῦ σκιαγραφεῖται καί δηλώνεται στήν ἀξίνη τοῦ Ἐλισσαίου στόν ποταμό¹³, στή ράβδο τοῦ Μωϋσῆ καί στό Νῶε¹⁴, πού εἶναι τύποι τοῦ Παραδείσου¹⁵. Ἄλλ' ὁ σταυρός ὑπάρχει καί στό χάλκινο φίδι καί τά μουσικά ὄργανα τῶν Ἰσραηλιτῶν στή Βαβυλώνα¹⁶. Ὁ Ἀβραάμ μέ τούς 318 πολεμιστές του προεικονίζουν τήν πρώτη οἰκουμενική σύνοδο τῆς Νικαίας μέ τούς 318 πατέρες ἐπί τοῦ Μ. Κων/νου¹⁷. Τύποι τῶν μελλόντων εἶναι ἡ Ρεβέκκα πού προτυπώνει τήν ἐκκλησία, ὁ Ἰσαάκ τούς χριστιανούς, ὁ Ἡσαῦ τούς Ἰουδαίους¹⁸. Τό ὕδωρ τοῦ φρέατος καί τῆς ἐρήμου προ-

9. 20 ιθ-κ.

10. 36 η-ι.

11. 24ιθ.

12. R. Reichmuth, δ.π., κεφ. α'.

13. 22γ.

14. 22ιγ.

15. R. Reichmuth, δ.π., κεφ. α'.

16. 22ιη.

17. 23ιη¹⁻¹⁰.

18. 42β, ια, ιθ.

δηλώνουν τόν Ἰουδαϊκό θεσμό καί τό νόμο, τό ὕδωρ τοῦ Χριστοῦ τήν ἀλήθεια πού εἶναι κρουρός ἀθανασίας¹⁹.

Ἄ Κατακλυσμός, ἡ ἐρυθρά θάλασσα, ἡ πηγὴ τοῦ Ἐλισσαίου σκιαγραφοῦν τό χριστιανικό βάπτισμα²⁰. Τό ὄρος Σινᾶ ἐκφράζει τό νόμο καί τό ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τή χάρη²¹. Ἡ παγκόσμια ἀνάσταση προτυπώνεται μέ τήν κιβωτό τοῦ Νῶε²². Οἱ πατριάρχες καί οἱ προφῆτες (Νῶε, Ἄβραάμ, Ἰωσήφ, Ἡλίας κ.ἄ.) εἶναι τύποι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ²³.

19. 9θ⁷.

20. 53στ, ζ.

21. 32ιζ.

22. 40ι⁹.

23. R. Reichmuth, δ.π. κεφ. δ'.

3. Τό δογματικό κήρυγμα τῶν κοντακίων.

Τό κέντρο τοῦ κηρύγματος τοῦ Ρωμανοῦ καί τό βασικό περιεχόμενό του εἶναι ὁ υἱός καί Λόγος τοῦ θεοῦ, ὁ σταυρωμένος καί ἀναστημένος θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός, μέσα στό πνεῦμα τῆς ὄλης χριστιανικῆς διδασκαλίας καί τοῦ ὀρθοδόξου κηρύγματος¹. Γύρω ἀπό τό θεό Λόγο καί τήν ἐνανθρώπησή του μέσα στά στάδια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναπτύσσεται ὅλη ἡ δογματική διδασκαλία καί ἡ θεολογία τοῦ Μελωδοῦ στό Χριστολογικό, ἀλλά καί τό τριαδικό δόγμα: «Μονάδα ἐν τριάδι καί τριάδα ἀμέριστον τήν πάντων ἐπέκεινα, μιᾷ οὐσίᾳ τρισί προσώποις»².

Καί ἡ θεολογία αὐτή εἶναι κηρυγματική πού ἔχει καί ἔκταση καί βάθος, ὅπως ἔχει ἤδη ἐξετασθεῖ λεπτομερέστερα πάνω στά σωζόμενα κοντάκια καί δέν εἶναι φυσικά δυνατό τό ἀνεπτυγμένο αὐτό κήρυγμα νά περιληφθεῖ στή μικρή αὐτή παράγραφο³. Ἄλλά καί ἀπό τήν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου πληροφορούμεθα ὅτι: «δόγμασιν ἐκήρυξας ἐνιζομένην δόξην καί θεότητι· ἔνθεν τῶν βλασφημῶν αἰρετικῶν φράττεις τά στόματα» καί ἀκόμα «δόγμασι κοσμήσας τῆς ἐκκλη-

1. Κοντάκια: 24γ₈, 28ιε₄, 29κ₆, 31ζ₄, 32ιε₃₋₁₀.

2. Κοντάκιο στόν Ἁγ. Παντελεήμονα 69ιγ. Ἐπίσης τό 73κθ (βίς). Ἰδιαίτερα γιά τόν τριαδικό θεό τό 33στ₈₋₉, ιστ₆.

3. Γιά τήν πλήρη θεολογία τοῦ Ρωμανοῦ: Ἄλεξ. Κορακίδη, Ἡ περί τοῦ Λόγου Θεολογία τῶν κοντακίων...σσ. 46 ἐξ., 97 ἐξ.

σίας τό πλήρωμα»⁴.

Ποικίλα λοιπόν εἶναι τά δογματικά πού ἀπασχολοῦν τόν ποιητή καί συχνά παρεμβάλλει μέσα στους στίχους του τά συζητούμενα δογματικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς του. Ἔτσι ἡ σύλληψη καί τό πάθος τοῦ Ἰησοῦ, ἡ κάθοδος στόν Ἄδη καί ἡ ἀνάσταση, ἀλλά καί ὄλη ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἐξετάζεται μέ ἀντιαιρετικό πνεῦμα. Ἐκεῖνο πού παραμένει σάν ἀρχή στό Ρωμανό δέν εἶναι τόσο ἡ ὁμορφιά τῆς τέχνης του, ὅσο ἡ ὑπεράσπιση τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος μέ μορφή πολεμικῆς κατά τῶν αἱρέσεων.

Ὁ πολεμικός χαρακτήρας τοῦ κηρύγματος ἀπό τόν ἄμβωνα γίνεται ἀπαραίτητος καί ἐπιτακτικός, γιατί τό κήρυγμα περί Χριστοῦ νοθεύεται μέ τίς αἱρέσεις καί ὁπῶς θά δοῦμε στό κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ ἀντιτάσσονται οἱ Ἑβραῖοι, οἱ τύραννοι (βασιλεῖς) καί ὁ σατανᾶς. Καί ἡ πολεμική τῶν κοντακίων στρέφεται ἰδιαίτερα κατά τῶν ἀρειανῶν, τῶν νεστοριανῶν, τοῦ δοκητισμοῦ καί τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, πολλές φορές μέ κοινές καί παράλληλες ἐπιθέσεις ἐναντίον τους.

Στό σημεῖο αὐτό θά δοῦμε ἐνδεικτικά μόνο μερικά δείγματα τῆς πολεμικῆς τοῦ Ρωμανοῦ, κατά τῶν βασικῶν αἱρέσεων πού ἀναφέραμε καί οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στό χριστολογικό κυρίως δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Καί πρῶτα – πρῶτα παραθέτουμε τμήματα ἀπό τήν πολεμική τοῦ Ρωμανοῦ κατά τῶν Ἀρειανῶν καί τῶν Νεστοριανῶν, πού κηρύττουν τό Χριστό ὡς «ψιλόν ἄνθρωπον» καί τόν ἀπογυμνώνουν ἀπό τή θεία του φύση:

4. Βλ. τήν ἀκολουθία τοῦ ἀγίου στή 1η Ὀκτωβρίου στόν S. Petrides, Office inedite de saint Romain le Melode στή BZ 11 (1902), σελ. 362 ἐξ.

28ιγ³⁻⁷ «Ἐνα υἷόν τόν Χριστόν μή γινώσκοντες,
 θέλουσι τινές τήν θείαν οὐσίαν μερίζειν
 καί βροτόν ὀνομάζειν ψιλόν
 τόν ὀφθέντα ἐν κόσμῳ σαρκί δι' ἡμᾶς.
 ἀλλά θεός ἐπεγνώσθη φύσει ἄνθρωπος μένων,
 εἰ καί βροτός ἐθεάθη δούλου μορφήν ἐπιφέρων·
 θέλων γάρ ἐσταυρώθη, ἵνα τήν φθοράν νεκρώσῃ...».

28ιδ¹⁻⁸ «Μέγα πέλει ἐν κόσμῳ μυστήριον τό τῆ σῆς πα-
 ρουσίας, ὃ βλασφημοῦσιν Ἀρείου μαθηταί,
 ὅτι σέ τόν πατρί ὁμοούσιον ποιητόν καί κτιστόν
 καταγγέλλουσι,
 λόγους γραφικούς κακεμφάτως τιθέμενοι·
 λάβε κατά νοῦν – ὧ δυσμενοῦς πωρώσεως –
 εἶπερ κτίσμα τόν κτίστην καλεῖς καί θεόν ληρω-
 δεῖς πλασθέντα ἐκ θεοῦ,
 Θεοποιεῖς καί ἀγγέλους τούς ἐξ αὔλου οὐσίας,
 ἀλλά καί χρόνος ὑπάρχει, ὅτε οὐκ ἦσαν ἐκεῖνοι·
 μόνος ἄχρονος πέλει τοῦ γεννήτορος ὁ λόγος».

8ιστ³⁻¹⁰ «Καί οὐ φρίττουσιν οὐδ' οὕτως Ἀρειανοί τήν δε-
 σποτεῖαν,
 τήν αὐθεντίαν τήν τοῦ λόγου τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ,
 ὅτι οὗτος ὑπάρχει ὁ πρό τῶν αἰώνων
 γεννηθεῖς αἰδίως ἐκ πατρός ἄχρονου ἄχρονος υἱός
 αὐτοῦ,
 ὁ μένων εἰς αἰῶνας, ὅπερ ἦν πρό τῶν πάντων
 αἰώνων·
 αὐτός γάρ ἐκ παρθένου θέλων ἐτέχθη
 μή λείψας τόν πατέρα
 ὁ φιλόανθρωπος».

Ἄς δοῦμε ὅμως καί μερικά δείγματα τῆς ἐπίθεσης

τοῦ Ρωμανοῦ κατά τῶν δοκητῶν, τῶν φαντασιαστῶν καί τῶν μονοφυσιτῶν καί ὄλων ὅσοι ἀρνοῦνται τήν ἀληθινή καί τήν πλήρη ἐνανθρώπηση τοῦ θείου Λόγου μέ τήν ποικιλία τῶν διαφοροποιήσεων πού ἔχουν μεταξύ τους⁵.

4ιβ¹⁻⁹ «Υπό Χριστοῦ ἐνεργούμενος προμηνύω σοι ὡς ἐν-
τεῦθεν γενήσεται σημεῖον ἀντιλεγόμενον·
ἔσται δέ σημεῖον ὁ σταυρός, ὄνπερ στήσουσι τῷ
Χριστῷ οἱ παράνομοι·
τόν σταυρούμενον ἄλλοι θεόν μέν κηρύξουσιν, ἄλ-
λοι δέ πάλιν ἄνθρωπον
καί ἀσεβείας καί εὐσεβείας τά δόγματα κινοῦντες·
καί οὐράνιον τινές μέν ὑποπτεύουσι τό σῶμα,
ἄλλοι φαντασίαν· ἕτεροι δέ πάλιν ἐκ σοῦ τήν σάρ-
κα ἄψυχον
καί ἕτεροι ἔμψυχον, φησίν, ὡς ἀνέλαβεν
ὁ μόνος φιλόανθρωπος».

6θ¹⁻¹⁰ «Νέος ἐφάνη ἡμῖν οὐρανός, ἐφ' ὃν κατέβη ὁ πάν-
των θεός·
τό σῶμα γάρ τοῦ ἀσωμάτου οὐρανοῦ οὐρανόν ὁ
προφήτης ἐκάλεσεν·
εἴτε γάρ ἐγεννήθη, εἴτε ἐσπαργανώθη, οὐρανός ἐ-
στίν ἄμωμος·
ἔστί μέν οὐρανός, οὐκ οὐράνιον σῶμα·
ἐκ γάρ τῆς Μαρίας τῆς παρθένου ἐτέχθη
καί ἠνώθη θεῷ, ὡς οὐκ οἶδαμεν·
οὐκ ὢν ἐκτός τῶν κόλπων τοῦ πατρὸς, ἀλλά συ-
νών τῷ πατρί·

5. Ἄλ. Κορακίδη, ὁ.π. σσ. 68 ἐξ., 74 ἐξ.

ὄν ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ἓνα ἅγιον ἁγίων
τόν φανέντα καί φωτίσαντα πάντα⁶».

6. Χριστολογικά τεμάχια υπάρχουν και στα κοντάκια 39κβ₁₋₁₀, κγ₁₋₁₀. Πρβλ. και Ν. Τομαδάκη, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις καὶ ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν, στήν Ἐκκλησιολογία (Ἀθηνᾶ 53 (1949), σσ. 94-118.

4. Τό ἐγκωμιαστικό κήρυγμα τῶν κοντακίων.

Τό ἐγκωμιαστικό κήρυγμα τοῦ Ρωμανοῦ ἔχει σαφέστερα τόν πανηγυρικό του χαρακτήρα. Ἀναφέρεται καί στά βιβλικά πρόσωπα, ὅπου στή διήγηση τῆς βίβλου συναντάει κατάλληλη εὐκαιρία. Π.χ. στό κοντάκιο στόν Ἰωσήφ ξεφωνίζει ὁ ρήτορας: «Πῶς ἀξίως ὑμνήσω πολύμνητον ἄνδρα, τόν κρείττονα παντός ἐγκωμίου;»¹ Περισσότερο ὁμως τό κήρυγμα αὐτό κυριαρχεῖ στά ἀγιολογικά κοντάκια, πού ἂν καί εἶναι τά περισσότερα πού ἔχει συνθέσει ὁ Μελωδός, ἐν τούτοις σώζονται πολύ λίγα ἀπ' αὐτά. Ἀλλά καί τά ἐλάχιστα αὐτά πού σώζονται δέ θεωροῦνται ὅτι εἶναι ὅλα γνήσια, χωρίς ἀμφισβήτηση².

1. Κοντάκιο στόν Ἰωσήφ II κ¹⁻².

2. Διασώθηκαν ἀρκετά ἀγιολογικά κοντάκια μέ τό ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ στήν ἀκροστιχίδα, πολλά ὁμως ἀπ' αὐτά θεωροῦνται σάν ἀπομμήσεις καί δέ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ κριτικοί γιά τή γνησιότητά τους στό σύνολο. Μερικοί δέχθηκαν τή γνησιότητα ὅλων αὐτῶν. Ὁ Καθηγητής Ν. Τωμαδάκης στηριζόμενος βασικά στήν ἀκροστιχίδα παραδέχθηκε ὅτι ὅλα τά ἀγιολογικά κοντάκια πού παραδίδονται στούς κώδικες εἶναι γνήσια (Ν. Τωμαδάκη, Ρωμανός καί ἁγ. Δημήτριος. Ἀγιογραφική ὑμνολογική ἐπιστασία, Ἀθῆναι, 1955, σσ. 27 ἔξ).

Ἄλλοι κριτικοί ὁμως περιορίσθηκαν καί διέκριναν τρεῖς ὁμάδες στά ἀγιολογικά: Τή μεγάλη ὁμάδα τῶν γνησίων, τά ἀμφίβολα καί τά νόθα (Ν. Λιβαδάρα, Τό πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὑμνων τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθῆναι, 1959, σσ. 47, 51.). Ἄλλοι ὁμως μή δεχόμενοι σάν ἀπρόσβλητη τήν ἀκροστιχίδα μέ τό ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ καί στηριζόμενοι στό μέτρο καί σέ ἐσωτερικά στοιχεῖα τῶν κοντακίων αὐτῶν ἀπέρριψαν τή γνησιότητα τοῦ συνόλου τῶν ἀγιολογικῶν κοντακίων καί τά θεώρησαν ὅλα σάν νόθα, μέ ἐλάχιστα ἐξαιρέσεις

Ἐξάλλου εἶναι γνωστή ἡ ἱστορική ἔκφραση τοῦ Ἀρριανοῦ ὅτι «ὕμνοι μὲν ἐς τοὺς θεοὺς ποιοῦνται, ἔπαινοι δὲ ἐς ἀνθρώπους»³. Τοῦτο καθιερώθηκε ἀπὸ πολὺ νωρὶς καὶ στὴν ἐκκλησία ἀκόμα καὶ στό κήρυγμα ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, ὥστε νὰ ὑπάρχουν κοντά στοὺς ὕμνους γιὰ τὸ Χριστὸ καὶ ἐγκώμια γιὰ τοὺς ἁγίους⁴, σύμφωνα μὲ ἰδιαίτερες συστάσεις καὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων⁵.

Ὁ ἔπαινος λοιπὸν τῶν ἁγίων γίνεται συστηματικὰ στὰ ἀγιολογικὰ γιὰ τὸν παραδειγματισμὸ τῶν πιστῶν σὲ μίμηση τῆς πίστεως καὶ τῶν κατορθωμάτων τους. Ἐὰν καὶ δὲν ἔχουν διασωθεῖ, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ ἀγιολογικὰ κοντάκια ὀλόκληρα ὑπάρχουν στὰ Μηναῖα καὶ τὰ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία (στό τέλος τῆς στ' ὠδῆς, στὸν ὄρθρο) τὸ κοντάκιο καὶ ὁ οἶκος (ὁ α' οἶκος ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ κοντακίου), πού γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς παλιούς ἁγίους (πρὶν ἀπ' τὸν VI αἰῶνα) εἶναι τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ.

Σ' αὐτὰ λοιπὸν περισσότερο γίνεται ἔντεχνα, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ ὁ ἔπαινος καὶ τὸ ἐγκώμιο

(MTRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XVII). Στὶς νεώτερες ὁμως ἐργασίες τῆς ὁμάδας αὐτῆς παρουσιάζονται ἀρκετές ἀναθεωρήσεις ἀπὸ παλαιότερες θέσεις της. Ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς πιὸ αὐστηρῆς κριτικῆς σὰν ἀναμφισβήτητα γνήσια θεωρήθηκαν τὰ δύο κοντάκια στοὺς 40 μάρτυρες τῆς Σεβάστειας, πού οἱ πηγές τους ἀναζητοῦνται στὰ μαρτυρολόγια καὶ τοὺς λόγους τοῦ Μ. Βασιλείου στοὺς μάρτυρες αὐτούς. (Κ. Krumbacher, Miscellen Zu Romanos... σ. 31, Ε. Mioni, Romano il Melodo.. σσ. 25-26).

3. Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις, IV, 11, ἔκδ. Ἰω. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι, 1939, σελ. 444.

4. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μ. Σαββάτου, Ν. Σιών 32 (1937), σελ. 20.

5. Ἐβραίους ιγ, 7.

τῶν ἁγίων, εἴτε γιά τό μαρτύριό τους, εἴτε γιά τήν ἁγιαζωή τους. Τονίζεται ιδιαίτερα, περιληπτικά, ἀλλά συστηματικά καί μέ πλήρες διάγραμμα καί ἔξαρση ὁ ὀρθός καί θεάρεστος βίος τῶν ἁγίων, ἡ περιγραφή τῶν χαρισμάτων τους, πού ἔχουν λάβει ἀπ' τό θεό καί ἡ μακαριότητά τους, σέ ὅλα τά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, εἴτε σώζονται ὀλόκληρα εἴτε ὄχι, γιά ὄλους τούς ἁγίους τοῦ κινήτου καί ἀκινήτου ἑορτολογίου⁶. Ὅλα ἀνεξαιρέτως ἐκτός ἀπ' τήν ποίησή τους εἶναι καί ρητορικά δοκίμια ἄξια προσοχῆς καί μελέτης⁷ καί γι' αὐτό ἀποτελοῦν πρότυπα γιά τό πανηγυρικό κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας.

Συγκρινόμενα ὁμως τά ἀγιολογικά κοντάκια ἀπό ἄποψη τέχνης καί περιεχομένου πρός τά κοντάκια Χριστουγέννων, Πάσχα, Ἀναλήψεως, Πεντηκοστῆς κλπ. ὕστεροῦν πολύ ἀπ' αὐτά. Καί εἶναι φυσικό τά κοντάκια αὐτά στούς ἁγίους, τούς ἀσκητές καί τούς μάρτυρες νά εἶναι μᾶλλον ἀφηγηματικά καί διδακτικά, χωρίς δογματικό περιεχόμενο καί νά κατευθύνονται σέ ἔμπρακτα ἠθικά κηρύγματα. Ἐξάλλου δέν παρέχουν ἀπ' τή φύση τους στόν ποιητή ἀρκετές ἀφορμές γιά ἔξαρση τοῦ ἀπόλυτου καί δέν κατορθώνουν μέ ὅλη τήν τέχνη τους νά φθάσουν τό ὕψος καί τό λυρισμό τῶν ὕμνων στίς δεσποτικές, ἀλλά καί τίς θεομητορικές ἑορτές⁸.

Σάν παραδείγματα τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ κηρύγματος

6. Βλ. κεφ. Α'. 3 (θεματολόγιο) σημ. 3, 11.

7. Πλήθος ἀπό τούς ἀγιολογικούς αὐτούς «ὕμνους» ἔχουν ἐκδοθεῖ καί σχολιασθεῖ ἀπό τούς μαθητές τοῦ Ν. Τωμαδάκη, ἀπό πατριακούς μόνο κώδικες στήν ἔκδοση: Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι, τόμ. I-IV, Ἀθήναι, 1952-1962.

8. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ρωμανός ὁ Μελωδός καί τά ποιητικά του ἔργα, στήν ΕΕΒΣ 15 (1939), σελ. 201.

τῶν κοντακίων παραθέτουμε τόν ε΄ οἶκο ἀπό τό κοντάκιο 63 στόν ἅγιο Ἰωάννη Χρυσόστομο καί τόν α΄ οἶκο ἀπό τό κοντάκιο 71 στόν ἅγιο Δημήτριο.

63ε¹⁻¹³

Ἄγνοῶ πῶς τόν θεῖον προσαγορεύσω
στρατηγόν, ἱερέα ἢ τροπαιοῦχον;
ὄς διά τοῦ μέλανος καί καλάμου τοξεύμασι τάς
αἰρέσεις κατέβαλε·
καλέσω ἀθλοφόρον; ὡς ὁμολογητής γάρ
στεφανηφόρος μάρτυς παρέστη Χριστῶ·
ἀλλ' εἶπω ἱατρόν; τούς γάρ νοσοῦντας ἰᾶται
καί ἐκ πνευμάτων δεινῶν λυτροῦται·
θαυματουργεῖ γάρ ἀδιαλείπτως·
ὀλκάδα πανθαύμαστον ἢ κυβερνήτην δόκιμον;
πολλούς γάρ σώζει πάντοτε ἐπί λιμένα εὐδίων·
πῶς οὖν καλέσω αὐτόν; τεῖχος, πέτραν ἢ πηγὴν ἢ
Χριστοῦ μαθητήν;
πάντα ἔστι· πᾶσι γάρ χορηγεῖ ἀγαθά
περάτων γάρ αὐτός ὑπάρχει καθηγητής ὡς τά
θεῖα σοφός.

71α¹⁻⁹

Τί τῶν σῶν ὑμνήσω Δημήτριε μάρτυς; τά πρό
τῶν ἀγῶνων,
τά ἐν ἀγῶνι, τά μετὰ τούς ἀγῶνας σου;
τρεῖς γάρ ὁμοῦ ἐπαίνους χρεωστῶ σοι,
πρῶτον τόν τῆς σεμνῆς σου πολιτείας,
δεύτερον τόν τῶν ἄθλων σου, τόν δέ τρίτον ὑπέρ
τῶν πολλῶν θαυμάτων σου,
ὧν πρὶν ἐτέλεσας καί νῦν ἀπό τοῦ τάφου·
ἰδοὺ γάρ ἕκαστος πίστει προσερχόμενος

τῷ ζῶντι λειψάνῳ σου τρυγᾷ ὡς ἐκ παραδείσου
ζωήν τήν αἰώνιον⁹.

9. MTRMCD, σσ. 28, 79.

Κεφάλαιο Δ'.

Ἡ μορφή τοῦ κηρύγματος τῶν κοντακίων.

1. Ἡ ὁμιλία (ἀναλυτική καί συνθετική) καί ὁ λόγος.

Ἐάν συμβαίνει γενικότερα στό κήρυγμα καί εἶναι δύσκολο νά βρεθεῖ ὁ ἀμιγῆς τύπος τῆς ἀναλυτικῆς ἢ συνθετικῆς ὁμιλίας, ὅπως ἀκόμα καί τοῦ λόγου, κατά τρόπο πού νά μὴ περιέχονται στό καθένα καί ξένα ἀπό τό εἶδος τοῦ στοιχεῖα¹, τοῦτο συμβαίνει πολύ περισσότερο στά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπου τό στοιχεῖο τῆς ποίησης μέσα στήν πορεία καί τήν ἐξέλιξη τοῦ λόγου ὁδηγεῖ σέ μιὰ περισσότερη ἀνάμιξη τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Συμβαίνει μάλιστα ἡ ἀνάμιξη αὐτή νά εἶναι καμιά φορά καί ὑπερβολική, ὅπως ἰδιαίτερα στά κοντάκια 3, 19, 23, 48, 56 πού εἶναι ἀκαθορίστου μορφῆς καί μπορεῖ κανεὶς νά διακρίνει σ' αὐτά στοιχεῖα καί ἀπό τίς τρεῖς μορφές τοῦ κηρύγματος, ἀλλά καί τίποτε τό ὀρθό καί πλήρες ἀπ' αὐτά.

Ἐν τούτοις τά περισσότερα κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι σύντομα διατεταγμένα στήν εὐαγγελική περικοπή²

1. Π. Τρεμπέλα, Ὁμιλητική... σελ. 282.

2. Θ. Ξύδη, Ἡ ποίηση Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ στά Χριστούγεννα καί Θεοφάνεια, Βυζαντινὴ ὕμνογραφία, Ἀθῆναι, 1978, σελ. 45.

καί χωρίς νά πληροῦν ὅπωςδήποτε τούς ὄρους μιᾶς τυπικῆς ὁμιλίας δέν ἀπέχουν πολύ ἀπ' τή σταθερή τακτική τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νά διαγράφουν ἕνα εἶδος ἀναλυτικῆς ὁμιλίας καί μάλιστα πάνω στά ὑποδείγματα τῶν πατέρων τοῦ IV καί τοῦ V αἰώνα, ἀλλά μέ ποιητική ἐπεξεργασία τοῦ συνόλου³.

Καί ἡ ἐπικράτηση αὐτῆ τοῦ ποιητικοῦ καί ρητορικοῦ καί γενικά τοῦ τεχνικοῦ στοιχείου προσφέρει καί τίς ἰδιαίτερες καί ἀνάλογες λογοτεχνικές μορφές, μέσα στίς ὁποῖες τοποθετεῖται τό κηρυγματικό ὑλικό, ὥστε ἡ διδασκαλία, ἡ ἐρμηνεία τῆς βίβλου, ἡ δογματική πολεμική νά μή γίνεται μόνο μέ συνεχῆ ὁμιλία, ἀλλά καί μέ λογοτεχνική διήγηση⁴ καί μέ διαλόγους καί μονολόγους⁵, ὅπως ἔχουμε ἐξετάσει τά στοιχεῖα αὐτά τοῦ λόγου σέ προηγούμενο κεφάλαιο εἰδικότερα.

Βέβαια μέ τά λογοτεχνικά αὐτά στοιχεῖα γίνεται κατάλληλη ἐπεξεργασία στό ὅλο κηρυγματικό ὑλικό καί αὐτή πού ἐξυπηρετεῖται περισσότερο ἀπ' ὅλες εἶναι ἡ ἀναλυτική ὁμιλία⁶, ἐνῶ ἀντίθετα δυσκολεύεται περισσότερο νά ἀναπτυχθεῖ, ὄχι τόσο ὁ λόγος⁷, ὅσο ἡ συνθετική ὁμιλία⁸, πού χρειάζεται πολύ αὐστηρή λογική διάταξη τῶν ἐννοιῶν σέ σειρά μέ τήν ἀντίστοιχη κανονική ἐπε-

3. Βλ. ἰδιαίτερα τά κοντάκια: 1, 2, 4, 5, 7-18, 24, 27, 29-31, 33, 35-44, 46, 49.

4. Τά κοντάκια: 39-40, ἀλλά καί τά: 24, 31, 33-35, 46, 50.

5. Τά κοντάκια: 1, 2, 4, 11-12, 14, 29, 30, 36, 38, 49.

6. Π. Τρεμπέλα, 'Ὁμιλητική...', σελ. 280. Πρβλ. 'Ι. Φουντούλη, 'Ὁμιλητική, σελ. 162 ἔξ.

7. Π. Τρεμπέλα, δ.π. σελ. 288 ἔξ., 'Ιω. Φουντούλη, δ.π., σελ. 175 ἔξ. Κοντάκια μέ πληρέστερα στοιχεῖα τοῦ «λόγου» εἶναι κυρίως τά: 6, 20, 21, 25, 26, 28.

8. Π. Τρεμπέλα, δ.π., 'Ι. Φουντούλη, δ.π. σελ. 172 ἔξ.

ξεργασία τους, πού εἶναι ὁμως ὅλα αὐτά μεγάλο βάρος καί ἀνεπίτρεπτα δεσμά γιά τήν ποίηση πού θέλει ἀπεριορίστη ἐλευθερία γιά νά ἐκφρασθεῖ.

Παρ' ὅλα ὁμως αὐτά καί πέρα ἀπ' τό εἶδος τῆς ὁμιλίας πού ἰδιόρρυθμα, ὅπως εἶδαμε, καλλιεργεῖ τό κοντάκιο δέ λείπει τελείως καί τό συνθετικό στοιχείο, ἀλλά παρουσιάζεται καί αὐτό κατά ἐκλεκτικό τρόπο μέ ἀνάπτυξη ἐννοιῶν καί ἰδεῶν πού ὑπάρχουν ἰδίως στούς θεσμούς καί τά μυστήρια τῆς ἐκκλησίας, ὅπως εἶναι ὁ μοναχισμός, τό βάπτισμα, ἡ νηστεία, κᾶ⁹. Ἔτσι λ.χ. τό κοντάκιο 53 γιά τό βάπτισμα μέ διπλή διαίρεση ὁμιλεῖ γιά τήν ἀξία τοῦ βαπτίσματος (α-ι) καί τή διαφύλαξη τῆς χάρης τοῦ βαπτίσματος (ια-κα). Τό ἴδιο συμβαίνει καί στό κοντάκιο 55 περί τοῦ μοναχικοῦ βίου κᾶ.

Παρουσιάζονται λοιπόν στά ἐλεύθερα θέματα τῶν κοντακίων, ὅπου δέν ἀκολουθοῦν βέβαια σάν βάση συγκεκριμένη περικοπή τῆς ἀγίας Γραφῆς. Εἶναι εἰδικότερα κηρύγματα πού φαινομενικά ἀνήκουν στό εἶδος τοῦ λόγου, δέν κινοῦνται ὁμως καθόλου μακρῶ ἀπ' τή Γραφή, ἀλλά ἀναπτύσσουν τό θέμα τους μέσα ἀπ' τή βίβλο μέ συνθετική ἐπεξεργασία τῶν κειμένων της, πού ἀνήκουν πολλές φορές καί σέ συγκεκριμένες περικοπές γιά τό κάθε θέμα¹⁰.

Ἄομιλίες πού παίρνουν στοιχεῖα ἀπό ὅλη τή Γραφή καί ἔχουν σχέση μέ τό λόγο καί ἴσως καί μέ τή συνθετική ὁμιλία εἶναι αὐτές πού κάνουν στά κοντάκια ἀλληγορίες, τυπολογία, δογματικές παρατηρήσεις. Τέτοια εἶναι τά κοντάκια: 36, 44, (περί σωφροσύνης στή διήγηση τοῦ

9. Κοντάκια 53, 55.

10. Κοντάκια: 6, 20-22, 25-26, 28, 53-55.

Ἰωσήφ), τό 45 (περί εὐσπλαγχνίας τοῦ θεοῦ στή διήγηση μέ τον προφήτη Ἡλία), τό 47 (περί τῆς ὑπεροχῆς τῆς εὐσπλαχνίας – ἡ ἀξία τῶν ἄλλων ἀρετῶν χωρίς αὐτή), τό 51 (περί νηστείας ἀπ' τή διήγηση περί τῶν πρωτοπλάστων), τό 52 (περί μετανοίας ἀπ' τή διήγηση γιά τή Νινευῖ).

Ἰδιαίτερα ὁμως γιά τή μορφή τοῦ «λόγου» ἔχουμε καί πανηγυρικά καί ἐγκωμιαστικά, ὅπως εἶδαμε, κοντάκια στους ἁγίους, τά ἀγιολογικά. Ἐκτός ὁμως ἀπ' αὐτά ἐγκωμιαστικά κοντάκια ὑπάρχουν καί σέ πρόσωπα τῆς Π. καί τῆς Κ.Δ., τά ὁποῖα κινοῦνται καί αὐτά μέσα στά πλαίσια τῆς βίβλου μέ ἐλεύθερη ρητορική (συνθετική) ἐπεξεργασία τῶν βιβλικῶν διηγήσεων¹¹. Ἔχουμε ἀκόμα καί τό μεγάλο πλῆθος τῶν καθαρά ἐγκωμιαστικῶν θεμάτων πού στό σύνολό τους συμπίπτουν μέ τά ἀγιολογικά κοντάκια¹².

Τά ἀγιολογικά αὐτά κοντάκια εἶναι τά μόνα πού δέν ἔχουν μεγάλη ἐξάρτηση ἀπ' τήν ἁγία Γραφή, ἀλλά στηρίζονται στά παλαιά μαρτύρια καί τά μαρτυρολόγια καί τά ἐγκώμια τῶν πατέρων στους ἁγίους αὐτούς. Ἡ ἐξάρτηση λοιπόν εἶναι ἀπό ἀγιολογικές πηγές σέ ὅλη τήν ἔκτασή τους¹³. Σέ μεμονωμένες μόνο περιπτώσεις δέν εἶναι

11. Κοντάκια: 40-46.

12. Κοντάκια: 57-59, 60-89.

13. Σάν παραδείγματα παίρνουμε τά κοντάκια: ..70 .. *στόν Συμεών τόν Στυλίτη* (Pitra, A.S.I, XXVII), 72-73 *στόν Κοσμᾶ καί Δαμιανό* (BZ, XV, 14), 66-67 *στόν ἅγιο Γεώργιο* (K. Krumbacher, BZ, XV, 10₂), 75 *στούς ἁγίους Μηνᾶ, Βίκτωρα, Βικέντιο, Τρύφωνα, 40 μάρτυρες* (K. Krumbacher, Miscellen, 44-104), ..69... *στόν ἅγιο Παντελεήμονα* (BZ, XV, 102). Πλήρη κατάλογο τῶν ἀγιολογικῶν κοντακίων βλ. K. Krumbacher, Miscellen... σελ. 106 ἐξ.

εὐκολη ἢ ἐξιχνίαση τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. Ἐδῶ δὲν ἔχουμε ἀνάλυση ἢ σύνθεση βιβλικῶν κειμένων καί ἐννοιῶν, ἀλλά κυρίως «λόγο» μέ ἐγκωμιαστικές διηγήσεις.

Γενικότερα ἡ λογοτεχνική καί μάλιστα ἡ ποιητική μορφή τῶν κοντακίων ἀλλοιώνει ὅπωςδήποτε καί μεταπλάθει τήν κηρυγματική σύνθεση τῶν κοντακίων, ὅποτε ἔχουμε καί τελείως ἐλεύθερα καί ἐπομένως καί ἀνάμικτα δημιουργήματα. (Κοντάκια 3, 19). Ἐπίσης διασπᾶ τή λογική πορεία τοῦ λόγου (διηγήσεις, διάλογο) καί ἡ συχνή ποιητική ἀποστροφή (ἰδιαίτερα στόν ἑαυτό του)¹⁴. Εἶναι ὁμως αὐτονόητο ὅτι ὅλες οἱ παραπάνω μορφές τοῦ λόγου ἔχουν πρόσθετα θετικά στοιχεῖα, μέ τά ὅποια πλουτίζονται τά κοντάκια, γιά νά διδάξουν.

14. Πρβλ. Κοντάκια 48-56.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Τό κοντάκιο σάν ὕμνος καί ἡ χρήση του στή θ. λατρεία.

1. Ἡ λειτουργική καί κηρυγματική του χρήση.

Πρέπει τώρα νά δοῦμε τά κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ σάν ἔμμετρα κηρύγματα πού ἀπαγγέλλονται στήν ἐκκλησία τήν ὥρα τῆς θ. λατρείας. Καί γιά μέν τήν ὥρα τῆς ἐκφωνήσεώς τους καί γιά τό σημεῖο μάλιστα τῆς θ. λειτουργίας, στό ὁποῖο ἦταν τοποθετημένα, μᾶς δίνουν ἀπό μόνα τους μερικές πληροφορίες τά προοίμια ἢ οἱ πρῶτοι οἴκοι τῶν κοντακίων. Θά ἀναφέρουμε λοιπόν τά πιό χαρακτηριστικά ἀπό τά παραδείγματα αὐτά:

1. 11α¹⁻⁸ «Ὁ λαός ὁ πιστός ἐν ἀγάπῃ Χριστοῦ
συνελθὼν ἀγρυπνεῖ ἐν ψαλμοῖς καί ᾠδαῖς,
ἀκορέστως δέ ἔχει τοὺς ὕμνους θεῶ·
Ἐπειδὴ οὖν Δαβίδ ἐμελώδησε
καί ἀναγνώσει εὐτάκτῳ γραφῶν ἐπευφράνθημεν,
αὐθις Χριστόν ἀνυμνήσωμεν καί τοὺς ἐχθροὺς
στηλιτεύσωμεν·
αὕτη γάρ γνώσεως κιθάρα
τῆς δέ γνώσεως ταύτης Χριστός ὁδηγός καί διδά-
σκαλος»
2. 27α¹⁻⁴ «Τῆς τοῦ Χριστοῦ παραβολῆς τῆς ἐν εὐαγ-
γελίοις, ἣν ὁ Λουκᾶς διηγεῖται
ἀκούσαντες μὴ πάρεργον σχῶμεν ταύτην, ἀλλὰ
πίστει ζητήσωμεν

ἡ γυνή καί αἱ δραχμαί τίνες εἰσί ποίαν δέ τούτων
ἀπώλεσεν, ἦν ζητεῖ ἐπιμελῶς»

3. 44πρII¹⁻⁴ «Οἱ τό στάδιον τῶν νηστειῶν πανσόφως
διανύσαντες
καί τήν ἔναρξιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἐν πόθῳ
ποιούμενοι,
δεῦτε πάντες, ἀδελφοί, τήν τοῦ σώφρονος ἀγνείαν
Ἰωσήφ σπουδῆ ζηλώσωμεν
τῆς δέ συκῆς τήν ἀκαρπίαν φοβηθέντες....».
4. 47α¹⁻³ «Τῆς ἱερᾶς παραβολῆς τῆς ἐν εὐαγγελίοις
ἀκούσας τῶν παρθένων
ἐξέστην, ἐνθυμήσεις καί λογισμούς ἀνακινῶν,
πῶς τήν τῆς παρθενίας ἀρετήν αἱ δέκα μὲν ἐκτή-
σαντο...».
5. 59α¹⁻⁶ «Οἱ ἐν πάσῃ τῇ γῆ μαρτυρήσαντες καί ἐν
τοῖς οὐρανοῖς μετοικήσαντες
οἱ τά πάθη Χριστοῦ μιμησάμενοι καί τά πάθη ἡ-
μῶν ἀφαιρούμενοι
ἐνταῦθα σήμερον ἀθροίζονται πρωτοτόκων δει-
κνύοντες ἐκκλησίαν
ὡς τῆς ἄνω τόν τύπον ἐπέχουσαν
καί Χριστῷ ἐκβοῶσαν· «Θεός μου εἰ σύ
Πολυέλεε»¹.

1. Βλ. σχετ. καί τά κοντάκια: 40β², 42α⁷⁻⁹, 43α¹⁻⁵, 50α⁷, β¹⁻⁶.

Ἀπὸ ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτὰ βγαίνει καθαρά τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κοντάκια ἀπαγγέλλονται ἢ ψάλλονται μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ εὐαγγελίου στὴ θ. λειτουργία καὶ ἔχουν σάν περιεχόμενό τους τὴν ἐξήγηση τῆς περικοπῆς τοῦ ἱ. εὐαγγελίου τῆς ἡμέρας ἀπὸ τὸν ἄμβωνα. Ἄλλα ὅμως ἀπ' αὐτὰ ἀντὶ τῆς περικοπῆς τοῦ ἱ. εὐαγγελίου περιέχουν ἑορτολογικά θέματα καὶ ἐγκώμια μαρτύρων καὶ ἁγίων τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀπαγγελία αὐτῆ τῶν κοντακίων μετὰ τὸ εὐαγγέλιο εἶναι μιά ἐξέλιξη καὶ προέκταση τῶν προγενεστέρων ποιητικῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας μέ τίς ἴδιες συνήθειες καὶ τὴν ἴδια τάξη².

Δέν ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι τὰ κοντάκια εἶναι ἑνσωματωμένα ὀργανικά στὴ θ. λατρεία καὶ συνδέονται σφιχτά μέ αὐτὴ σέ μιά ἀδιάσπαστη καὶ ἀδιαχώριστη ἐνότητα, πού δέ διαφέρει ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα αὐτῆς. Γεφυρώνουν καὶ συνθέτουν ὅλα τὰ μέρη τῆς θ. λατρείας σάν ὕμνοι, προσευχές καὶ διδασκαλία συγχρόνως. Εἶναι ἀκόμα τὰ κοντάκια ἑναρμονισμένα μέ τὰ ἐξηγητικά, λειτουργικά, δογματικά θέματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ ἐκφράζουν τίς πνευματικές ἀνάγκες καὶ τίς ἀναζητήσεις τῶν πιστῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας.

Χαρακτηριστικὴ ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ διήγηση τοῦ συναξαρίου τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ στὴ μνήμη του, ὅπου ὁ Μελωδός, κατὰ τὴν παράδοση, μετὰ τὸ ὄραμα πού εἶδε σέ κατάσταση ὕπνου, στὴν ἀγρυπνία τῆς γιορτῆς τῶν Χριστουγέννων, μέσα στὴν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Κύρου, ὅπου καὶ ἔλαβε τὸ χάρισμα τῆς συντάξεως τῶν

2. Δ. Δρίτσα, Ὁ εὐρυθμὸς πατερικὸς λόγος... σελ. 25 ἐξ., ὅπου ὑπάρχουν καὶ σχετικὰ παραδείγματα ἀρχαιοτέρων ποιητικο – ρητορικῶν ὁμιλιῶν τῶν πατέρων.

κοντακίων: «εὐθέως ἔξυπνος γενόμενος, ἀναβάς ἐν τῷ ἄμβωνι, ἤρξατο ψάλλειν· «ἡ παρθένος σήμερον τόν ὑπερούσιον τίκτει...»³.

Ἄνεβαινε λοιπόν στὸν ἄμβωνα ὁ Ρωμανός καὶ ἔψαλλε τὸ κοντάκιο τῆς ἡμέρας. Ἐπίσης εἶναι σαφές ἀπὸ τὰ κείμενα πού παραθέσαμε ὅτι ἡ ἀκριβὴς ὥρα τῆς ἀπαγγελίας – μελωδίας τῶν κοντακίων ἀπὸ τὸν ἄμβωνα ἦταν ἡ ὥρα μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἱ. εὐαγγελίου κατὰ τὴ θ. λειτουργία, γιατί ἡ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου (ἡ ΣΤ΄ ᾠδή) δέν ὑπῆρχε ἀκόμα τουλάχιστο μέχρι τὸν VIII αἰώνα. Θὰ πρέπει λοιπόν νά σχηματισθεῖ ἡ τάξη τῶν ἀκολουθιῶν πού ὑπῆρχε τὸν VI αἰώνα. Καί πραγματικά ἡ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου καθιερώθηκε μετὰ τὴν εἰκονομαχία καὶ ἐπιβλήθηκε μόλις τὸ X αἰώνα.

Τοῦτο συνέβη μέ τὴν καθιέρωση καὶ τὴν ἐπιβολή τῶν «κανόνων»⁴ στὶς ἀκολουθίες τῆς ἐκκλησίας, ὅποτε καὶ ἄρχισαν νά ἀπομακρύνονται τὰ κοντάκια ἀπὸ τὴ μέχρι τότε λειτουργικὴ τους χρῆση, τουλάχιστο στό σύνολό τους καὶ νά περνοῦν στή θέση τους οἱ κανόνες. Διατηρήθηκε ὅμως ἀπὸ τότε μόνο τὸ προοίμιο καὶ ὁ α' οἶκος (τὸ σημερινό «κοντάκιο τῆς ἡμέρας») καὶ τοποθετήθηκε στό τέλος τῆς στ' ᾠδῆς τῶν κανόνων πρὸς τὴν ἔβδόμη, ὅπου καὶ ὀρίσθηκε ἡ ἀνάγνωση τοῦ συναξαρίου

3. Βλ. Συναξάριο τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγ. Ρωμανοῦ. Μηναιῖο Ὀκτωβρίου, πρώτη τοῦ μηνός. Πρβλ. Ἄλεξ. Κορακίδη, τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρωμανοῦ... σσ. 11 ἔξ.

4. Εἶναι ὕμνοι (τροπάρια), πού κατανέμονται σέ ἑννέα ᾠδές, ἀντίστοιχες μέ τίς καθιερωμένες (9) ᾠδές τῆς Π.Δ. Κάθε ᾠδή ἔχει ἐπὶ κεφαλῆς (πρότυπο) τὸν εἰρμό», πού ἔχει τὸ ξεχωριστό δικό του μέλος. Οἱ «κανόνες» ἀπετέλεσαν ἀπὸ τότε τὴ σπονδυλικὴ στήλη κυρίως τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου κᾶ.

τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας. Καί τοῦτο, γιατί ὁ Ρωμανός εἶχε «κοντάκιο» γιά ὄλους τούς ἁγίους καί τίς ἑορτές τῆς ἐποχῆς του («ὑπέρ τά χίλια κοντάκια»)⁵, πού ἀπετέλεσαν τήν ἄριστη εἰσαγωγή στό συναξάριο τῆς ἑορτῆς τῆς κάθε ἡμέρας.

Τότε λοιπόν χάθηκε τό σύνολο τῶν οἰκων στά κοντάκια καί διατηρήθηκε μόνο ἡ ἀρχή του, ὅπως τήν περιγράψαμε ἤδη. Καί μέ τά δεδομένα αὐτά δέ φαίνεται νά εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ ἄποψη τοῦ Νικηφόρου Καλλιῆστου Ξανθοπούλου ὅτι ὁ Ρωμανός: «Καί δῆ (ἐπί) τόν ἄμβωνα ἀνιών κατά τήν ἐβδόμη (ἐννοεῖται «ῶδῆν»), τό, ἡ παρθένος σήμερον, ὑπερφυῶς ἐξεβόησεν» καί ἀκόμα ὅτι: «Διά τοῦτο καί ἐν τῇ ἐβδόμῃ καί ἐπάνω τοῦ ἄμβωνος ψάλλονται, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τόν καιρόν τῆς «ῶδῆς» γέγονε, καί ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ ὑπνωσε, καί τό μέλος ἀρχῆθεν ἐφθέγγετο»⁵.

5. Νικηφόρου Καλλιῆστου Ξανθοπούλου, Περί τοῦ κοντακίου, ἀλλά δῆ καί τοῦ «οἴκου» στό βιβλίον του, Ἑρμηνεία εἰς τούς ἀναβαθμούς τῆς ὀκτωήχου, ἤδη τό πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ἥς προτέτακται καί προλεγόμενα συνταχθέντα ὑπό τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, τοῦ ἀγιοταφίτου, ἐν Ἱεροσολύμοις, 1868, σελ. 127. Πρβλ. Ἀ. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, Mitteilungen über Romanos, στη ΒΖ II (1893), σελ. 602 ἐξ.

2. Ἡ ποίηση καί γενικά ἡ τέχνη στά κηρύγματα τοῦ Ρωμανοῦ.

Ἔχουμε θαυμάσει ἤδη μέχρι τώρα τίς ρητορικές ἐξάρσεις τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ μέ τήν πολυποίκιλη διήγηση τῶν βιβλικῶν κειμένων, εἴτε μέ τόν σαφή ἐξωτερικό διάλογο, εἴτε καί συνήθως μέ τόν μονόλογο καί τόν ἐσωτερικό του διάλογο, στόν ὁποῖο ἐξελίσσεται ἡ ἀφήγηση τοῦ Ρωμανοῦ μέ ὅλη τή μοναδικότητά της. Κάτι ὅμως πού πρέπει ἰδιαίτερα νά προσέξουμε εἶναι ἡ γλώσσα καί τό ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ, μέ τά ὁποῖα ὁ ποιητής ἀνεβάζει τόσο ψηλά τήν τέχνη τοῦ λόγου του.

Καί πρῶτα – πρῶτα ἡ ἔντεχνη αὐτή γλώσσα τοῦ Ρωμανοῦ δέν εἶναι ἄλλη παρά ἡ ἀττικίζουσα κοινή ἑλληνιστική γλώσσα, πού μιλιέται στήν ἐποχή του καί γιαυτό δέν ξεφεύγει συγχρόνως κι ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἀπλῆς ὁμιλουμένης γλώσσας, ἀλλ' οὔτε καί ἀπό τή γλώσσα τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. Ἔχει ὅμως σχέση ἐπίσης καί μέ τή γλώσσα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ οἱ λόγοι τους ὑπῆρξαν πηγές καί γιά τό κήρυγμα τοῦ Ρωμανοῦ¹.

Εἰδικότερα γιά τή γλώσσα τοῦ Ρωμανοῦ ἔγιναν ἀρ-

1. Π. Τρεμπέλα, ἐκλογή ... σελ. πε'. Ἡ ἐπίδραση τῶν κλασσικῶν στή γλώσσα καί τό ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι φανερή καί ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀλλά γιά εἰδικότερες ἐπιδράσεις χρειάζεται λεπτομερειακή ἐρευνα. Νύξεις ἐπί τοῦ θέματος καί κάποια στοιχεῖα βλ. G. Cammeli, Romano il Melode... σσ. 73-76 καί Τωμ. Ρ.Μ.Υ., Β', σελ. 123 ἐξ., Γ', σελ. 321 ἐξ., Δ', σσ. 124 ἐξ., 212 ἐξ., 244 ἐξ., 254-265.

κετές καί ἀξιόλογες παρατηρήσεις ἀπό παλαιότερους² καί ἀπό νεότερους ἐρευνητές³ πού διορθώνονται καί συμπληρώνονται μεταξύ τους. Οἱ ἀσήμαντοι καί ἀνεπαίσθητοι σημιτισμοί τοῦ Ρωμανοῦ πού εἶχαν ὑπέρμετρα τονισθεῖ στό παρελθόν δέν εἶναι παρά συμπτώσεις μέ τούς ἐν χρήσει τύπους τῆς κοινῆς ἑλληνιστικῆς γλώσσας καί τίποτα περισσότερο⁴. Ὅσο γιά τό ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ ἰδιαίτερα βλέπουμε ὅτι εἶναι διδακτικό παραινετικό, χαρούμενο, λυπηρό, μελαγχολικό, θριαμβευτικό, ἐλεγκτικό, παρηγορητικό μέ τό φυσιολογικό καί μετρημένο στόμφο. Σέ ὅλες ὁμως τίς περιπτώσεις τό ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι πάντα ὑψηλό⁵.

Καί ἐνῶ ὁ Ρωμανός βρίσκεται στήν ἀρχή μίας νέας ποιητικῆς περιόδου καί θά περίμενε κανεῖς νά εἶναι τά κοντάκια ἀτελεῖ, ἐν τοῦτοις τά κοντάκια παρουσιάζονται

2. Γενικότερα βλ. K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von Hellenistischen Zeit bis zum 10 Jahrh. n. chr., στό Byzantinisches Archiv, 1, Leipzig, 1898 καί εἰδικότερα P. Maas, Grammatiche und metrische Umarbeitungen in der Überlieferung des Romanos, στή BZ, 16 (1907), σσ. 565 ἔξ.

3. Γενικότερα βλ. A. Thumbs, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, Straßburg, 1901 καί S. G. Kapsomenos, Die griechische Sprache zwischen koine und neugriechisch, στό Berichte zum XI internationalen byzantinischen Kongress, München, 1958, σσ. 8-39. (II¹) καί εἰδικότερα K. Mitsakis, The language of Romanos the Melodist, München, 1967 καί G. Zuntz, βιβλιοκρισία, στή JTS, 1965, σελ. 514 ἔξ.

4. K. Mitsakis, ὁ.π. σελ. 150 ἔξ. Πρβλ. Ἄλ. Κορακίδη, Τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρωμανοῦ... σσ. 25-26.

5. Σχετικά παραδείγματα: δια¹⁻³, 18β, 27πρ., α¹⁻¹⁰ κᾶ. Πρβλ. K. Κρουμπάχερ – Γ. Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας... Β', σελ. 530 ἔξ., G. Cammeli, ὁ.π., σσ. 73-76, Ν. Λειβαδάρα, Ἡ γνησιότης ... σσ. 38-42.

για πρώτη φορά τόσο άψογα και τέλεια, ώστε να αντιπροσωπεύουν μέχρι σήμερα ακόμα τὰ ανώτερα και τελειότερα ἐκκλησιαστικά ποιήματα. Ὁ ἴδιος ὁ Ρωμανός ἀναγνωρίζεται ἀναμφισβήτητα πιά ὡς ὁ μεγαλύτερος βυζαντινός ποιητής, ὡς ὁ πρίγκιπας τῶν μελωδῶν (Principes melodorum)⁶ καί ἴσως ὁ μεγαλύτερος ἀπό ὄλους τοὺς ἐκκλησιαστικούς ποιητές καί μελωδοὺς μέχρι σήμερα⁷.

Ὁ Ρωμανός ἔχει ὀδηγήσει ἰδιαίτερα τὸ κοντάκιο στὴν ἀνώτερη δυνατὴ τεχνικὴ τελειότητα. Διότι μπορούμε ἐνδεικτικὰ νὰ ποῦμε ὅτι κυρίως ὁ ὕμνος στὴ γέννηση («Ἡ παρθένος σήμερον...») μαζί με τὸν «Ἀκάθιστο ὕμνο», πού ἀρχίζει ξανά νὰ ἀποδίδεται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στό Ρωμανό, εἶναι τὰ πιὸ φημισμένα παγκοσμίως παραδείγματα τῆς Ἑλληνικῆς ποίησης⁸. Γιὰ νὰ καθορίσουμε ὁμως πλησιέστερα τὸ εἶδος τῆς ποίησης πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸν τρόπο τῆς διάρθρωσης καί τὴν αἰσθητικὴ μορφή, ὅπως καί τὸ ἀντικείμενο τῆς ποίησης αὐτῆς⁹.

Πολύ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποιητές κοντα-

6. Sanctus Romanus Veterum Melodorum princeps (πρίγκηψ τῶν ἀρχαίων μελωδῶν) στό *Cantica Sacra ex Codd. Mss. Monasterii S. Joannis in insula Patmo Primum in lucem ididit J. B. Pitra, Anno Jubilaei pontifici, Roma, 1888*. Πρβλ. Ἄλ. Κορακίδη, *Τὸ δράμα τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικό «Ἐκκλησία», Ἀθῆναι, 1972, σελ. 10*.

7. Κ. Κρουμπάχερ – Γ. Σωτηριάδου, *δ.π. σελ. 669*.

8. Δωρόθεου Γεωργιάδη, Ὁ Ρωμανός ὡς ὁ μέγιστος ὕμνογράφος τοῦ κόσμου, στό *ΕΦΣΚ, 1919-1921 (Πεντηκονταετηρίς) σσ. 53-54*, Πρβλ. *E. Mioni, Romano il Melode...σσ. 46-52.*, *G. Cammeli, δ.π. σσ. 23-33*.

9. *P. Maas, Das Kontakion... σελ. 285 ἐξ.*

κίων (ὅπως εἶναι ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Δομέτιος, Γεώργιος κι ὁ Κυριακός κᾶ) ¹⁰ ὁ Ρωμανός ἀνύψωσε τή φιλολογική ἠθογραφία του σέ κατακόρυφα ὕψη. Μαζί καί μέ τούς ἄλλους βέβαια κατόρθωσε νά συνδυάσει «τὴν ἱεροπρέπεια καί τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ λόγου πρὸς τὴ λεπτότητα καί ζωνρότητα τῶν λυρικῶν καί δραματικῶν ποιητῶν καί ἔξω ἀπὸ τὸ κάπως ἀνοικονόμητο σχῆμα καί τὸ ὑλικὸ ἐδημιούργησαν μερικά ἀπ' τὰ πιὸ ζωντανά καί ἀπρόσωπα ἀριστουργήματα, πού ἔχουν γραφεῖ στὴν ἑλληνική γλῶσσα, ὅπως καί παραμένουν, γιατί δέν τὰ ἔχουν ὑπερβεῖ ἄλλα παρόμοια» ¹¹.

Μαζί ὁμως μέ τὴν ἱεροπρέπεια καί τὸ ἐκλεκτὸ ὕφος τοῦ ποιητῆ στά κοντάκια ἐκτυλίσσονται τὰ γεγονότα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς μέσα στίς ἀντιθέσεις τους, πού περιγράφονται μέ τίς ἀντίστοιχες εἰκόνες ἀπ' τὸ φυσικὸ κόσμο καί τὴν ὄλη κτίση. Ἔτσι τὰ κοντάκια διακρίνονται ἀπὸ δύο ἀντίθετες καταστάσεις: «Τὴ γαλήνη καί τὸ πάθος. Καί ὁ Ρωμανός προσαρμόζεται ἀνάλογα μέ τὴν κατάσταση πού περιγράφει καί ἄλλοτε ἐμφανίζεται ἡσυχος καί μᾶς παρασύρει στὴν ἡρεμη ροή τοῦ λόγου του, ἄλλοτε ὁμως πέφτει ἐπάνω μας καί μᾶς ξεσηκώνει σάν κάποιος ὀρμητικὸς χεῖμαρρος πού ξεκινάει ἀπ' τὰ βράχια πανύψηλου ὄρους. Ὅταν πάσχει μεταφέρει τὸ πάθος του αὐτὸ στὴν ἄψυχη φύση, πού τὴν παριστάνει νά καταλαβαίνει καί νά συναισθάνεται τὸ πάθος αὐτό. Ἔτσι ὀλόκληρη ἡ θάλασσα, ὁ οὐρανός, ὁ αἰθέρας συμμετέχουν στὴν ψυχικὴ ταραχὴ τοῦ ποιητῆ» ¹².

10. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ ὕμνογραφία... σσ. 510-524.

11. ΜΤRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XV.

12. Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν Φιλολογίαν...σσ.

Πολλά ἀπ' τὰ κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ σκέπτονται καί ἐνεργοῦν γιά δύο καί γιά τρία ἐπίπεδα δράσης: Οἱ οὐρανοί, ὁ κόσμος τῆς ζωῆς, ὁ κόσμος τοῦ θανάτου καί μέσα σ' αὐτά συγχωνεύονται μέ ἐπιτηδειότητα ὅλα τὰ λυρικά καί τὰ τραγικά στοιχεῖα. Ἡ ἀμηχανία λ.χ. καί ἡ θλίψη τῆς παρθένου στό κοντάκιο 19 (Ἡ Μαρία στό σταυρό) ἀντανακλά ἀληθινά τὰ βάσανα καί τίς ἐλπίδες ὄλων τῶν μητέρων πού ἀγάπησαν καί ἔχασαν τὰ παιδιά τους. Ἡ συγκίνηση καθαίρεται μέ τή γνήσια τραγική λύπη καί τό φόβο. Ἡ σπουδαία ποιότητα τοῦ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ πού διαπερνάει τὰ ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ ἐκχύνεται σέ πολλές εὐκαιρίες μέσα στό πάθος, ὅπως στό κοντάκιο 17 (Στόν Ἰούδα)¹³.

Ἡ συμπάθεια τῆς φύσης στά γεγονότα τῆς σταύρωσης σύμφωνα καί μέ τίς περιγραφές τῶν εὐαγγελίων εἶναι ἀποτυπωμένη ζωηρά μέσα στά κοντάκια τὰ σταυρώσιμα, ὅπου συναντᾶμε ἐκφράσεις δυνατές, ὅπως: «Τό γάρ τόλμημα δονεῖ πᾶσαν, τήν κτίσιν· / πόλος ἐκτυφλοῦται καί οὐκ ἀνοίγει ὀφθαλμόν, ἕως ἄν εἶπω· / ἡ γῆ σύν θαλάσση τότε σπεύσουσι φυγεῖν· / τὰ ὄρη δονοῦνται, οἱ τάφοι κενοῦνται»¹⁴.

Εἶδαμε λοιπόν τό κοντάκιο σάν κήρυγμα. Εἶπαμε ὁμως ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἶναι ὕμνος μέ ὑψηλή ποίηση. Ἄν καί εἶναι δηλαδή ἐκκλησιαστικός λόγος, εἶναι ὄχι ἀπλῶς λογοτεχνία, ἀλλά ἐκλεκτή ποίηση, ἀφοῦ συλλαβή πρὸς συλλαβή περιέχει ὅλες τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔντεχνου λό-

207-210 (Ὁ φυσικός κόσμος εἰς τήν ἐκκλησ. ποίησιν). Πρβλ. καί Τωμ. ΡΜΥ, Β', σελ. 228.

13. MTRCG, Εἰσαγωγή, σσ. XXI–XXII.

14. Κοντάκιο 19ιστ³⁻⁷ Πρβλ. Τωμ. ΡΜΥ, Γ, σσ. 79 καί Ν. Τωμαδάκη, Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν...σελ. 289.

γου καί ιδιαίτερα τῆς ποίησης. Ἔχουμε ἐπίσης πλήρη σύμπτωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συλλαβῶν, τῆς συντακτικῆς διάρθρωσης καί τοῦ τόνου. Ἐσωτερικά οἱ στροφές ἔχουν ἀντιστοιχίες στά κῶλα καί τίς περιόδους στή σειρά. Ἐπί πλέον εἶδαμε ὅτι ἔχουν τό κουκούλιο, τό ἐφύμνιο καί τήν ἀκροστιχίδα.

Στήν περικυκλωμένη λοιπόν ἀπό ἱεροπρέπεια βυζαντινὴ ἐκκλησιά, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Pitra, μέ τά στιλπνά ἐσωτερικά καί τρεμάμενα κανδήλια ὁ Ρωμανός ἤταν πού ἔδωσε νέα ζωή στή μακρυνή καί ἐνδοξη παράδοση τῆς ἐλληνικῆς ποίησης. Ἦταν αὐτός πού ξανάδε τά δραματικά στοιχεῖα τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων καί τά κράτησε μέσα στίς στροφές τῶν μεγάλων του ὕμνων καί ὀνομάσθηκε γι' αὐτό «Θεορρήτωρ» ἢ «Ρήτωρ τοῦ Κυρίου»¹⁵.

15. J. B. Pitra, A S, I, σελ. XXIX, 1,14. Πρβλ. S. Petrides, BZ, 11 (1902), σελ. 363 ἐξ., H. G. Beck, Kirche und Theolog. Liter. im byzant.Reich, σελ. 426, MTRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XX111 ἐξ.

3. Ἡ ἀπαγγελία τῶν κοντακίων καί ἡ μουσική τους.

“Ὅπως ἔχει λεχθεῖ ἀπ’ τήν ἀρχή δέν εἶναι σωστό νά θεωροῦμε τά κοντάκια σάν ἓνα ἀπλό «ποιητικό κήρυγμα» ἢ σάν τό λογοτεχνικό ἐκεῖνο εἶδος πού θά μπορούσε νά συγκριθεῖ, ὡς ἀντίστοιχο μέ τό Wallestein τοῦ Σίλλερ¹. Γιατί πρέπει νά προστεθεῖ ἀπαραίτητα καί ἡ ἰδιαίτερη λειτουργική χρήση του πού δέν ἦταν ἄλλη ἀπ’ τή μελωδική καί ἱεροπρεπή ἀπαγγελία του ἀπό τόν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας. Ἴσως νά ξεκίνησε ἔτσι σάν πεζό κήρυγμα πού σέ μεταγενέστερη φάση ἔγινε ἔντεχνο, ρητορικό ἢ καί ἐπιμελημένο σέ ρυθμικό κείμενο ἢ καί στιχουργημένο, ὅπως ὅλα τά προγενέστερα ἀπ’ αὐτό.

Ἀπό ὅ,τι γνωρίζουμε ἀπό ἀρχέτυπο κοντακάριο τῆς παλαιᾶς αὐτῆς ἐποχῆς ἢ καθαρῆ μουσικοφιλολογική παράδοση τῶν κοντακίων παρουσιάζεται μέ ἀνεπανόρθωτη φθορά καί παραμένει τελείως ἄγνωστος ὁ τρόπος τῆς χρήσεώς του στή θ. λειτουργία². Γιά τόν τρόπο λοιπόν τῆς ἀπαγγελίας τοῦ κοντακίου δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἄμεση καί χωρίς ἀμφισβήτηση μαρτυρία. Μιλῆσαμε ὅμως ἤδη γιά τήν κηρυγματική του χρήση μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ ἱ. εὐαγγελίου καί ἀναφέραμε ὅτι ἡ ἀπαγγελία του ἀπό τόν ἄμβωνα ἦταν ἐμμελής.

Ἡ ἀπαραίτητη χρήση τῆς μουσικῆς στήν ἀπαγγελία τῶν διδακτικῶν καί τῶν δογματικῶν κειμένων κατά τή

1. P. Maas, Das Kontakion,,, σελ. 289.

2. ὁ.π. πρβλ. καί P. Maas, Grammatische.... BZ XVI (1907) σελ. 576.

θ. λατρεία δηλώνεται ἀπὸ μαρτυρίες τοῦ Μ. Βασιλείου³. Στά κοντακάρια βλέπουμε ὅτι κάθε κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ ἔχει τὸ δικό του ἦχο καὶ τὴ δική του πρωτότυπη μελωδία (Ἰδιόμελα). "Ἐτσι τὸ προοίμιο ἢ τὰ προοίμια ἔχουν τὸ καθένα τὴ δική του μελωδία (ιδιόμελα) καὶ δὲ συμπίπτει ἢ μελωδία τους μὲ τὴ μελωδία τῶν οἴκων. Σὲ κάθε κοντάκιο μεταξύ προοιμίων καὶ οἴκων ὑπάρχει ποικιλία σὲ ἰδιόμελα καὶ αὐτόμελα. Τὰ αὐτόμελα εἶναι δυνατὸ νὰ ψάλλονται εὐκόλα ἐνῶ τὰ ἰδιόμελα ψάλλονται μόνο ἀπὸ ἔμπειρους καὶ εἰδήμονες τῆς ψαλτικῆς τέχνης⁴. Πῶς ὁμως ἐψάλλοντο οἱ μελωδίες αὐτές μᾶς εἶναι τελείως ἄγνωστο, γιατί δὲ σώζεται τίποτε γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό. Ἡ μουσική τῶν κοντακίων τοῦ VI αἰῶνα εἶναι τελείως χαμένη⁵. Μελωδίες κοντακίων μὲ κάποια μουσικά σημάδια συναντοῦμε γιὰ πρώτη φορά σὲ χειρόγραφο τοῦ XIII αἰῶνα καὶ ἰσχύουν μόνο γιὰ τὴν περίοδο ἐκείνη⁶.

3. Βλ. Ὁμιλία εἰς τὸν Α' ψαλμόν, PG, 29, στ. 212^B κἀ. Πρβλ. Ἄ. Ε. Ἀλυγιάκη, Ἡ λειτουργικὴ μουσικὴ κατὰ τὸ Μ. Βασίλειο στὸν τόμο «Ἐόρτιο 1600 ἐπετείου, (379-1979), Θεσ/νίκη, 1981, σελ. 264.

4. Τὰ αὐτόμελα χρησιμεύουν σάν πρότυπα καὶ πάνω σ' αὐτὰ βασιζόμενα γράφονται καὶ ψάλλονται πολλὰ ἄλλα τροπάρια, τὰ «προσόμοια»· τὰ ἰδιόμελα δὲν ἐπιδέχονται καμία ἀπομίμηση, γιατί ἔχουν μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη μουσική.

5. MTRCG, Εἰσαγωγή, σελ. XI ἐξ.

6. Ρ. Maas, δ.π. σελ. 289. Αὐτὸ ὁμως δὲ σημαίνει καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε μελικὸ σύστημα καὶ παρασημαντικὴ πού εἶχε εἰσαχθεῖ καὶ ἐπισημῶς στὴν ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς πατέρες καὶ πρὶν ἀπ' τὸ Ρωμανό. Π.χ. γιὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο σάν ἐπινοητὴ μελικοῦ συστήματος βλ. Ἰωάν. Τζέτζη, ἡ ἐπινόησις τῆς παρασημαντικῆς τῶν κατὰ τὸν μεσαιῶνα λειτουργικῶν καὶ ὕμνολογικῶν χειρογράφων, Ἀθήνησιν, 1886, σελ. 65 ἐξ.

Ἡ μόνη ὑπόθεση πού μπορούμε νά κάνουμε βασιζόμενοι στόν ἐπικό (διηγηματικό) χαρακτήρα πολλῶν κοντακίων εἶναι ὅτι ἡ μουσική τους δέν ἦταν μακριά ἀπό τό εἶδος τῆς ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας, ἀργό καί κυμαινόμενο ρετσιτατίβο, τό δέ ἐφύμνιό του (ἢ ἀνακλῶμενο) πρέπει νά ἐπαναλαμβάνετο ἀπό τό χορό ἢ ἀπ' τό σύνολο τῶν πιστῶν⁷. Ἀπό ὅσα λοιπόν στοιχεῖα ἢ καί μουσικά σημάδια διασώθηκαν στούς κώδικες, συνάγεται ὅτι τό κύριο σῶμα τοῦ ποιητικοῦ κειμένου ἐψάλλετο, ὅπως εἶπαμε, μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ εὐαγγελίου ἀπό τόν ἄμβωνα καί ἀπ' τόν ἱεροκήρυκα, ὁ ὁποῖος ἐνεργοῦσε σάν σολίστ, ἐνῶ ὁ χορός ἢ καί ὀλόκληρο τό ἐκκλησίασμα ἔψαλλε πιθανότατα ὡς «ὕπακοήν»⁸, τό λεγόμενο ἐφύμνιο ἢ ἀνακλῶμενο στό τέλος κάθε οἴκου (στροφῆς)⁹.

Πρόβλημα γιά τή μουσική ἐκτέλεση τοῦ κοντακίου ἀπό τό λαό μπορεῖ νά ἦταν ἡ πρωτοτυπία τῆς μελωδίας τοῦ κάθε κοντακίου, ἄν ἦταν ἰδιόμελο ἢ αὐτόμελο, ὅποτε ὁ λαός θά ἀκολουθοῦσε ὕστερα ἀπό μερικούς οἴκους. Ὁ τρόπος αὐτός ἐξάλλου εἶναι καί αὐταπόδεικτος ἀπ' τή δομή τοῦ κοντακίου, τό μέτρο ἢ τό ρυθμό του, τόν ἦχο, τό ἐφύμνιο, ἀπ' τά ὁποῖα κανένα κοντάκιο δέν ἐξαιρεῖται, γιά νά μή ἔχει τήν καθορισμένη αὐτή χρήση¹⁰.

7. Αὐτό εἶναι φανερό καί ἀπό τίς πολλές προσκλήσεις τοῦ μελωδοῦ πρὸς τό ἐκκλησίασμα γιά ὁμαδική ψαλμωδία: «Τόν δι' ἡμᾶς σταυρωθέντα δεῦτε πάντες ὑμνήσωμεν» Κοντάκιο 19 προοίμιον – βλ. καί 17 πρ.³⁻⁴, κγ⁷ κᾶ. Πρβλ. Ν.Δ. Οὐσπένσκι, Ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός ... ΕΕΘΣΑΠ 26 (1981) σελ. 584.

8. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ ὕμνογραφία ... σελ. 232.

9. E. Wellesz, A history of byzant. music and hymnography, Oxford, 1961, σελ. 180.

10. δ.π.

Ὁ δέ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ἀπαγγελία τοῦ κυρίου σώματος, λόγω τοῦ μήκους πολλῶν κοντακίων καί τοῦ ἐπικοῦ – διηγηματικοῦ χαρακτήρα μερικῶν, φανερώνει εἶδος μονότονης ρεσιτατίβας (λιγότερο ἢ περισσότερο τεχνικῆς)¹¹, προσκρούει στήν κλασσική δομή καί τό δυνατό περιεχόμενο τοῦ κοντακίου. Τό θαυμαστό ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ διηγηματικότητα τοῦ κοντακίου οὔτε τήν ὑμνολογική διάθεση ἀπομάκρυνε, οὔτε τόν προσωπικό τόνο τοῦ συγγραφέα ἐμείωσε, ὅπως ὑποθέτουν μερικοί¹².

Οἱ μουσικοί τόνοι προσαρμόζονται γιά τή νοηματική ἀπόδοση τοῦ κειμένου. Οἱ τόνοι αὐτοί ποδίζονται σύμφωνα μέ τό τονικό σύστημα καί τή σύνταξη τοῦ κειμένου γιά νά ἀποδώσουν ζωντανή ἔκφραση. Συγχρόνως ὁ μουσικός τόνος αὐτός διαμορφώνεται μέσα στό ἱερό καί παραδοσιακό μουσικό ὕφος τῆς ἐκκλησίας μέ τή μοναδική ἱστορική ἀξία του, γιατί αὐτό τουλάχιστον διατηρεῖται σταθερό καί ἀμετάβλητο, γιά πάντα, μέσα στήν ἐκκλησία μας.

Στό ζήτημα αὐτό λοιπόν εἶναι καλύτερα νά μᾶς καθοδηγεῖ περισσότερο ἀπ' τή φαντασία ἢ σημερινή λειτουργική πράξη τῆς ὀρθόδοξης ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, πού μέσα στήν ἀναλλοίωτη γενικότερη παράδοση μᾶς δίνει κάτι οὐσιῶδες σχετικά: Ὁ ἐκκλησιαζόμενος σήμερα στήν ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου προσέχει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη περίτεχνη μελωδία καί παρακολουθεῖ μέ

11. MTRCG, εἰσαγωγή, σελ. XI. Πρβλ. E. Norden, *Antike Kunstprosa ...* σελ. 859, E. Wellesz, *Melitos' homily ...* στή *JTS* 44 (1943), σελ. 42 ἐξ.

12. Τωμ. ΡΜΥ, Α', σελ. 17.

πολύ ένδιαφέρον τήν ἀπαγγελία τοῦ κοντακίου τῆς ἡμέρας, στό ὁποῖο πολλοί φιλακόλουθοι ἐκφράζουν τόν ἑαυτό τους, ὅταν συνοδεύουν στήν ἀπαγγελία τόν ἀναγνώστη.

Εἶναι λοιπόν ζωηρά καί ὄχι μονότονα τά κοντάκια, ὅπως καί νά τά ἀπαγγεῖλει κανείς καί ὁ προσωπικός τόνος τοῦ συγγραφέα καλύπτει ἐκ τοῦ φυσικοῦ ὄλο τό ἐκκλησίασμα. Ἡ σύνθεση τῆς πρωτότυπης συνήθως μελωδίας τοῦ κάθε κοντακίου ἀπό τόν ἴδιο συνθέτη μέ τόση δημιουργική πνοή κάνει ιδιαίτερα ἰσχυρή τή μαρτυρία τοῦ μελωδοῦ. Εἶναι καί αὐτή μιὰ στιγμή μοναδικῆς ἐμπνευσης, πού ξεκινάει ἀπό τά λειτουργικά βιώματά του μέσα στό σῶμα τῆς ἐκκλησίας, πού τά μεταδίδει στό σύνολο, γιά νά ἐνσωματωθεῖ μέσα στόν κορμό τῆς λειτουργικῆς παράδοσης.

Ἐξάλλου ἡ λειτουργική μελωδία τοῦ κηρυγματικοῦ κοντακίου πού ὑπηρετεῖ τό κείμενο κυρίως, ὅπως εἶδαμε, δέν ἐρμηνεύει τοῦτο μόνο μέσα στή διάσταση τῆς θ. λατρείας, ἀλλ' ὑποκροῦει συγχρόνως καί τό ἔργο τῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν πού τελεῖται αὐτήν τήν ὥρα τῆς δημόσιας θ. λατρείας. Ἀτυχῶς ὅμως, ὅπως δηλώσαμε ἤδη καί παραπάνω, δέ σώζεται μουσική γραφή ἀπό τόν VI αἰῶνα καί εἶναι ἄγνωστος σέ μᾶς ὁ ἀκριβής τρόπος τῆς μουσικῆς ἀπαγγελίας καί ἐκφώνησης τῶν κοντακίων στό ἐκκλησίασμα.

Σέ μεταγενέστερους χρόνους, ἀπό τό X αἰῶνα καί μετά πού ἄρχισε νά γράφονται τά πρῶτα σημάδια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς¹³, μαθαίνουμε ἀπό τά ἐρυθρά ση-

13. Oliver Strunk, *Spesimina Notationum Antiquiorum*, Copenhagen, 1965, σελ. 11 ἐξ.

μάδια τοῦ Προφητολογίου¹⁴ καί τῶν ἄλλων ἀναγνωσμάτων, ὅτι τά τροπάρια ψάλλονταν τότε πρῶτα ἀπ' τό διάκονο καί ἕνα ψάλτη καί ἐπαναλαμβάνονταν ἐν μέρει ἢ καί ἐν ὄλῳ ἀπό τούς ἀναγνώστες ἢ τούς ψάλτες μαζί μέ ὄλο τό ἐκκλησίασμα¹⁵. Πρέπει ὅμως νά ἐξετασθεῖ πió προσεκτικά τό ζήτημα αὐτό, γιατί τά ἐρυθρά αὐτά δείχνουν μιά πολύ μεγάλη ποικιλία σημείων γιά τή μελωδία τῶν τροπαρίων καί ἀντιπροσωπεύουν μιά λειτουργική ἐξάσκηση μέ πολύ ὑψηλή ἀνάπτυξη, πού χρονολογεῖται ἀπό τό X ἕως καί τό XIV αἶωνα¹⁶.

Τό πρῶτο κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ στή γέννηση ψάλλονταν ὀλόκληρο ὡς τό XII αἶωνα ἀπό τούς χορούς τῆς ἁγίας Σοφίας καί τῶν ἁγίων ἀποστόλων στήν Κων/λη τήν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων στό ἐπίσημο αὐτοκρατορικό γεῦμα μέ τή συμμετοχή τοῦ Πατριάρχη¹⁷. Τά κοντάκια ἐχρησιμοποιοῦντο καί ἐκτός τῆς ἐκκλησίας ιδιαίτερα στό παλάτι γιά διδακτικούς καί τελετουργικούς πάλι σκοπούς. Καί μάλιστα ἀκόμη καί αἰῶνες ἀργότερα ψάλλονταν αὐτά ἀπό τούς χορούς τῶν ψαλτῶν καί στό ἱερό παλάτιο τῆς Κων/λεως¹⁸.

Καί ὅμως ἐξ αἰτίας τῆς ἀπομάκρυνσῆς τους ἀπό τή

14. Ἔχει ἐκδοθεῖ στήν Κοπενχάγη, στή Monumenta Musicae Byzantinae, IV. Serie Lectionaria – Prophetologium (ὑπό G. Hoëg – G. Zuntz).

15. E. Wellesz, Melitos' homily ... σελ. 45.

16. P. Maas, Das Kontakion ... σελ. 289. Πρβλ. E. Wellesz, δ.π. σελ. 42.

17. Θ. Ξύδη, Βυζαντινή ὕμνογραφία, σελ. 26. Πρβλ. Τωμ. ΡΜΥ, τόμ. Γ', σσ. 149, 181, 189, 311-317.

18. J. B. Pitra, A S, I, σελ. XXI. Πρβλ. Τωμ. ΡΜΥ, Α', σσ. κδ, 22, E. Wellesz, A history ... σελ. 190.

θ. λατρεία, στό σύνολό τους, λησμονήθηκε καί χάθηκε ἡ μουσική τους, γιατί τό μέρος τῶν κοντακίων πού διατηρήθηκε ἀργότερα δέ ψάλλονταν πιά, ὅπως πρῶτα, σάν ἰδιόμελο, ἀλλά ἀπαγγέλλονταν μόνο («ἐρραψωδεῖτο») κατ' ἔννοια, ὅπως καί μέχρι σήμερα¹⁹. Ὁ Ρωμανός σάν ἱερός Μελωδός εἶχε πιθανότατα ἀργότερα τήν ἀναγνώρισή του. Τό ὄνομά του ὅμως αὐτό, πού εἶχε χαθεῖ ἀπ' τήν ἱστορία καί διασώθηκε μόνο μέσα στούς θρύλους εἶχε καί ἔχει πάντα τήν οὐσιαστική του θέση μέσα στήν ἐκκλησιαστική ὑμνογραφία καί τή λειτουργική ζωή τῆς Ὁρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας.

Τό κοντάκιο πού ψάλλεται στή γιορτή τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τήν πρώτη Ὀκτωβρίου καί βασιίζεται σέ παλαιότερες πηγές²⁰, μᾶς πληροφορεῖ κατά προσέγγιση βέβαια, γιά τίς μελωδίες, δίνει ὅμως ἰδιαίτερη ἀξία στά διδακτικά καί οἰκοδομητικά στοιχεῖα τῆς ποιήσῆς του²¹. Ὑστερα ἀπό μία μεγάλη προπαρασκευή ὁ Ρωμανός ἐγκαινιάζει ἀπό νωρίς τόν «κατ' ἐξοχήν» μελωδό τῆς ἐκκλησίας καί σάν πρῶτος παραμένει στή μεγάλη αὐτή σειρά τῶν δημιουργικῶν ταλέντων στή σύνθεση μέλους καί στίχου συγχρόνως, πού εἶχε διαρκέσει μέχρι καί τόν ΧΙ αἰῶνα καί μετά χάθηκε. Ἔτσι ὁ Ρωμανός ἀπό νωρίς εἶχε συνθέσει ὅλο τόν κορμό τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς θ. λατρείας.

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι σχεδόν ὅλοι οἱ ἱεροί μελωδοί καί ὁ Ρωμανός, πολύ περισσότερο, πού ἔψαλλαν τόν

19. Τωμ. ΡΜΥ, τόμ Α', Προλεγόμενα, σελ. 1, τόμ. Β', σελ. 143. Πρβλ. ΜΤRCG, εἰσαγωγή, σελ. XV.

20. J. B. Pitra, A S, I, σσ. XXIX Πρβλ. P. Maas, Die Chronologie ... BZ XV (1906), σελ. 30.

21. P. Maas, Das Kontakion ... σελ. 289.

τριαδικό θεό καί τόν ἐνανθρωπήσαντα Ἰησοῦ Χριστό εἶχαν συγκροτήσει μέσα στήν ἐκκλησία χορό ἁγίων. Τό ἔργο τους ἀκολουθοῦσε καί συμβάδιζε μέ τή ζωή τους. Τό κάθε ἓνα ἀπό αὐτά εἶχε μέσα του τή σφραγίδα τῆς ἀπλότητας. Ἀπό τόν ΧΙ αἰώνα ἀρχίζει κατά ἀνεξήγητο τρόπο νά ἐκλείπει ἡ ιδιότητα τοῦ μελωδοῦ ἀπ' τήν ἐκκλησία μας καί παραμένει μόνο ὁ ὕμνογράφος, πού συνθέτει ὕμνους «προσόμοιους» πάνω στά παλαιά «αὐτόμελα» ὑποδείγματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀλυγιάκη Ἀ. Ε., Ἡ λειτουργική μουσική κατά τόν Μ. Βασίλειο, στόν ἐόρτιο τόμο 1600 ἐπετείου (379-1979), Θεσ/νίκη, 1981.
- Ἀνδρούτσου Χρ., Δογματική, Ἀθήναι, ἔκδ. β', 1956.
- Arbusow L., *Colores Rhetorici*, ἔκδ. β' ὑπό Η. Peter), Göttingen, 1963.
- Bröwning R., Notes on byzantine Prooimia, στό WBS Bd. 1 (H. Hunger), 1966.
- Cammeli G., *Romano il Melodo*, Firenze, 1930.
- Χάρακα Στυλ., Ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Πεντηκοσταρίου, στή Θεολογία (1968), σσ. 368 ἐξ., 586 ἐξ.
- Χρήστου Π., ὕμνογραφικά (θεολογικά μελετήματα 4), Θεσ/νίκη, 1981.
- Δρίτσα Δ., Ὁ εὐρυθμος πατερικός λόγος εἰς τήν ἱστορικήν του ἐξέλιξιν (ἡ προἰστορία τοῦ κοντακίου), Ἀθήναι, 1986.
- Εὐστρατιάδου Σωφρ., Ρωμανός ὁ Μελωδός καί τά ποιητικά του ἔργα, στήν ΕΕΒΣ 15 (1939), σσ. 182-255, ΚΕ (1955), σσ. 213-283.
- Γεωργιάδη Δωροθέου, Ὁ Ρωμανός ὡς ὁ μέγιστος ὕμνογράφος τοῦ κόσμου, στό ΕΦΣΚ, 1919-1921 (Πεντηκονταετηρίς), σσ. 85 ἐξ.
- Grimme H., *Der Strophenbau in den Gedichten Ephraem des Syrsers*, Freiburg i. d. Schmirz, 1893.
- Κορακίδη Ἀλεξ. Ἡ περί τοῦ Λόγου θεολογία τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ἀθήναι, 1973.

- Τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ἀθῆναι, 1971.
 - Τό ὄραμα τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, ἀνάτυπο ἀπό τό περιοδικό «Ἐκκλησία», Ἀθῆναι, 1972.
 - Ἀρχαῖοι ὕμνοι 2. Ὁ ἀγγελικός ὕμνος «Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ...», Ἀθῆναι, 1984.
- Κρουμπάχερ Κ. – Σωτηριάδου Γ., Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τόμ. 1-3, Ἀθῆναι, 1897-1900.
- Krumbacher K., Studien zu Romanos, στό SAM, 1898, II, σελ. 69 ἔξ.
- Umarbeitung bei Romanos, στό SAM, 1899, II, σελ. 1 ἔξ.
 - Miscellen zu Romanos, στό AAM, 1907, XXIV, III, σελ. 1 ἔξ.
 - Die Acrostichis in der griechische Kirchenpoesie, στό SAM, 1903, σελ. 551 ἔξ.
- Lanusberg H., Handbuch der Literarischen Rhetorik, τόμ. 1-2, München, 1949.
- Λιβαδάρα Ν., Τό πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθῆναι, 1959.
- Maas P. Die Chronologie der Hymnen des Romanos, στή BZ 15(1906), σελ. 1 ἔξ.
- Das Kontakion, στή BZ 19(1910), σσ. 285-306.
 - Grammatische und metrische Umarbeitungen in der Uberlieferung des Romanos, στή BZ 16(1907), σσ. 565 ἔξ., 674 ἔξ.
 - Frühbyzantinische Kirchenpoesie: Anonyme Hymnen des V-VI Jahrhunderts (ἔκδ. 2α), Berlin, 1931.
- Maas P. – Trypanis C.A., Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Genuina, Oxford, 1963.
- Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Dubia, Berlin, 1970.

- Meyer W., Anfang und Ursprung der lateinische und griechische Dichtung, στο *AAM*, 2(1884), XVII, σελ. 1-18.
- Μητσάκη Κ., Βυζαντινή ύμνογραφία, Θεσ/νίκη, 1971.
- Mioni E., *Romano il Melodo*, Padova – Torino, 1937.
- Müller W., *Der Akzentuierte Satzschluß in der griechische prosa vom 4 bis 16 Jahrhundert*, Göttingen, 1891.
- Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς ὀκτωήχου (ὑπὸ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου), Ἱεροσόλυμα, 1862.
- Norden E., *Die Antike Kunstprosa vom VI Jahrhundert vor Christus bis in der Zeit der Renaissance*, I-II Leipzig, 1898-1958
- Οὐσπένσκι Ν.Δ., Ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς ἦταν μόνο μελωδός; στὴν *ΕΕΘΣΑΠ* 26(1981), σσ. 577-594.
- Παπαδοπούλου – Κεραμέως Ἀ., *Mitteilungen über Romanos*, στὴ *BZ* II(1893), σσ. 599-605.
- Ἀθωνικά κονδακαρίων ἀντίγραφα, στὴ *BZ* 6(1897), 375-376.
- Petrides S., *Office inédite de Saint Romanos de Mélode*, στὴν *BZ* 1X(1902), σσ. 358-369.
- Φανουργάκης Β., Αἱ ᾠδαὶ Σολομῶντος (Ανάλεκτα Βλατάδων 29), Θεσ/νίκη 1979
- Φουντούλη Ἰωάννη, Ὀμιλητική, Θεσ/νίκη, 1985.
- Pitra J. B., *Analecta Sacra spicilegio Solesmensi parata*, Parisiis, τόμ 1ος, 1876.
- Reichmuth R. J., *Typology in the genuine Kontakia of Romanos the Melodist*.-Diss. Univ. of Minnesota (Xerokopie) 1975.
- Σάκκου Στέργ., Ὁ κατάλογος τοῦ Μουρατόρι, στὴν *ΕΕΘΣΑΠ*, 1970 καὶ ἀνάτυπο, Θεσ/νίκη, 1970.
- Schorck R. J., *Typology in the kontakia of Romanos*, στο

Studia Patristica VI(1962), σσ. 211-220.

Strunk O., *Spesimma Notationum Antiquiorum*, Copenhagen, 1965

Τζέτζη Ίωαν., Ἡ ἐπινόηση τῆς παρασημαντικῆς τῶν κατὰ τόν μεσαίωνα λειτουργικῶν καί ὕμνολογικῶν χειρογράφων, Ἀθήνησιν, 1886.

Τρεμπέλα Π., Ἐκλογή ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας, Ἀθῆναι, 1949

– Ὀμιλητικῆ, Ἀθῆναι, 1950

Trypanis C., *Fourteen early Byzantine cantica* (Wiener Byzant. Studien Bd. V), Wien, 1968.

– *Medieval and modern greek poetry*, Oxford, 1951.

Τωμαδάκη Ν., Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι – τόμ 1-IV, παράρτημα IV τόμου, Ἀθῆναι, 1952-1961.

– Ὁ ἐσωτερικός διάλογος τῶν ὕμνων Ρωμανοῦ, στήν ΕΕΒΣ 26(1956), σσ. 3-36 (καί στά Ρωμανικά μελετήματα, Ἀθῆναι, 1956, σσ. 3-40)

Τωμαδάκη Ν., Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις καί ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τό δόγμα καί τά κείμενα τῶν γραφῶν, Ἀθηνᾶ 53(1949), σσ. 98-118.

– Ρωμανός καί ἁγ. Δημήτριος – Ἀγιογραφικὴ – ὕμνογραφικὴ ἐπιστάσις, Ἀθῆναι, 1955.

Ξύδη Θ., Βυζαντινὴ ὕμνογραφία, Ἀθῆναι, 1978.

Wehofer Th., *Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn*, Wien, 1907.

Wellesz E., *A history of byzantine music and hymnography*, Oxford, 1961.

– Melito's homily on the Passion. An investigation into the sources of byzantine hymnography, στή JTS, 1943-44, σσ. 41-52.

Zunts G., Κριτικὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ρωμανοῦ ὑπό P. Maas – C. Trypanis, στή JTS (1965), σσ. 511-517.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

1. Ἡ περί τοῦ Λόγου θεολογία τῶν κοντακίων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Ἀθῆναι 1973. Σχ. 8ον σελ. 190. (Διατριβή ἐπί διδακτορία).

2. Ὁ Ἐπιτραπέζιος ὕμνος. Συμβολή εἰς τήν εὐχαριστιακὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τήν ἔννοιαν τῆς ἰ. ὕμνολογίας, Σχ. 8ον σελ. 118, Ἀθῆναι 1973.

3. Ἡ ἔννοια τοῦ εὐφραίνεσθαι ἐν τῇ ζωῇ μέ βάσιν τὰς ὑλικὰς τροφάς. Θρησκευτικοὶ συμβολισμοὶ καὶ βιολογικαὶ ἀνάγκαι. Σχ. 8ον σελ. 92. Ἀθῆναι 1974.

4. Τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ἔκθεσις τῶν ἀντισημειτικῶν στοιχείων τῶν κοντακίων. Σχ. 8ον σελ. 47. Ἀθῆναι 1971.

5. Τό ὄραμα τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Σχ. 16ον σελ. 45. Ἀθῆναι 1970. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία»). Ἐξηγτηλήθη.

6. Τὰ ἀνθρώπινα δάνεια εἰς τό πρόσωπον τοῦ θ. Λόγου ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ὑμνογραφίᾳ. Ἀθῆναι 1970. Σχ. 16ον σελ. 23. (Ἀνάτυπον ἐξ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία»):

7. Ἡ ἐρμηνεία τῶν πατέρων «εἰς τό μυστήριον τῆς Χριστοῦ γεννήσεως». Σχ. 8ον σελ. 23. Ἀθῆναι 1975. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Κοινωνία») Ἐξηγτηλήθη.

8. Τό ἄγχος τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ἐν σχέσει μέ τόν φόβο τοῦ Θεοῦ. Σχ. 8ον σελ. 11. Ἀθῆναι 1974. (Ἀνά-

τυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Κοινωνία»). Ἐξηντλήθη.

9. Ὁ Ἔλεγχος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Σχ. 8ον σελ. 112. Ἀθῆναι 1965.

10. Ὁμιλίας μεγάλων πατέρων εἰς τό Τριώδιον. Σχ. 8ον σελ. 188. Ἀθῆναι 1964, τόμος Α΄.

11. Ἀλεξ. Κορακίδη – Ν. Γιαρδόγλου, Ἐκλεκτοὶ λόγοι Πατέρων, Δεσποτικά Ἐορταί, τόμος Α΄. Σχ. 8ον σελ. 204. Ἀθῆναι 1958.

12. Ἀρχαῖοι ὕμνοι: 1. Ἡ Ἐπιλύχνιος εὐχαριστία «Φῶς ἰλαρόν ἀγίας δόξης...». Σχ. 8ον σελ. 221. Πίνακες 24. Ἀθῆναι 1979.

13. Ἀθηναγόρας -- Ἀθηνογέννης. Συμβολή εἰς τὴν ἀγιολογίαν τοῦ Π καὶ τοῦ ΙΙΙ μ.χ. αἰῶνος. Σχ. 8ον σελ. 172. Ἀθῆναι 1981.

14. Ἡ εὕρεσις τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ «Μαρτυρίου» τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ ἄγ. Ἰούδας – Κυριακός. Ἱστορία καὶ θρῦλος. Συμβολή εἰς τὴν ἀγιολογίαν τοῦ ΙV αἰῶνος. Σχ. 8ον σελ. 200. Ἀθῆναι 1983.

15. Ἀρχαῖοι ὕμνοι: 2. Ὁ ἀγγελικὸς ὕμνος (Gloria) «Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη...». Σχ. 8ον Ἀθῆναι 1984.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

1. *Blaise Pascal, Στοχασμοί. Προλεγόμενα – Μετάφραση – Σχόλια – Ύποσημειώσεις Νίκου Α. Ματσούκα.*
2. Νίκου Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία. Α' Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία.*
3. Νίκου Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία. Β' Έκθεση της ορθόδοξης πίστης.*
4. Νίκου Α. Ματσούκα, *Οικουμενική κίνηση. (Ίστορία – Θεολογία).*
5. Νίκου Α. Ματσούκα, *Τό πρόβλημα του κακού. Δοκίμιο πατερικής θεολογίας (Έκδοση δεύτερη).*
6. Νίκου Α. Ματσούκα, *Ίστορία της Φιλοσοφίας. Μέ σύντομη Εισαγωγή στη Φιλοσοφία.*
7. Γεωργίου Δ. Μαρτζέλου, *Γένεση πηγές του Όρου της Χαλκηδόνας. Συμβολή στην ιστορικοδογματική διερεύνηση του Όρου της Δ' Οικουμενικής Συνόδου.*
8. *Ίωάννου Δαμασκηνού, Κατά Μανιχαίων διάλογος και Πρός τούς διαβάλλοντας τας άγιας εικόνας. Μετάφραση – ύποσημειώσεις, Νίκου Α. Ματσούκα.*
9. Δημ. Τσελεγγίδη, *Χάρη και Έλευθερία κατά την πατερική παράδοση του ΙΔ' αιώνας.*
10. Νίκου Α. Ματσούκα, *Έπιστήμη φιλοσοφία και Θεολογία στην έξαήμερον του Μεγάλου Βασιλείου.*
11. Βασιλ. Καλλιακμάνη, *Έ χρήση του δεκαλόγου στην Τουρκοκρατία, ήθική και ποιμαντική διερεύνηση.*
12. Νίκου Α. Ματσούκα, *Λόγος και μύθος, μέ βάση την άρχαία Έλληνική φιλοσοφία.*
13. Δημητρίου Ι. Κωνσταντέλλου Πρωτοπρ. *Πά νά νοιώσουμε την έλληνική όρθόδοξη έκκλησία.*
14. Λάμπρου Χρ. Σιάσου, *Έ διαλεκτική στη φανέρωση της φύσης. Μελέτη στά Φυσικά του Άριστοτέλη.*
15. Λάμπρου Χρ. Σιάσου, *Πατερική κριτική της φιλοσοφικής μεθόδου.*
16. *Έ ιδέα της Οικουμενικότητας στό έργο του Ντοστογιέφσκι, Βλα-*

διμήρου Σαλαβιώφ.

17. Μαρτζέλου Γεωργίου, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καί ἡ Οἰκουμενική σημασία.*
18. Κορακίδη Ἀλεξ., *Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ ὕμνος καί λόγος.*
19. Ζούμα Δ. Εὐαγ. *Jus sacrum et Jus publicum, Σχέσεις Ἐκκλησίας καί Πολιτείας κατά τήν Αὐγουσταία Ὁμολογία.*